

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет педагогіки і психології
Кафедра психології розвитку та консультування

Кваліфікаційна робота
ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ЧИННИК
ЗГУРТОВАНOSTІ СТУДЕНТСЬКОЇ ГРУПИ

Спеціальність 053 Психологія
ОПП «Психологія»

Здобувачки першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти, групи П-46
Новікової Анни Анатоліївни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат психологічних наук, доцент
Адамська Зоряна Михайлівна

РЕЦЕЗЕНТ:
Кандидат психологічних наук, доцент
Цюман Тетяна Петрівна

ЗМІСТ

	С.
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК ЧИННИКА ЗГУРТОВАНOSTІ СТУДЕНТСЬКОЇ ГРУПИ	7
1.1 Основні підходи до визначення понять «цінності» та «ціннісні орієнтації» у психології.....	7
1.2 Психологічні особливості студентського віку.....	30
1.3 Психологічні показники згуртованості студентської групи.....	48
РОЗДІЛ 2 ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ЧИННИК ЗГУРТОВАНOSTІ СТУДЕНТСЬКОЇ ГРУПИ.....	62
2.1 Обґрунтування комплексної процедури емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій як чинника згуртованості студентської групи.....	62
2.2 Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	66
2.3 Особливості взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями і згуртованістю студентської групи.....	84
2.4 Соціально-психологічний тренінг як ефективний метод підвищення рівня згуртованості студентської групи.....	95
ВИСНОВКИ.....	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	102
ДОДАТКИ.....	109

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Дослідження ціннісних орієнтацій особистості та їхнього впливу на міжособистісну взаємодію належить до актуальних напрямів сучасної психологічної науки. Цінності визначають спрямованість особистості, її життєві пріоритети, ставлення до себе та оточуючих, а також особливості соціальної поведінки. В умовах активних суспільних змін, трансформації системи соціальних норм і переосмислення моральних засад особливої актуальності набуває вивчення ціннісних орієнтацій молоді, насамперед студентської. Студентський період характеризується значущими процесами особистісного становлення, що супроводжуються формуванням професійної спрямованості, світоглядних орієнтацій, соціальних установок та системи взаємодії особистості із соціальним оточенням.

Одним із важливих аспектів функціонування студентського середовища є згуртованість академічної групи. Студентська група виступає не лише формальним об'єднанням здобувачів вищої освіти, а й важливим соціально-психологічним простором, у межах якого відбуваються процеси адаптації, соціалізації, розвитку комунікативних умінь і професійного становлення особистості. Від рівня групової згуртованості значною мірою залежать успішність навчальної діяльності, психологічне благополуччя студентів, характер міжособистісних взаємин, рівень взаємної підтримки та здатність до спільного вирішення поставлених завдань.

Особливої актуальності проблема згуртованості студентської групи набуває в умовах сучасних суспільних викликів, пов'язаних із нестабільністю соціального середовища, дистанційними формами навчання, зростанням рівня психологічного напруження та необхідністю адаптації молоді до нових умов життя. У таких обставинах саме система ціннісних орієнтацій студентів може виступати важливим чинником формування позитивного психологічного клімату в групі, розвитку взаєморозуміння, довіри, підтримки та спільності цілей.

Ціннісні орієнтації визначають характер взаємодії людини з соціальним оточенням, впливають на її ставлення до колективу, готовність до співпраці, толерантність, відповідальність та здатність до конструктивного вирішення конфліктів. Спільність цінностей між членами групи сприяє формуванню почуття єдності, взаємної підтримки та колективної ідентичності. Водночас розбіжності у ціннісних установках можуть ускладнювати процес комунікації, провокувати конфлікти та знижувати рівень групової згуртованості. Саме тому дослідження взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями студентів і згуртованістю студентської групи є важливим як для теоретичного осмислення закономірностей групової динаміки, так і для практичної роботи психолога у сфері освіти.

Феномени ціннісних орієнтацій та групової згуртованості посідають важливе місце у наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених, що зумовило формування значного теоретичного та емпіричного доробку з означеної проблематики. Дослідженням цінностей особистості займалися Ш. Шварц, М. Рокич, Б. Братусь, І. Бех, Є. Головаха, З. Карпенка, Г. Радчук, Т. Титаренко та інші. Питання групової згуртованості висвітлювали К. Левін, Л. Фестінгер та інші дослідники.

Студентський вік характеризується активним пошуком життєвих смислів, прагненням до самореалізації та формуванням власної системи цінностей. У цей період особистість особливо чутлива до впливу соціального середовища, групових норм і міжособистісних взаємин. Саме студентська група часто стає референтним середовищем, у межах якого молодь задовольняє потребу у спілкуванні, підтримці та самоствердженні. Згуртованість груп та збіг ціннісних координат у її учасників учасники визначають значущу роль у психологічному самопочутті студентів, їхньому ставленні до навчання та результативності спільної діяльності. Актуальність обраної теми посилюється й тим, що сучасна освітня практика потребує конкретних рекомендацій, які дозволили б цілеспрямовано сформувати сприятливий психологічний клімат в академічних колективах.

Водночас, незважаючи на чималий обсяг напрацювання в цій галузі, про те, як саме ціннісні орієнтації позначаються на згуртованість студентської групи, висвітлене фрагментарно – зокрема, проводить дослідження, проведені з урахуванням нинішніх соціальних порушень і змін у вищій школі. Теоретична та прикладна вага окресленої проблематики разом із її недостатньою розробленістю й визначили вибір теми дипломної роботи: «Ціннісні орієнтації як чинник згуртованості студентської групи».

Об'єкт дослідження – згуртованість студентської групи.

Предмет дослідження – вплив ціннісних орієнтацій студентів на згуртованість студентської групи.

Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз проблеми впливу ціннісних орієнтацій на згуртованість студентської групи та емпірично дослідити характер взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями студентів і рівнем групової згуртованості.

Завдання дослідження:

1. Розглянути теоретичні підходи до вивчення ціннісних орієнтацій, які склалися в психологічній науці.
2. Розкрити психологічні особливості студентської групи як специфічного об'єднання.
3. З'ясувати ключові психологічні чинники, що зумовлюють формування групової згуртованості у студентському середовищі.
4. Провести емпіричне вивчення того, як ціннісні орієнтації впливають на згуртованість студентської групи.
5. Запропонувати програму соціально-психологічного тренінгу для підвищення згуртованості студентського колективу.

Поставлені мета й завдання реалізовано із застосуванням комплексу **методів**: теоретичних – аналіз, синтез та узагальнення наукових джерел, присвячених сучасному стану розглядуваної проблеми; психодіагностичних – методика Ш. Шварца (адаптація І.Семків) для вивчення цінностей особистості,

соціометрія Дж. Морено, методика Т. Лірі для діагностики міжособистісних стосунків, методика на визначення індексу групової згуртованості Сішора

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося у закладі вищої освіти: Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка. Вибірка складала – 74 досліджуваних, студентів 1 та 4 курсів.

Наукова новизна та практичне значення одержаних результатів полягають у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні особливостей впливу ціннісних орієнтацій на рівень згуртованості студентської групи. Отримані результати можуть бути використані у практичній діяльності психологів, кураторів академічних груп та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти з метою підвищення рівня згуртованості студентських колективів, профілактики міжособистісних конфліктів, а також створення умов, що сприяють особистісному розвитку студентів та їхньому професійному становленню як майбутніх фахівців.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний текст роботи викладено на 98 сторінках комп'ютерного набору. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 124 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК ЧИННИКА ЗГУРТОВАНOSTІ СТУДЕНТСЬКОЇ ГРУПИ

1.1. Основні підходи до визначення понять «цінності» та «ціннісні орієнтації» у психології

За останні роки ми спостерігаємо суттєві зміни в нашому суспільстві. Соціальні, політичні та економічні чинники постійно перебувають у русі, зумовлюючи трансформації. Ці зміни, у свою чергу, відчутно впливають на соціум, його прояви, мотиви, основоположні цінності та їх спрямованість. Сучасне життя диктує нам нові правила соціальної інтеграції, спонукаючи до переосмислення світогляду в різних життєвих сферах. Наша держава переживає складний період. Криза торкається майже всього, від економіки до глибин психології. Варто розуміти, що в першу чергу зміни впливають на саму особистість. Відповідно, саме зараз настав час звернутися до витоків нашої поведінки – до наших цінностей.

Проблема вивчення цінностей особистості сьогодні набуває все більш комплексного характеру. Цінності є об'єктом дослідження в багатьох галузях знання, зокрема в педагогіці, філософії та психології, оскільки вони мають ключову роль у формуванні світогляду, поведінки та взаємодії людини з суспільством.

Проблематика цінностей у педагогіці є однією з ключових тем сучасної освітньої науки, оскільки педагогіка не лише передає знання, уміння й навички, а й формує світогляд, морально-етичні орієнтири та особистісні смисли, що визначають життєву позицію індивіда. У педагогічному дискурсі цінності трактуються як стійкі, свідомо засвоєні орієнтири поведінки, що виражають індивідуальні та суспільні уявлення про добро, справедливість, гідність, свободу, солідарність, відповідальність тощо. Педагогічні цінності виконують нормативно-регулятивну функцію, задаючи вектор цілей виховання та освіти, а

також соціалізуючи особистість у культурному, етичному й громадянському вимірах [5].

Цінності в педагогіці поділяються на загальнолюдські (універсальні), соціокультурні (національні, регіональні) та індивідуально-особистісні. Формування особистості в сучасному освітньому процесі – стратегічний напрям державної політики, особливо з урахуванням компетентнісного підходу. Останній ставить на мету не тільки накопичення знань, а й цілісний розвиток учня як морально зрілої людини, здатної до свідомого вибору та відповідальності перед суспільством. Педагогіка акцентує увагу на таких важливих аспектах ціннісного розвитку, як:

- ціннісне виховання (формування моральної свідомості, емоційної культури, етичних переконань);
- ціннісно-сміслова компетентність (здатність оцінювати події та явища з позиції етичних норм і гуманістичних ідеалів);
- ціннісна ідентичність (усвідомлення особистих і соціальних орієнтирів у співвідношенні з культурними моделями);
- ціннісне середовище освіти (педагогічний клімат, що сприяє гуманізації взаємин між учасниками освітнього процесу) [41, С. 2–7].

Історично проблема цінностей у наукових розвідках має глибоке коріння. Ще в античності Сократ, Платон і Арістотель підкреслювали важливість виховання чеснот і розвитку доброчесної особистості. У добу Просвітництва Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та Й. Гербарт закладали принципи морального виховання на основі природовідповідності й гуманізму. У ХХ столітті питання цінностей в освіті були розроблені в рамках педагогіки особистісного розвитку, гуманістичної та екзистенціальної педагогіки.

Одним із найвидатніших українських педагогів, який заклав підвалини ціннісно-орієнтованої освіти, був В. Сухомлинський. Його педагогічна система ґрунтувалася на ідеях гуманізму, доброзичливості, моральної відповідальності та емоційної культури. У своїх численних працях В. Сухомлинський підкреслював важливість виховання в дітей таких цінностей, як добро, чесність,

працелюбність, любов до Батьківщини, повага до інших. Він розглядав школу як осередок духовного зростання, де вчитель повинен бути не лише джерелом знань, а й носієм високих моральних ідеалів [42].

Інший вагомий внесок зробив І. Зязюн, який розробляв філософські та аксіологічні основи педагогічної майстерності. Він вважав, що особистість педагога повинна бути морально й духовно зрілою, щоб ефективно транслювати учням гуманістичні цінності. Його концепція «педагогіки добра» спирається на ідеї служіння, довіри, поваги до гідності дитини та аксіологічного наповнення педагогічної діяльності [16].

Значний внесок у розробку проблеми педагогічних цінностей зробила О. Савченко, яка працювала над питаннями змісту початкової освіти в контексті ціннісних орієнтацій. У своїх працях вона акцентувала увагу на необхідності формування у школярів мотивації до навчання, праці, комунікації, які мають чітко виражене ціннісне підґрунтя [36].

Іншими українськими педагогами, які зробили вклад у дослідження проблематики цінностей в освітньому процесі були Т. Поніманська, Л. Мітіна, Г. Балл, Н. Ничкало та ін.

У сучасній педагогіці активно розвиваються концепції ціннісно-орієнтованої освіти, аксіологічного виховання, етичного навчання, а також інтегруються елементи глобальної освіти, яка передбачає формування у молоді толерантності, міжкультурної чутливості, екологічної відповідальності. Педагогіка також звертається до методологічних засад аксіології, психології розвитку, філософії освіти, аби глибше осмислити механізми становлення ціннісних орієнтацій у дитинстві, підлітковому віці та юності.

Аналіз сучасних філософських джерел дає підстави стверджувати, що цінність є багатовимірним і складним феноменом, який інтегрований у пізнавальні структури, процеси суспільного буття, культуру, а також у світогляд кожної особистості. Оскільки феномен цінності допускає різні підходи до його інтерпретації, ціннісні явища можуть вивчатися на різних рівнях узагальнення. Таким чином, у філософській аксіології категорія

«цінність» розглядається як явище, зумовлене історичним розвитком, соціальним контекстом, характером суспільних відносин, а також діалектикою абсолютного й відносного, об'єктивного та суб'єктивного.

В основі такого підходу лежать практичні потреби людства, які виступають суб'єктивними чинниками формування цінностей, оскільки визначають внутрішнє самовизначення особистості. Водночас об'єктивний чинник пов'язаний із невід'ємними властивостями носія цих цінностей.

У XIX–XX століттях у філософії було виділено окрему галузь, яка присвячена вивченню природи, структури, ієрархії та функцій цінностей у житті людини та суспільства – аксіологія. До становлення цього розділу філософії, багато філософів досліджували питання цінностей, проте у класичній філософії цінності ще не виділялися як самостійна категорія. Наприклад, Платон і Аристотель обговорювали об'єктивне існування вищого блага, яке визначає порядок речей і людське життя. У Новий час І. Кант запропонував ідею автономної моральної волі як джерела моральних цінностей, а також концепцію категоричного імперативу як універсального морального принципу, що задає етичну норму.

Однак лише в XIX столітті зусиллями німецьких мислителів сформувалося аксіологічне мислення як окремий напрям. Ф. Ніцше радикально переосмислює природу цінностей, проголошуючи «переоцінку всіх цінностей» у зв'язку з кризою традиційної моралі та «смертю Бога». Він вводить поняття «волі до влади» як джерела творення нових, життєствердних цінностей. В. Віндельбанд і Г. Ріккерт, представники неокантіанства, заклали основи філософської аксіології, розрізняючи цінності як апіорні ідеальні форми, що не зводяться до фактів емпіричного досвіду. Г. Ріккерт особливо підкреслював важливість цінностей у гуманітарних науках як принципів інтерпретації культурних явищ.

У XX столітті значний вплив на розвиток філософії цінностей справили представники феноменології та екзистенціалізму. М. Шелер запропонував ієрархію цінностей (сенсуальні, життєві, духовні, релігійні), наголошуючи на

їхній об'єктивності та доступності в акті емоційної інтуїції. Він вважав, що цінності не створюються людиною, а відкриваються в переживанні. У філософії екзистенціалізму, зокрема в працях Ж.-П. Сартра, акцент зроблено на свободі індивіда як джерелі самотворення цінностей у світі без заданих смислів.

Г. Сковорода є представником української філософії, який заклав основи філософії цінностей в контексті духовного самопізнання й християнської моралі. Його концепція «сродної праці» базувалася на ідеї внутрішньої цінності людини, що полягає в її духовному покликанні. У його вченні домінують такі цінності, як істина, доброчесність, внутрішня свобода, аскетизм і служіння.

Представник Київської філософської школи П. Юркевич – автор праць, що інтегрували ідеї німецького ідеалізму та християнської етики. У своїй концепції серця як центрального органу пізнання й морального життя П. Юркевич підкреслював значущість внутрішньої цінності духовного переживання.

Український філософ, історик філософії та культури Д. Чижевський у своїх працях («Історія української філософії», «Філософія на Україні») акцентував увагу на духовних і аксіологічних аспектах філософії, особливо в контексті православної традиції. Його інтерпретація філософської спадщини Г. Сковороди й Києво-Могилянської академії містить глибокий аналіз моральних і духовних цінностей у контексті української ідентичності.

Сучасна філософія цінностей активно взаємодіє з етикою, філософією права, політичною філософією та міжкультурними дослідженнями, зосереджуючись на проблемах плюралізму, толерантності, культурної ідентичності, а також на викликах постмодернізму, що ставить під сумнів універсальність цінностей і підкреслює їхню контекстуальну залежність.

У психології питаннями визначення сутності цінностей та їх ролі в структурі особистості займалися знані постаті, серед яких А. Маслоу, В. Дильтей, М. Рокич, У. Томас, Д. Рисмен, Е. Толмен, В. Франкл, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні та багато інших [21].

В контексті дослідження ціннісних орієнтацій варто також розглянути категорію цінностей як основну одиницю ціннісних орієнтацій, безпосередньо самі ціннісні орієнтації та більш складне психічне утворення – ціннісну свідомість – та диференціювати ці поняття.

У науковій літературі поняття цінності трактується по-різному залежно від теоретичних підходів і дослідницьких позицій авторів. Так, Н. Журавльова, М. Каган та М. Хайдеггер розглядають цінності як предмети, явища або події, що мають для особистості особливу значущість і посідають важливе місце в її житті [15].

На думку Л. Жиліної, цінність являє собою об'єкт, який характеризується певною корисністю та здатністю задовольняти потреби людини, набуваючи для неї особистісного значення [15].

Представники ідеалістичного підходу Г. Лотце та Ю. Шрейдер трактують цінності як ідеали й взірці, до яких прагне особистість у процесі свого розвитку та самореалізації [15].

О. Краєва та Л. Орбан-Лембрик розглядають цінності як соціально значущі норми й орієнтири, що регулюють поведінку людини та визначають бажані способи її діяльності й взаємодії з навколишнім світом [15].

У працях О. Дробницького та А. Здравомислова цінності інтерпретуються через їхню здатність забезпечувати задоволення потреб та інтересів особистості, виступаючи важливими регуляторами людської активності [15].

В. Тугарінов наголошує, що цінності є особливою формою значущості предметів, явищ, процесів та ідей для людини, оскільки вони пов'язані із задоволенням її потреб, інтересів і життєвих запитів [15].

На думку В. Василенка, цінність відображає різноманітні форми ставлення особистості до предметів, явищ і подій навколишньої дійсності, через які розкривається її внутрішній світ та система життєвих пріоритетів [15].

І. Бех визначає цінність як специфічне утворення свідомості, особливу суб'єктивну реальність, що має індивідуальне значення для людини та впливає на її світосприйняття й поведінку [15].

Отже, аналіз наукових підходів свідчить, що цінності можуть розглядатися як значущі об'єкти й явища, засоби задоволення потреб, соціальні норми, життєві ідеали або суб'єктивні утворення свідомості, які визначають спрямованість особистості та регулюють її поведінку.

Крім того, виділяють цінності об'єктивні (суспільні відносини, матеріальні предмети, природні явища) та суб'єктивні (ідеали, настанови, орієнтації, оцінки), суспільні, загальнолюдські, особистісні, внутрішні (екзистенціальні), зовнішні. Всі ці категорії відображають певні особливості цінностей [22].

У концепції М. Рокіча цінності поділяються на дві основні групи: термінальні та інструментальні. Такий поділ ґрунтується на розумінні ролі цінностей у регуляції життєвих цілей і поведінки особистості.

Термінальні цінності являють собою стійкі переконання щодо бажаних кінцевих результатів або цілей людського існування. Вони відображають уявлення особистості про те, яких життєвих станів чи досягнень варто прагнути, оскільки вони мають значущість як для самої людини, так і для суспільства загалом. До таких цінностей належать, зокрема, щасливе сімейне життя, свобода, життєва мудрість, самореалізація та суспільне визнання.

Інструментальні цінності характеризують переконання щодо найбільш прийнятних способів поведінки та особистісних якостей, які сприяють досягненню бажаних життєвих цілей. Вони відображають уявлення про те, які риси характеру та моделі поведінки є соціально схвалюваними й ефективними в різних життєвих ситуаціях. До інструментальних цінностей належать чесність, відповідальність, розсудливість, самоконтроль, толерантність та інші якості, що забезпечують успішну взаємодію людини із соціальним середовищем.

Таким чином, у теорії М. Рокіча термінальні цінності визначають бажані життєві цілі, тоді як інструментальні цінності виступають засобами та орієнтирами поведінки, необхідними для їх досягнення [72].

Незважаючи на те, що психоаналіз спочатку був зосереджений на вивченні несвідомих потягів, внутрішніх конфліктів і психосексуального

розвитку, з часом у його межах сформувалися підходи, які приділяють значну увагу морально-етичним аспектам життя індивіда. Ключові представники психоаналізу – Зигмунд Фройд, Карл Юнг, Еріх Фромм, Карен Горні та інші – здійснювали дослідження щодо природи, походження та ролі цінностей у житті особистості, аналізували, як моральні орієнтири формуються в результаті несвідомої динаміки, як вони впливають на внутрішній конфлікт і Я-концепцію, а також яку роль відіграють у розвитку особистісної цілісності та автономії.

Цінності, згідно з психоаналітичною теорією З. Фрейда, – це внутрішні моральні регулятори, що виникають як результат інтеріоризації авторитетних норм і заборон у процесі психічного розвитку особистості, особливо під впливом батьківських фігур. Вони втілюються у структурі Супер Его та відіграють роль судді й носія ідеалів, які формують поведінку індивіда відповідно до культурних і моральних очікувань [45].

Центральне місце у фрейдівському поясненні природи цінностей посідає структура Супер Его, описана ним у праці «Я і Воно» [45]. Супер Его є внутрішнім носієм моральних норм і заборон особистості. Супер Его виконує функцію внутрішнього судді, який не лише обмежує реалізацію потягів, але й формує ідеали – уявлення про те, яким індивід «має бути».

З. Фройд вбачав у моральних цінностях неоднозначний феномен: з одного боку, вони забезпечують соціальну адаптацію, контроль над деструктивними імпульсами; з іншого – можуть бути джерелом неврозів, провини, внутрішнього конфлікту. У праці «Невдоволення культурою» він зауважує: «Моральність... стала одним із головних джерел страждання людини, оскільки саме через неї вона постійно засуджує власні несвідомі бажання» [44, С. 85.]. Таким чином, фрейдівське тлумачення цінностей охоплює їх психодинамічний вимір: як результат компромісу між Ід (первинними потягами), Его (раціональним «Я») та Супер Его (моральними вимогами).

Учень З. Фрейда К.Юнг визначав цінності як символічні смисли нашої внутрішньої реальності, що виникають з глибин несвідомого, особливо

колективного, й відображають прагнення особистості до психологічної цілісності. Вони мають психоенергетичну природу, є виявами Самості та слугують орієнтирами в процесі індивідуації [54].

У свою чергу К. Горні, представниця неофройдизму, вважала, що цінності – це динамічні психічні утворення, що формуються у відповідь на базову тривогу, міжособистісний досвід і стратегії адаптації. Вони можуть бути автентичним виразом Справжнього Я або ж невротичними установками, пов'язаними з Ідеалізованим Я, які виконують захисну функцію, але водночас викривляють розвиток особистості [66].

У своїй пізній праці «Невроз і розвиток особистості» [66] К. Горні вводить фундаментальне розрізнення між Справжнім Я та Ідеалізованим Я. Справжнє Я є джерелом автентичного досвіду, творчості, гнучких цінностей і реалістичної самооцінки, натомість Ідеалізоване – викривленим уявленням про себе, створеним як захисний механізм від внутрішньої тривоги. На думку К. Хорні, невротичний розвиток пов'язаний із формуванням ідеалізованого образу Я, який віддаляє людину від її справжньої особистості та перешкоджає самореалізації. Цінності, пов'язані з ідеалізованим «Я», стають інструментом внутрішнього тиску. Індивід починає оцінювати себе не за власним досвідом, а за уявною шкалою відповідності «високим стандартам». Це створює глибокий внутрішній розрив, що часто призводить до хронічного почуття провини, сорому та втрати життєвого сенсу.

Е. Фромм розглядав цінності як ключовий показник психічного здоров'я особистості і суспільства. Він виступав проти механічного наслідування зовнішніх моральних норм, вважаючи, що справжні гуманістичні цінності мають народжуватися з глибокого зв'язку із собою, з продуктивного, творчого способу існування. Для Е. Фромма цінності – не лише етичні принципи, а форма життєвої позиції, що дозволяє людині подолати тривогу, відчуження й стати вільною у любові та відповідальності [65].

У праці «Мати чи бути?» Е. Фромм чітко протиставляє дві модальності існування: володіння і буття, кожна з яких формує відповідну систему

цінностей. В «режимі володіння» домінують цінності власності, влади, контролю, успіху, тоді як у «режимі буття» – цінності любові, автентичності, творчості, взаємоповаги. [46].

Засновник психоаналітичної теорії Самості Г. Кохут досліджував проблематику цінностей, та стверджував, що цінності – це афективно насичені ідеали, інтегровані в структуру самості, які формуються через досвід взаємодії з емпатичними самооб'єктами та виконують функцію підтримки цілісності, ідентичності та смислової спрямованості психічного життя особистості. Окрім того, психоаналітик вважав, що цінності – це невід'ємна складова структури Самості – організованої цілісності внутрішнього досвіду, що забезпечує почуття єдності, цілеспрямованості та значущості буття.

Цінності, за Г. Кохутом, мають афективну основу: вони підтримують нарцисистичну цілісність, дозволяють особистості витримувати фрустрацію, долати тривогу та зберігати ідентичність у контексті життєвих викликів.

Цінності також задають напрям психічного розвитку та інтегрують внутрішній досвід у наратив Я. Розвинене, здорове Я здатне підтримувати гуманістичні, альтруїстичні цінності, тоді як порушене – часто прив'язується до компенсаторних, нарцисистичних ідеалів (влада, визнання, грандіозність).

Кохутівський підхід демонструє унікальне поєднання психодинаміки та гуманістичної антропології, розглядаючи цінності не як зовнішні норми, а як внутрішні опори Я, глибоко вкорінені у міжсуб'єктному досвіді. Таким чином, цінності у його концепції набувають психоекзистенційного виміру – вони є водночас емоційним ресурсом, етичним орієнтиром і онтологічною основою самоусвідомлення.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що в психоаналітичній традиції цінності розглядаються як глибокі внутрішні утворення, що мають афективну, динамічну та символічну природу. З. Фройд трактував їх як інтеріоризовані моральні приписи, втілені у Супер Его; К. Юнг – як символи Самості, що відображають прагнення до психологічної цілісності; К. Горні розрізняла автентичні цінності Справжнього Я та невротичні – Ідеалізованого Я; Е. Фромм

розглядав цінності як вираз життєвої позиції в модальності «буття»; Г. Кохут – як афективно насичені ідеали, вбудовані в структуру Самості, що забезпечують цілісність Я та внутрішню орієнтацію. Незважаючи на відмінності, всі підходи підкреслюють роль цінностей як регуляторів психічного життя, що структурують досвід, впливають на ідентичність та забезпечують смислову спрямованість особистості.

Біхевіоризм як один із визначних напрямів психології I пол. XX ст. вирізняється прагненням до об'єктивного вивчення поведінки, що піддається безпосередньому спостереженню та вимірюванню. У цьому контексті поняття цінностей не розглядалося як автономна або внутрішньо притаманна категорія, а радше як відображення поведінкових установок, сформованих у процесі навчання, підкріплення та соціального впливу. Поведінковий підхід зосереджувався не на внутрішньому змісті ціннісних переконань, а на тих зовнішніх стимулах, що визначають або змінюють індивідуальну поведінку, яка, у свою чергу, може бути інтерпретована як прояв ціннісних орієнтацій.

Дж. Вотсон орієнтувався на об'єктивне, наукове вивчення поведінки, яка піддається зовнішньому спостереженню. У своїх роботах він не приділяв окремої уваги цінностям як самостійній категорії, проте їх можна осмислювати в контексті його загального підходу до поведінки як результату реакції на стимул. Цінності, з його позиції, можуть бути розглянуті як певні повторювані реакції, які закріплюються в досвіді індивіда [81].

Дж. Вотсон розглядав людину як цілісну систему поведінкових реакцій, що підлягають науковому аналізу. У його праці не сформульовано чітке визначення поняття «цінність», але його підхід дає змогу тлумачити її як специфічну форму поведінкової реакції на стимул, що має сталу й відтворювану природу. Він наголошував на ролі спостережуваної поведінки у науковому пізнанні, відкидаючи будь-які внутрішні ментальні конструкти як ненаукові [81].

Ключова праця, де простежується підґрунтя для таких висновків, є стаття «Conditioned Emotional Reactions», написана у співавторстві з Р. Рейнер. Хоча

дослідження зосереджене на емоціях, воно демонструє основний підхід автора до пояснення складних психологічних явищ через зовнішні поведінкові прояви [35].

Б. Скіннер виводив свою теорію з принципів оперантного навчання. Він розглядав людську поведінку як детерміновану зовнішніми умовами, підкреслюючи роль підкріплення в її підтриманні. У межах його теоретичної системи поняття «цінність» розглядалося як поведінкове явище, що має стійкий характер і виконує функцію орієнтира у взаємодії з навколишнім середовищем [79].

Б. Скіннер давав дефініцію цінності як «поведінки, що зберігається та підтримується внаслідок її наслідків» [79].. На його думку, будь-яке ціннісне поняття можна вивчати через аналіз поведінкових актів, які проявляються стабільно в певних умовах. Таким чином, він розглядав цінності не як внутрішні переконання чи абстрактні ідеали, а як конкретні дії, що мають вивчену основу. Його праця «Science and Human Behavior» є програмною у цьому контексті. В ній автор викладає узагальнену концепцію людини як об'єкта наукового дослідження, включаючи ті явища, що традиційно належали до сфери етики або філософії, зокрема й цінності [79].

Н. Міллер та Дж. Доллард, представники необіхевіоризму, розвинули теоретичний підхід, який поєднував ідеї біхевіоризму з когнітивними елементами, зокрема в аналізі соціальної поведінки. Вони не розглядали цінності як окремий предмет вивчення, проте їхня інтерпретація соціальних моделей поведінки містила підґрунтя для розуміння цінностей як елементів, що структурують дію в соціальному контексті [69].

У своїй ключовій праці «Social Learning and Imitation» автори виклали концептуальні засади соціального навчання, в межах якого поведінкові патерни можуть бути повторюваними та значущими для індивіда. Цінність у їхніх теоретичних побудовах постає як зразок поведінки, що має фіксоване значення в системі соціальних відносин. За Н. Міллером і Дж. Доллардом цінності можна тлумачити як наслідувані дії, які мають сталість і соціальне значення. Таким

чином, хоча їхні роботи не містять прямого аналізу цінностей, вони створюють основи для розуміння цього феномену як складової поведінкових моделей, які мають певну повторювану структуру та соціально зумовлене значення.

У рамках когнітивного напрямку психології цінності розглядаються як ментальні конструкти, що мають функцію організації досвіду, спрямування поведінки та визначення значущості подій. Представники цього підходу виходять з уявлення про людину як активного суб'єкта, котрий не лише реагує на стимули, але й осмислює їх, інтерпретує та включає у складну когнітивну структуру уявлень про світ, себе та інших.

А. Бек – один із основоположників когнітивної терапії, який значну увагу приділяв вивченню цінностей як складової когнітивної структури особистості. Цінності, за А. Беком, – це глибинні переконання, які формують основи самосприйняття та взаємодії з навколишнім світом. Вони визначають, що для особистості є важливим, значущим та прийнятним, впливаючи на її емоційний стан та поведінку [59].

У своїй праці «Cognitive Therapy and the Emotional Disorders» А. Бек зазначав, що «емоційні розлади виникають через спотворення в мисленні, а не через об'єктивні труднощі» [59]. Це спотворення часто пов'язане з глибинними переконаннями, які можуть включати цінності, що обмежують особистісний розвиток.

А. Елліс, засновник раціонально-емоційної поведінкової терапії, підкреслював, що багато емоційних розладів виникають через ірраціональні цінності, які мають форму крайніх і негнучких переконань. Він вважав, що заміна таких цінностей на раціональні, гуманістичні принципи (наприклад, гнучкість, прийняття, самоповага) сприяє ментальному здоров'ю. У праці «Reason and Emotion in Psychotherapy» А. Елліс класифікує основні «самодеструктивні» цінності та пропонує техніки їх раціонального аналізу [60].

Таким чином, когнітивний напрям психології висвітлює цінності як усвідомлені, структуровані та функціональні елементи ментального життя особистості. Вони стабілізують уявлення про себе та світ, виступають основою

інтерпретації соціальної реальності та є необхідним компонентом автономного, саморефлексивного функціонування суб'єкта.

У межах екзистенційного напрямку психології цінності визначаються як фундаментальні орієнтири людського буття, що вкорінені у досвіді особистої свободи, відповідальності та пошуку смислу. Екзистенційна психологія виходить із припущення, що людина є не об'єктом, який підпорядковується зовнішнім законам, а суб'єктом, котрий у постійній взаємодії зі світом конструює своє існування через вільний вибір і прийняття рішень. У цьому контексті саме екзистенційна та гуманістична психологія є тими напрямками, що приділили найбільшу увагу вивченню природи цінностей особистості. На відміну від біхевіористичних чи психоаналітичних моделей, де цінності здебільшого вивчаються опосередковано (як результат підкріплення чи витіснення), саме гуманістичний та екзистенційний підходи поставили проблему цінностей у центр своїх досліджень, розглядаючи її як ключову для розуміння сутності людини.

В. Франкл посідає особливе місце в екзистенційній психології завдяки своєму глибокому аналізу природи цінностей як стрижневого елемента особистісної самореалізації та смислу життя. Центральним положенням його концепції є теза про те, що людина є не лише біологічною чи психологічною істотою, а передусім – істотою духовною, здатною до трансценденції, вибору, відповідальності та наповнення життя сенсом. Цінності у цій концепції, виступають головними орієнтирами у пошуку й реалізації смислу.

В. Франкл розглядав цінності як індивідуально усвідомлені смислотворчі можливості, які постають перед людиною в її конкретному життєвому контексті. У своїй ключовій праці «Людина в пошуках справжнього сенсу» В. Франкл зазначає, що людини можна відібрати все, крім одного – останньої з людських свобод – обрати своє ставлення до будь-якої даної ситуації, обрати свій власний шлях [43]. У цьому висловлюванні відображено сутність його розуміння цінності: вона є тим, що не диктується обставинами, а визначається внутрішнім вибором особистості.

В. Франкл у своїх працях виокремив три основні типи цінностей, які відповідають трьом можливостям реалізації сенсу життя: творчі цінності, цінності переживання та цінності ставлення. Творчі цінності, або цінності діяльності, реалізуються через активну взаємодію з світом: праця, професійна діяльність, створення культурних, наукових чи естетичних продуктів [43]. В. Франкл підкреслював, що саме через творчу реалізацію людина часто знаходить глибокий смисл, бо несе щось корисне іншим, долучається до спільного культурного спадку людства. Цінності переживання, або цінності буття, відображають переживання краси природи, мистецтва, любові, глибоких міжособистісних зв'язків. Дослідник вважав, що любов є вищим переживанням, бо через неї людина пізнає іншу особистість у її унікальності, а отже – і саму себе.

Іншою ваговою постаттю в екзистенційній психології, яка досліджувала цінності, є І. Ялом. Виходячи з екзистенційної парадигми, І. Ялом розглядає цінності не як фіксовані моральні категорії, а як динамічні утворення, що виникають у результаті глибокої внутрішньої роботи особистості в умовах зустрічі з так званими «екзистенційними даностями»: смертю, свободою, ізоляцією та відсутністю об'єктивного смислу буття. У своїй праці «Екзистенційна психотерапія» дослідник зазначає, що цінності не можуть бути нав'язані ззовні – вони постають із внутрішньої потреби людини впорядкувати світ, впоратися з тривогою та обрати шлях автентичного буття» [55]. Вони постають як результат свідомого пошуку сенсу життя в умовах зустрічі з фундаментальними екзистенційними даностями людського існування – смертю, свободою, ізоляцією та відсутністю об'єктивного смислу. На думку І. Ялома, саме зіткнення людини з межовими обставинами існування провокує її до переосмислення життєвих пріоритетів, оновлення внутрішньої ієрархії цінностей і поступового переходу до більш автентичного способу буття.

Смерть у концепції І. Ялома є центральною темою, навколо якої концентрується екзистенційне осмислення життя. Усвідомлення смертності не паралізує, а навпаки – стимулює людину жити повноцінно, не відкладаючи

важливих рішень, не жертвуючи істинними бажаннями заради умовних очікувань. Дослідник вважає, що зіткнення зі смертю рідко залишає цінності людини незмінними. Більшість із нас усвідомлює, що витрачає життя не на те, що справді важливо [84]. Саме думка про скінченність буття спрямовує людину до рефлексії, змушує замислитися над тим, що становить її справжнє «Я», і які стосунки, дії або цілі є дійсно значущими.

Свобода у розумінні І. Ялома також постає як подвійна категорія: з одного боку, вона дарує людині можливість формувати власну систему переконань і цінностей, з іншого – накладає відповідальність за зроблений вибір. Наявність свободи передбачає відсутність зовнішнього джерела смислу, тому саме людина має створювати свою життєву філософію, визначати, що для неї є добром, любов'ю, обов'язком.

Ізоляція, яку він розглядає не як соціальну самотність, а як екзистенційну неможливість повного злиття з іншим, актуалізує потребу людини в щирому контакті із собою, у розвитку внутрішнього діалогу, який, у свою чергу, стає джерелом самоідентифікації та формування особистісно значущих цінностей. Водночас міжособистісні стосунки – один з головних ресурсів для ціннісного збагачення: І. Ялом вірив у терапевтичну силу глибокої взаємодії між людьми, де кожен партнер стає дзеркалом для самопізнання іншого.

Ще однією даністю існування, яка має безпосередній зв'язок із формуванням цінностей, є усвідомлення відсутності об'єктивного сенсу життя. На переконання І. Ялома, смисл не дається людині згори – він твориться через індивідуальні зусилля, в результаті особистого вибору, вчинків, стосунків. У цьому контексті цінності – це спосіб впорядкувати внутрішній і зовнішній світ у межах особистої смисложиттєвої стратегії. Людина, що віднайшла свої цінності, здатна чинити опір екзистенційній порожнечі, самостійно формуючи духовні орієнтири, які надають життю індивідуального значення [84].

У художніх текстах І. Ялома, зокрема у романі «Коли Ніцше плакав», простежується ідея того, що особисті кризи, хвороби душі чи зіткнення зі смертю є не лише джерелом болю, а й можливістю для перетворення: цінності

народжуються тоді, коли людина розглядає страждання як стимул для переосмислення власного шляху. У внутрішньому діалозі – з собою, з іншим, із життям як таким – відбувається глибинна робота, в якій формуються моральні переконання, зростає здатність до любові, співчуття, свободи думки [56].

Хоч дослідник не пропонує формальної типології цінностей, у його працях можна умовно виокремити кілька напрямів: екзистенційні цінності (життя, свобода, відповідальність, справжність), моральні (співчуття, чесність, гідність), інтрапсихічні (саморефлексія, духовний розвиток) та міжособистісні (близькість, турбота, любов). Всі вони, за І. Яломом, не є абстрактними категоріями, а вкорінені в досвіді життя, страждання, роздумів і глибокої присутності в теперішньому моменті [56].

К. Роджерс, як засновник гуманістичної психології, теж зробив відповідний внесок у дослідження цінностей. Психолог розглядав цінності як центральний компонент особистісного розвитку, що безпосередньо пов'язаний із процесом самоактуалізації та становленням справжнього «Я». На відміну від традиційних психологічних шкіл, які тлумачили цінності як соціально детерміновані установки або внутрішні заборони, К. Роджерс наголошував на їхній природній інтеграції у структуру особистості за умови створення сприятливого середовища для особистісного зростання [71].

Цінності, за К. Роджерсом, не є чимось сталим або механічно засвоєним. Вони формуються в ході особистісного розвитку, коли індивід починає орієнтуватися не на зовнішні норми й очікування, а на внутрішні переживання, інтуїцію, емоції та досвід. У контексті його концепції організмичного оцінювання людина володіє здатністю до спонтанного, але глибоко осмисленого оцінювання життєвих ситуацій, у якому виявляються її справжні цінності. Дослідник вважав, що здорова особистість – це така, яка вільно переживає себе, перебуває в безперервному процесі становлення, і в якій цінності є живим вираженням її внутрішнього досвіду. У цьому сенсі вони не є жорсткими категоріями, а постійно переглядаються та оновлюються відповідно до нових обставин і досвіду.

Самоактуалізація, яку К. Роджерс розглядав як прагнення до реалізації власного потенціалу, прямо пов'язана з формуванням цінностей. Цей процес відбувається через виявлення й прийняття справжніх потреб, бажань, емоцій – тобто через розвиток «Я-концепції», яка узгоджується з реальним досвідом. Якщо в особистості існує розрив між досвідом і уявленням про себе, це породжує внутрішній конфлікт і дезадаптацію. Цінності ж у такому випадку можуть бути неавтентичними – нав'язаними, зовнішніми, не інтегрованими в особистісну структуру. Лише в умовах безумовного прийняття, емпатійного слухання та автентичного контакту (які є ключовими принципами клієнт-центрованого підходу К. Роджерса) особа здатна вільно переглядати, відкривати і приймати власні цінності [70].

З точки зору К. Роджерса, саме такі цінності, як чесність, відкритість, прийняття, гнучкість, любов, відповідальність, є характерними для особистості, яка функціонує повноцінно. Такі особистості не потребують зовнішнього тиску або нормативного контролю, оскільки їхня внутрішня мотивація заснована на природному прагненні до гармонії, розвитку, емпатії. Тобто, на думку К. Роджерса, формування цінностей – це не навчання через нав'язування норм, а процес відкриття внутрішніх смислів і моральних засад через досвід глибокої внутрішньої свободи та психологічної безпеки [70].

Узагальнюючи підходи психологів екзистенційного та гуманістичного напрямів, можна стверджувати, що обидва ці підходи розглядають людину як активного творця власного життя, здатного до саморозвитку, усвідомленого вибору та формування власної системи цінностей. На відміну від детерміністських моделей психоаналізу чи біхевіоризму, де поведінка особистості пояснюється впливом підсвідомих імпульсів або зовнішніх стимулів, гуманістична та екзистенційна психологія зосереджені на свободі волі, унікальності кожного індивіда, внутрішньому досвіді та прагненні до самореалізації.

Складна природа цінності дає підстави вважати її «ядром» особистості. Вона створює основу для зв'язку між різноманітними відношеннями, в яких

живе і діє людина, і саме вона дає напрям її руху. До того ж людина прагне не цінностей узагалі, а тих, що мають конкретні якісно-кількісні характеристики, – орієнтується на певний взірець.

Сукупність потреб, мотивів, інтересів, цілей, світогляду, ідеалів та переконань, з яких і складається спрямованість особистості, відображає її ставлення до об'єктивної дійсності та формує психологічну основу для ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації являють собою відносно стійку, соціально зумовлену та вибірккову систему ставлень особистості до матеріальних і духовних благ, суспільних ідеалів та значущих явищ дійсності, які сприймаються нею як життєві цілі або засоби задоволення власних потреб.

У широкому розумінні ціннісні орієнтації розглядаються як соціально детермінована спрямованість особистості на певні цілі, способи та результати діяльності, що закріплюється у структурі її психіки. Вони відображають ставлення людини до навколишньої соціальної реальності та виступають важливим чинником регуляції її поведінки, визначаючи мотиви, наміри та життєві пріоритети.

Теоретичним підґрунтям розуміння ціннісних орієнтацій є ціннісний підхід, відповідно до якого будь-які явища об'єктивної дійсності, включаючи людські вчинки та форми соціальної взаємодії, набувають цінності через їхню здатність задовольняти потреби та інтереси особистості. Оскільки потреби й інтереси людей є індивідуальними, їхні системи цінностей також відрізняються та мають власну ієрархічну структуру. Рівень сформованості та впорядкованості такої структури розглядається як один із показників особистісної зрілості людини.

Зміст ціннісних орієнтацій відображає змістову сторону спрямованості особистості та визначає характер її взаємодії з навколишнім світом. Система ціннісних орієнтацій лежить в основі ставлення людини до себе, інших людей і соціального середовища, формує її світоглядні позиції, життєві переконання та мотиваційну сферу.

Сформована, стійка й внутрішньо узгоджена система ціннісних орієнтацій сприяє розвитку таких особистісних якостей, як цілісність, послідовність, відповідальність, надійність, відданість власним переконанням та ідеалам. Вона забезпечує готовність до вольових зусиль заради реалізації значущих цілей, підтримує активну життєву позицію та наполегливість у подоланні труднощів. Таким чином, ціннісні орієнтації виступають не лише формою відображення особистісних пріоритетів, а й важливим психологічним механізмом формування індивідуальності та характеру людини.

Такий підхід дає можливість пояснювати та досліджувати психологічні механізми становлення ціннісних орієнтацій. Джерелом їх формування є змістовно-життєва активність особистості, яка визначає рівень її досягнень та спрямованість діяльності на реалізацію конкретних цілей. Основу ціннісних орієнтацій становлять соціальні ціннісні ставлення, що виникають у процесі діяльності та спілкування. У подальшому вони трансформуються в соціальні установки, а згодом – у ціннісні орієнтації. Крім того, ціннісні орієнтації розглядаються як важливий регулятор самоактивності особистості.

Цінності, існуючи як об'єктивний феномен незалежно від свідомості та волі окремої людини, мають бути представлені у її свідомості та сфері потреб як суб'єктивно значущі утворення. Саме тоді вони набувають стимулювального та мотиваційного впливу. Цим пояснюється те, що ціннісні орієнтації виступають своєрідним потребовим і суб'єктивно значущим компонентом структури свідомості та самосвідомості особистості, який визначає низку її сутнісних характеристик, зокрема рівень самоактивності.

Ціннісні орієнтації є одним із провідних структурних компонентів особистості. Вони становлять складне психологічне утворення, у якому поєднуються суспільно зумовлені та індивідуальні аспекти розвитку людини, особливості її сприйняття навколишньої дійсності, осмислення власного життєвого досвіду, уявлень про майбутнє та усвідомлення власної особистісної ідентичності. Сформована система ціннісних орієнтацій забезпечує внутрішню впорядкованість особистості, сприяє інтеграції знань, соціальних норм і

моделей поведінки, підтримує процес самоствердження та полегшує реалізацію суспільно значущих ролей.

Разом із тим у науковій літературі відсутнє єдине загальноприйняте визначення понять «цінність» і «ціннісні орієнтації». Це зумовлено їхньою багатовимірністю та тісним зв'язком із такими психологічними категоріями, як ставлення, установка, мотив, інтерес і переконання. У багатьох випадках утворення, що мають мотиваційну природу, розглядаються як різновиди цінностей або переконань. В. Вілюнас наголошував, що всі ці феномени відображають різні форми емоційно-оцінного ставлення людини до навколишнього світу та самої себе.

Узагальнення наукових підходів до розуміння сутності цінностей дає змогу виокремити кілька основних напрямів їх трактування:

- цінності як сукупність матеріальних і духовних благ, що здатні задовольняти потреби, інтереси, прагнення та життєві цілі особистості;
- цінності як форма відображення взаємозв'язку між суб'єктом і об'єктом, що визначає значущість певних явищ для людини;
- цінності як ідеали особистісної та суспільної діяльності, які існують у свідомості у вигляді узагальнених уявлень про бажане та значуще;
- цінності як специфічні утворення свідомості, що знаходять своє відображення в поведінці, діяльності, спілкуванні та життєвому виборі людини.

Отже, цінності доцільно розглядати як особливу форму взаємодії особистості з навколишнім світом, у межах якої відбувається усвідомлення та оцінювання значущих властивостей об'єктів, явищ і подій. Вони не лише відображають індивідуальні пріоритети людини, а й набувають суспільного значення, виступаючи важливим регулятором її поведінки, діяльності та процесу особистісного розвитку.

Ціннісні орієнтації можна розглядати як механізм, за допомогою якого людина оцінює та розрізняє об'єкти навколишнього світу за ступенем їхньої значущості. Вони виявляються у відносно стійкому ставленні особистості до

явищ, людей, ідей і предметів довкілля та формуються в процесі свідомого вибору тих із них, які мають життєву важливість для людини [14].

Ціннісні орієнтації виступають важливим регулятором життєдіяльності особистості та визначають: загальну спрямованість її інтересів і прагнень; систему індивідуальних пріоритетів і ціннісних зразків; цільові та мотиваційні установки; рівень особистісних домагань; особливості сприйняття й оцінювання дійсності відповідно до критеріїв значущості; а також міру готовності особистості до втілення власного життєвого проєкту [49].

У теорії ціннісних орієнтацій, запропонованій Ф. Клакхон та Ф. Стродтбеком, ключовим є розмежування понять цінності та ціннісної орієнтації, що дозволяє глибше зрозуміти механізми формування культурних моделей поведінки.

Ф. Клакхон розглядав цінність як «концепцію, явну чи неявну, властиву окремій особистості або соціальній групі, яка відображає уявлення про бажане та впливає на вибір способів, засобів і цілей діяльності» [68]. У межах цього підходу цінність постає як базове уявлення людини про те, що є значущим, важливим і соціально схвалюваним, визначаючи спрямованість її поведінки та процес прийняття рішень.

Отже, цінності можна розуміти як фундаментальні орієнтири, що задають загальний вектор життєдіяльності особистості та виступають основою оцінювання навколишньої дійсності. Вони є широкими за змістом і мають високий рівень узагальненості, охоплюючи моральні, соціальні, естетичні, культурні та практичні ідеали. Саме через систему цінностей людина визначає власні пріоритети, формує життєві цілі та обирає способи їх досягнення відповідно до своїх переконань і суспільних норм.

Натомість ціннісна орієнтація у цій теорії розглядається як конкретний прояв або спосіб реалізації цінностей у поведінці та мисленні, що виражається у виборі певних підходів до фундаментальних людських проблем. Як зазначають автори, «орієнтації суспільства щодо певних проблем відображають базові цінності, які воно сповідує» [68]. Орієнтації конкретизують, яким чином

культурна спільнота вирішує універсальні питання, наприклад, ставлення до часу (минуле, теперішнє, майбутнє), природи людини (добра, зла або змішана), взаємин між людьми (ієрархічні, рівноправні, індивідуалістичні) тощо.

Наприклад, цінність поваги до часу може набувати різних орієнтацій. Культура, що орієнтується на минуле, прагне зберегти традиції та цінності попередніх поколінь, що проявляється у відповідній поведінці. Навпаки, культура, орієнтована на майбутнє, акцентує увагу на плануванні та інноваціях. Таким чином, одна й та сама базова цінність має різні конкретні вияви – ціннісні орієнтації.

Розмежування цих понять має вагоме методологічне значення, оскільки дозволяє систематично досліджувати культурні відмінності та подібності, розкриваючи, як одна й та сама цінність може реалізовуватися по-різному залежно від культурного контексту. Це робить теорію Ф. Клакхона і Ф. Стродтбека універсальним інструментом для крос-культурних досліджень цінностей і сприяє розумінню взаємодії між індивідом і культурою через призму ціннісних орієнтацій.

Цінності можуть об'єднуватися у системи цінностей, а ціннісні орієнтації – у системи ціннісних орієнтацій. Їхня ключова відмінність полягає в тому, що система цінностей відображає соціально вироблені норми, ідеали та принципи, притаманні певному суспільству чи соціальній групі. Натомість система ціннісних орієнтацій формується внаслідок індивідуального засвоєння, осмислення та інтерпретації цих цінностей конкретною особистістю. Саме тому вона є більш динамічною, індивідуалізованою та значною мірою залежить від життєвого досвіду, переконань, потреб і умов життя людини.

Більше того, можна припустити існування в особистості не однієї, а кількох систем цінностей, які інколи можуть суперечити одна одній. Це пояснюється тим, що різні ієрархії цінностей формуються під впливом різних соціальних середовищ і каналів соціалізації, тому їхній зміст і структура не завжди збігаються між собою [14].

1.2 Психологічні особливості студентського віку

Студентський вік, який відповідає періоду пізньої юності або ранньої дорослості, охоплює приблизно проміжок від 18 до 23 років і характеризується завершенням переходу від дитинства до дорослого життя. Водночас цей етап доцільно розглядати не як кінцеву стадію особистісного становлення, а як початок подальшого розвитку в межах дорослості, що супроводжується набуттям нових соціальних ролей, розширенням відповідальності та формуванням професійної ідентичності.

Студент як представник цього вікового періоду та як особистість може бути охарактеризований у трьох взаємопов'язаних площинах:

1. Психологічна складова охоплює сукупність психічних процесів, станів і властивостей особистості. Провідне місце в її структурі належить таким індивідуально-психологічним характеристикам, як спрямованість, темперамент, характер і здібності, які визначають особливості перебігу психічних процесів, виникнення психічних станів та специфіку поведінки особистості.

2. Соціальна складова відображає систему суспільних взаємин, у які включена особистість, а також особливості, зумовлені її належністю до певних соціальних, професійних, етнічних чи національних груп. Саме в студентському віці відбувається активне засвоєння соціальних ролей і норм, що сприяє інтеграції молодого людини в суспільство.

3. Біологічна складова включає тип вищої нервової діяльності, особливості функціонування сенсорних систем, безумовні рефлекси, інстинкти, фізичний розвиток, конституційні характеристики організму та інші природно зумовлені властивості. Ці особливості значною мірою визначаються спадковими чинниками та вродженими задатками, проте можуть певною мірою модифікуватися під впливом умов життя, навчання й особистісного розвитку.

Єдність психологічної, соціальної та біологічної складових забезпечує цілісність розвитку особистості студента та визначає специфіку його навчальної, професійної й соціальної активності.

Саме на цьому етапі життя людина переживає значні трансформації. У пізній юності завершується фізичне дорослішання; інтелектуальний розвиток стає однією з ключових потреб особистості, зростає стабільність емоційного фону та характеру. У системі міжособистісних відносин важливе місце посідає спілкування з ровесниками, зокрема з представниками протилежної статі. Одночасно продовжується процес саморозвитку та вдосконалення особистості. Такі психічні процеси й властивості, як сприймання, увага, пам'ять, мислення, мовлення, емоційна сфера та почуття, досягають високого рівня розвитку. У цей період активно формуються спеціальні здібності, пов'язані з майбутньою професійною діяльністю.

Водночас дослідники у сфері вікової психології та фізіології зазначають, що у 18–19 років механізми свідомої регуляції поведінки ще не є повністю сформованими. Для цього віку характерними можуть бути схильність до невинновданого ризику, недостатня здатність прогнозувати наслідки власних вчинків, причому їх мотиви не завжди мають соціально схвальний характер. Так, В. Лісовський підкреслював, що вік 19–20 років є періодом як безкорисливої самопожертви та максимальної самовіддачі, так і можливих негативних проявів поведінки.

На етапі зрілого юнацтва відбуваються суттєві особистісні зміни, зумовлені трансформацією соціальної ситуації розвитку. Такі зміни пов'язані зі вступом до закладу вищої освіти, початком професійної діяльності та іншими важливими життєвими подіями. У цьому віці молода людина дедалі частіше самостійно приймає рішення та несе відповідальність за їх реалізацію, визначає власні життєві цілі й перспективи, вибудовує індивідуальну стратегію життєвого шляху. Від позиції спостерігача вона переходить до активного перетворення навколишньої дійсності, прагнучи реалізувати себе у професійній сфері.

Вибір професійного шляху та навчання в закладі вищої освіти є важливими проявами процесу професійного самовизначення особистості. Це надзвичайно складний та відповідальний період, адже від вірного вибору спеціальності залежить подальша доля людини, її реалізація власного потенціалу та загальна задоволеність життям.

Професійне самовизначення тісно пов'язане з життєвими цінностями конкретної людини. Часто професійний вибір стає наслідком пасивної згоди з бажаннями батьків або ж формується під впливом необґрунтованого інтересу до певної професії. З огляду на це, ключове значення має свідомий підхід до професійного самовизначення, що ґрунтується на комплексному аналізі власних уподобань, здібностей та можливостей. [35, С. 71-72].

Соціально-психологічний реалізм відіграє ключову роль у виборі кар'єрного шляху. Це здатність правильно оцінювати відповідність власного "Я" соціальному середовищу, яке визначає професійний розвиток. На формування рішень щодо кар'єри також впливають такі психологічні фактори, як особистісна життєва концепція та власна самооцінка.

Психічні пізнавальні процеси, зокрема відчуття, сприймання, пам'ять, уявлення, уява, мислення та мовлення, мають важливе значення у навчальній діяльності, вихованні та професійному становленні студентів. Процеси засвоєння знань, формування переконань і набуття практичного досвіду ґрунтуються на функціонуванні психіки, передусім на розвитку мислення. Результативність діяльності майбутнього фахівця визначається не лише його особистісними якостями, а й рівнем розвитку та ефективністю функціонування пізнавальних процесів.

На сучасному етапі одним із першочергових завдань вищої освіти є розвиток творчої уяви студента. Оскільки саме вона є запорукою повного розкриття всіх потенційних можливостей майбутнього фахівця, який здатен до креативності, пошуку нових, нетрадиційних шляхів розв'язання наукових питань.

У молодіжному середовищі, особливо у студентів, дуже добре працює словесно-логічна пам'ять, на яку викладач часто звертає увагу. Студент охочий до роздумів та аналізу, до знаходження відповідей на наукові питання, як під час лекцій, так і при самостійному навчанні.

Певні особливості сприйняття, зокрема осмисленість, яскраво виражені під час навчання. Наприклад, краще й точніше засвоюється зрозумілий матеріал, при вивченні якого студенти залучають уже отримані знання та досвід. Сприйняття навчального контенту полегшується, коли об'єкт вивчення чітко виділяється та підкреслюється викладачем. Для цього усно використовуються паузи, інтонації, що допомагають акцентувати увагу на ключових моментах.

Ефективність навчальної діяльності студентів значною мірою визначається особливостями функціонування пам'яті, зокрема процесами запам'ятовування, збереження та відтворення інформації. Успішність засвоєння навчального матеріалу залежить не лише від його змісту, а й від установок, стратегій та способів роботи, які використовує студент у процесі навчання. Результати окремих досліджень свідчать, що значна частина студентів переважно застосовує елементарні способи запам'ятовування та недостатньо використовує логічні й смислові прийоми організації матеріалу. Це вказує на недостатню обізнаність багатьох здобувачів освіти з ефективними мнемічними стратегіями, що можуть суттєво підвищити результативність навчальної діяльності. Водночас оволодіння раціональними методами запам'ятовування сприяє не лише кращому засвоєнню знань, а й розвитку самостійності та продуктивності пізнавальної діяльності студентів.

Вагому роль у студентському житті відіграють уява, мислення та мовлення.

Студенти демонструють різний рівень розвитку уяви, яка також відрізняється за своїм наповненням та напрямком. Чітка та реалістична уява сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, запобігає помилковим діям та допомагає визначати оптимальні шляхи вирішення завдань.

Процес мислення розпочинається з усвідомлення проблеми, постановки завдання або формулювання запитання. Наступним етапом є пошук способів її розв'язання, висунення припущення чи попередньої відповіді (гіпотези), а також подальша інтелектуальна або практична перевірка отриманого результату. Якщо запропоноване рішення виявляється неправильним, пошукова діяльність продовжується до знаходження оптимального варіанта.

Особливе місце займає творче (креативне) мислення, яке не зводиться до механічного методу спроб і помилок або простого перебору вже відомих способів розв'язання подібних завдань. Воно передбачає вихід за межі наявної інформації, встановлення нових зв'язків і закономірностей між явищами та об'єктами, а також активне й цілеспрямоване використання накопичених знань, досвіду та інтелектуальних ресурсів для створення оригінальних рішень.

Рівень розвитку мислення студента визначається не простим відтворенням і засвоєнням знань, а здатністю активно використовувати їх у різних ситуаціях, застосовувати комплексний підхід до розв'язання професійних і навчальних завдань, виявляти послідовність, самостійність, логічність і точність у процесі мисленнєвої діяльності. Важливим показником зрілості мислення є також уміння критично аналізувати інформацію, аргументовано обґрунтовувати власну позицію та приймати обґрунтовані рішення в умовах невизначеності.

Найбільш помітною тенденцією, яка визначає розвиток мислення з плином часу, є зростання здатності оперувати абстрактними поняттями.

Людське мислення існує та виражається в нерозривному зв'язку з мовою. Саме слова слугують інструментом формування та передачі понять, суджень, відображень об'єктів та процесів у свідомості. Зміст і форма мовлення людини підвладні її фаху, обставинам, здобутому досвіду, темпераменту, характеру, здібностям, захопленням та емоційному стану. Використовуючи мову, студенти опановують навчальний матеріал, комунікують, взаємодіють та самостійно впливають на себе. Активне покращення усного, письмового, монологічного та інших видів мовлення студентами, а також розширення професійного словника,

прямо корелює з підвищенням рівня їх когнітивних здібностей та культурного розвитку.

Увага суттєво покращує результативність будь-якої студентської активності, чи то навчальні завдання, чи то громадська робота. Все, на що спрямована увага, сприймається та осмислюється з більшою легкістю, і інформація краще зберігається в пам'яті. Увага може бути зосереджена як на зовнішніх об'єктах, так і на внутрішніх відчуттях та переживаннях людини.

Розглянуті когнітивні процеси тісно переплітаються між собою та еволюціонують пропорційно віку та року навчання у вищому навчальному закладі. Існує кореляція між об'ємом пам'яті, концентрацією уваги та показниками мислення. Мислення та мова чинять вплив на розвиток відчуттів, сприймання, пам'яті та інших процесів: сприймання стає усвідомленим та підконтрольним, пам'ять – логічною та такою, що піддається управлінню, увага – більш глибокою та розгорнутою.

У період пізньої юності інтелектуальний розвиток особистості досягає одного з найвищих рівнів своєї сформованості. Структура інтелекту стає більш складною та диференційованою завдяки розвитку розгорнутих когнітивних схем, які забезпечують ефективну організацію, обробку та інтерпретацію інформації. Такі схеми дають змогу розпізнавати знайомі об'єкти, явища, події та ситуації, а також вибудовувати цілісне уявлення про навколишній світ. Одночасно вдосконалюються уявлення про реальні та умовні об'єкти, закріплюються сценарії як узагальнені моделі перебігу подій, що сприяють прогнозуванню можливих наслідків і відтворенню життєвого досвіду. Подальшого розвитку набувають семантичні структури, які поєднують предметні та емоційно-оцінні значення і забезпечують інтеграцію знань у систему інтелектуальної діяльності особистості [38, с. 257–258].

Ступінь диференційованості та інтегрованості індивідуальної концептуальної системи визначається низкою структурних параметрів. До них належать зрозумілість і незрозумілість понять, що відображають рівень усвідомлення їхніх відмінностей; узгодженість і неузгодженість, які

характеризують особливості взаємозв'язків між елементами знань; центральність і периферійність, що визначають місце окремих понять у загальній системі уявлень; а також відкритість і замкненість, які виявляються у здатності особистості сприймати нову інформацію та переглядати власні способи інтерпретації дійсності.

У юнацькому віці значно розширюється простір мисленнєвої діяльності, який охоплює процеси створення, опрацювання, узагальнення та синтезу інформації в ході взаємодії людини з навколишнім середовищем. Це створює передумови для інтенсивного розвитку аналітичного мислення, здатності до узагальнення та побудови складних логічних зв'язків. Продуктивність мислення проявляється у вмінні поєднувати знання з різних сфер досвіду, інтегрувати їх у цілісну систему та використовувати для розуміння складних явищ і розв'язання різноманітних завдань.

На цьому етапі особливо високого рівня розвитку досягають інтелектуальні здібності, насамперед дивергентне мислення, що забезпечує здатність генерувати оригінальні ідеї та знаходити нестандартні способи розв'язання проблем. Саме тому юність часто характеризується як період підвищеної творчої активності, відкритості до нового досвіду та прагнення до інтелектуального самовираження.

Водночас зростає рівень довільного інтелектуального контролю, який передбачає свідоме регулювання власної пізнавальної діяльності. Це знаходить вияв у здатності планувати інтелектуальну роботу, визначати її мету, добирати адекватні способи та засоби досягнення результату, контролювати виконання поставлених завдань і за потреби коригувати власні дії. Розвиток цих умінь є важливою передумовою успішної навчальної та професійної діяльності студента, оскільки сприяє формуванню самостійності, відповідальності та ефективності пізнавальної діяльності.

Помітно, як дехто з молодих людей опановує метафоричний епістемологічний стиль, виражений у прагненні до максимальної варіативності вражень і об'єднання інформації з різних галузей знань. Усвідомлення

цілісності світу у молодих, що використовують метафоричний стиль, поєднується з персоніфікацією – баченням реальності, заснованим на індивідуальних переживаннях, оцінках і віруваннях.

Розвиток інтелектуальних здібностей в юному віці напряму залежить від зрілості самосвідомості, мотиваційної сфери та здатності керувати емоціями і волею. Це сприяє формуванню його єдності та функціональності.

Безперечно, інтелект та особистість – нероздільні поняття. Глибокий взаємозв'язок між ними виражається у тому, що мислення залежить від особистих переконань, прагнень, цінностей та інших індивідуальних особливостей. Водночас, прояв рис характеру та мотиваційна структура особистості визначаються досвідом пізнання світу та загальним інтелектуальним розвитком.

Застосування типологічного аналізу до інформації, зібраної в ході комплексного обстеження студентів, дозволило отримати такі висновки. Студенти з вищими показниками загального інтелекту демонструють значно кращі результати як у вербальному, так і в невербальному інтелекті. Їх успішність в навчанні значно вища – як на першому курсі, так і на всіх подальших етапах навчання. У більш інтелектуально розвинених студентів відмічаються вищі показники перцептивної уваги. Вони характеризуються більшою інтроверсією та нейротизмом (згідно з методикою Г. Айзенка). Їх соціометричний статус помітно вищий, емоційна експансивність менша, обидва показники взаємності виборів є рівними, а рівень домагань вищий та більш адекватний. Високоінтелектуальні студенти демонструють вищу стресостійкість. Зв'язок з показниками активованості (виходячи зі змін нейродинамічних характеристик) не виявлено.

Вагоме місце у психологічних дослідженнях посідає проблема адаптації студентів до нового освітнього середовища. Після вступу до закладу вищої освіти колишній школяр змушений переглянути свої уявлення про навчальний процес, змінити звичні способи поведінки та діяльності, а також сформувати нові навички самоорганізації й самостійності.

У науковій літературі виокремлюють кілька видів адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у закладі вищої освіти:

- формальна адаптація – пізнавально-інформаційне пристосування до нового освітнього середовища, особливостей організації навчального процесу у вищій школі, його змісту, традицій, правил та власних обов'язків. Для студентів першого курсу характерним є перехідний стан, коли вони вже не є школярами, але ще не повністю ототожнюють себе зі студентською спільнотою;

- соціально-психологічна адаптація – процес входження особистості до нового соціального середовища, формування взаємин у студентській групі та інтеграції в ширше студентське співтовариство. Її основним завданням є засвоєння норм, цінностей і правил взаємодії, прийнятих у новому колективі, налагодження формальних і неформальних контактів, а також пристосування до особливостей навчальної діяльності;

- дидактична адаптація – пристосування до нових форм, методів і вимог освітнього процесу у вищій школі. Вона пов'язана з опануванням специфіки самостійної роботи, розвитком інтелектуальних умінь та готовністю до більш високого рівня навчального навантаження.

Процес адаптації відбувається індивідуально і не є однаковим для всіх студентів. Залежно від рівня активності особистості виділяють два основні типи адаптаційного процесу:

- активна адаптація, що характеризується свідомим прагненням особистості освоїти нові умови, брати участь у житті студентської спільноти та впливати на власне середовище;

- пасивна (конформна) адаптація, яка передбачає переважно прийняття існуючих норм, цілей і цінностей нової соціальної групи без прагнення до їх переосмислення чи зміни [24, с.34].

Активна адаптація, в першу чергу, відіграє ключову роль в успішній соціалізації загалом. Студент-першокурсник не просто підлаштовується під правила та переконання нового соціального простору, а й вибудовує свою

поведінку, взаємини з оточуючими, ґрунтуючись на них. Паралельно з цим, у студента-новачка часто формується нова ціль – максимально повноцінно реалізувати себе в нових умовах.

Пасивна адаптація характерна для першокурсника, який згоден з нормами і цінностями, але за принципом «Я – як усі», і не має на меті нічого змінювати, навіть якщо може. Пасивна адаптація виражається у постановці простих цілей та виборі нескладних видів активності [32, с.62-64].

Джерелом для формування комфортного простору для повної та позитивної адаптації студентів-новачків виступає їхня позанавчальна активність. Зважаючи на її організаційно-технічні особливості, вона володіє найбільшим адаптаційним потенціалом. Щоб адаптація студентів пройшла успішно, позанавчальна діяльність, організована та реалізована у вишах, повинна в першу чергу сприяти вибудовуванню міжособистісних взаємин першокурсників, формувати у них здатність цінувати індивідуальність іншої людини, виховувати почуття єдності колективу, створювати можливості для здобуття інформації, що відповідає їхнім життєвим вподобанням та потребам, а також для творчого самовизначення та самореалізації.

Ключовими показниками успішної соціальної адаптації студента та групи в цілому є задоволеність власним статусом, відчуття себе частиною колективу, налагоджені конструктивні взаємини з одногрупниками та розвинені комунікативні навички.

Часові межі адаптації студентів першого курсу до навчально-виховного процесу закладу вищої освіти зазвичай охоплюють період до одного року.

Так, дослідники-психологи виокремлюють три фази адаптації студентів до умов закладу вищої освіти відповідно до часових меж:

1. Початкова фаза – адаптація трактується як психічна реакція організму на нові умови життєдіяльності та завершується орієнтовно наприкінці I семестру.

2. Фаза перебудови пристосувальних механізмів, динамічного стереотипу та психічних процесів триває до середини II семестру.

3. Фаза формування стійкої адаптації – завершується наприкінці першого року навчання. Водночас у 35 % студентів повноцінна адаптованість до умов закладу вищої освіти так і не формується.

Однак цей процес не відбувається сам по собі. Навіть серед студентів випускних курсів можна зустріти осіб, які «затрималися» на стадії адаптації, пройшли її недостатньо успішно та не змогли повною мірою використати всі можливості, які надає навчання у закладі вищої освіти.

Полегшенню адаптації сприяють толерантність, уміння співпереживати, а також щира підтримка з боку батьків і однолітків. Практика свідчить, що відкриті, але водночас вимогливі взаємини з наставником мають визначальне значення для забезпечення максимально комфортного переходу молоді людини до системи взаємин у дорослому світі.

Важливим складником особистісного розвитку юнака виступає формування самосвідомості. Цей процес тісно пов'язаний як із подальшим інтелектуальним розвитком, так і з виникненням нових життєвих обставин і перспектив, крізь призму яких особистість може по-новому оцінити себе.

У період зрілої юності розвиток самосвідомості зумовлюється внутрішніми суперечностями особистості, серед яких найбільш вираженими є:

- прагнення до суспільного визнання та обмежені можливості його досягнення;
- потреба в самотійності та надмірний контроль з боку дорослих, передусім батьків;
- необхідність самопізнання й самовизначення та недостатність або суперечливість інформації про себе, а також неспроможність її інтегрувати та переосмислити;
- потреба в розумінні та боротьба з почуттям самотності й відчуження;
- прагнення до професійного самовизначення та недостатність можливостей і мотивації для реалізації власного вибору.

Подоланню цих суперечностей сприяє активне самопізнання юнаків [38, с.260-261].

Становлення ідентичності студентів значно корелює з рефлексією, яка детермінується передусім когнітивними змінами, переосмисленням соціальних зв'язків, прагненням розв'язати внутрішні суперечності.

Розвиток рефлексії та самосвідомості у період зрілої юності зумовлюється низкою чинників:

- набуттям особистістю нового соціального статусу (відносної самостійності, суспільного престижу та значущості майбутньої професії);
- зміною провідного виду діяльності, коли на перший план виходять спеціалізоване навчання та набуття практично-професійного досвіду;
- появою нових форм діяльності, що передбачають вищий рівень самостійності та свободи вибору;
- розширенням соціального простору, сфери міжособистісних контактів і, відповідно, кола значущих для особистості людей;
- досягненням віку юридичної та громадянської зрілості, що передбачає усвідомлення відповідальності за власні вчинки перед суспільством.

Уплив зазначених чинників супроводжується зміною критеріїв самооцінювання, переосмисленням уявлень молодшої людини про власне «Я», а також інтенсивним розвитком її пізнавальних інтересів і соціально зумовлених мотивів навчальної та майбутньої професійної діяльності. Орієнтація на професійне зростання, самореалізацію та досягнення суспільного визнання стимулює подальше формування самосвідомості особистості. У її структурі поступово посилюється значущість професійного компонента, який у психологічній науці розглядається як професійна самосвідомість [35].

Важливою характеристикою самосвідомості особистості в юнацькому віці є самоповага – узагальнене ставлення людини до самої себе, ступінь прийняття або неприйняття власної особистості, що виявляється у відчутті задоволеності собою, почутті власної гідності, позитивному самостверженню та узгодженості між «Я-реальним» і «Я-ідеальним».

Самопізнання є одним із найважливіших новоутворень пізньої юності. Воно являє собою спрямованість особистості на саму себе, яка реалізується через Я-концепцію.

1. «Образ Я» (когнітивний компонент) – відображає особливості самосприйняття особистості через усвідомлення власних характеристик, соціальних ролей, статусів і сформованих уявлень про себе.

2. «Ставлення до Я» (афективний компонент, самооцінка) – характеризує емоційно-ціннісне ставлення особистості до самої себе, ґрунтується на оцінюванні власних можливостей, здібностей і особистісних якостей та супроводжується відповідними переживаннями.

3. «Діяльнісне Я» або «Вчинок Я» (конативний компонент) – пов'язаний із практичною реалізацією уявлень про себе в поведінці, самовираженням і самопрезентацією особистості, а також із використанням механізмів психологічного захисту в ситуаціях, що можуть загрожувати позитивному образу себе та цілісності Я-концепції [15, с.84].

Окремим складником формування Я-концепції у студентському періоді є когнітивний елемент «Я-професіонал». Цей психічний образ постає внаслідок подолання труднощів на шляху до професійного утвердження: подолання проблем адаптації до навчального процесу, зміна особистісних рис, що не відповідають обраній спеціальності, необхідність додаткового навчання за окремими напрямками, отримання знань, вмінь, практичних навичок, а також подальший пошук місця праці. Студенти та випускники, здолавши всі ці та інші виклики, вибудовують власний образ «Я-професіонала», що впливає на адаптацію на роботі та ефективність її виконання [1].

«Я-концепція» є основою цілісності особистості, відносної стабільності її поведінки. Вона відіграє ключову роль у професійному розвитку студента. Позитивна «Я-концепція» сприяє виявленню та реалізації внутрішнього потенціалу студента для успішної професійної підготовки [18, с. 36 – 39].

Студентський період є одним із ключових етапів особистісного розвитку, адже саме в цей час інтенсивно формуються світоглядні уявлення,

самосвідомість та система життєвих пріоритетів. На цьому віковому етапі молода людина дедалі частіше здійснює самостійний вибір, вибудовує власну ієрархію цінностей, переоцінює усталені соціальні норми та пристосовується до виконання нових соціальних ролей. В умовах динамічних суспільних трансформацій і посилення інформаційного впливу особливої актуальності набуває дослідження чинників, які визначають процес становлення ціннісних орієнтацій молоді.

Ціннісні орієнтації є не лише важливим елементом внутрішньої структури особистості, але й виступають регулятором її соціальної поведінки, зумовлюючи спрямованість діяльності, мотиваційну сферу та систему життєвих смислів. Їх формування відбувається під впливом комплексу зовнішніх і внутрішніх детермінант, серед яких вагоме значення мають сімейне виховання, освітнє середовище, культурні традиції, міжособистісна взаємодія з однолітками, медіапростір, а також індивідуальний життєвий досвід і здатність до рефлексії. У студентському віці дія зазначених чинників посилюється, оскільки цей період характеризується переходом до більшої автономності та відповідальності, що супроводжується трансформацією ціннісної сфери особистості.

Проблематика ціннісних орієнтацій сучасної молоді перебуває у фокусі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних психологів та соціологів, зокрема Є. Головахи, С. Бубнової, Н. Кірілової, Є. Дубовської, М. Лебедевої, І. Кудрявцева, О. Семенової, Т. Перевізної, Л. Шестопалової та інших дослідників. Водночас, попри значний обсяг наукових напрацювань, проблема формування ціннісних орієнтацій особистості на етапі її становлення й надалі залишається актуальною та недостатньо висвітленою в сучасній психологічній науці [8, С. 5–9].

На формування та розвиток цінностей впливає цілий спектр чинників, як зовнішніх, так і внутрішніх. До зовнішніх факторів зараховують елементи мікросередовища, зокрема, групи, до яких людина належить, референтні групи та їх ціннісні орієнтири. Також важливі елементи макросередовища, такі як

традиційна система цінностей, що розділяють у суспільстві, соціальні ролі, засоби масової інформації та соціальні інститути.

До внутрішніх чинників відносять вікові особливості, стать, індивідуальні риси темпераменту, природні задатки, набуті здібності, найважливіші внутрішні потреби, а також рівень розвитку самосвідомості.

Чи не найбільш значущим чинником у формуванні цінностей є сімейне виховання. Сім'я відіграє провідну роль у розвитку особистості на всіх етапах онтогенезу, зокрема, і в період ранньої юності, що передує студентському віку. Саме в родині закладаються основи моральних норм, соціальної поведінки, світоглядних переконань та ціннісних орієнтацій, які в подальшому трансформуються й конкретизуються під впливом соціального середовища.

Психологічні дослідження підтверджують, що стиль сімейного виховання безпосередньо впливає на ціннісну орієнтацію особистості. Зокрема, А. Адлер підкреслював важливість демократичного стилю виховання як умов розвитку відповідальності, емпатії та автономії – цінностей, що мають вирішальне значення у студентському віці [58].

У студентському віці значна частина ціннісних орієнтацій, сформованих у родинному колі, або зберігається, або проходить процес критичного переосмислення. Проте, як вказує Т. Перевізна, навіть під впливом нових соціальних умов, студент часто «зберігає базову структуру цінностей, отриману у батьківській родині, хоча й може модифікувати її залежно від власного досвіду» [31, С. 5] . Це свідчить про тривалий і стійкий вплив сім'ї на становлення особистісної системи цінностей, яка залишається значущою навіть у період інтенсивної соціалізації.

Окрім сімейного виховання, формування цінностей особистості становить особистісний досвід. Це унікальна сукупність переживань, рішень, рефлексій та взаємодій, що формують індивідуальне бачення світу та систему цінностей. У студентському віці, коли молода людина стикається з необхідністю самостійно вирішувати життєві питання, досвід набуває особливого значення як чинник формування ціннісних орієнтацій.

Особистий досвід взаємодії з навколишнім світом також є джерелом практичної перевірки раніше засвоєних або нав'язаних цінностей. Згідно з теорією когнітивного дисонансу Л. Фестінгера, зіткнення з суперечливими життєвими ситуаціями спонукає особистість до перегляду усталених уявлень і формування нових, більш адаптивних ціннісних структур [62]. Таким чином, у процесі життєвого вибору та подолання труднощів студент не лише самостійно конструює свою ціннісну систему, а й набуває досвіду моральної автономії.

Іншим не менш значущим фактором є соціальне середовище та референтні групи. Соціальне середовище, в якому перебуває індивід, відіграє вирішальну роль у процесі формування його ціннісних орієнтацій, особливо в юнацькому та студентському віці. У цей період людина активно розширює межі соціальної взаємодії, виходить за рамки родинного контексту та включається у нові спільноти, де значущу роль відіграють однолітки, викладачі, товариші по навчанню, а також більш широке інформаційно-культурне поле. Відомий соціолог М. Вебер наголошував, що соціальна поведінка особистості значною мірою визначається її ціннісними орієнтирами, які, у свою чергу, формуються під впливом домінуючих у суспільстві норм і моделей поведінки [83].

У контексті психологічного аналізу важливим є поняття референтної групи – соціальної спільноти, думки і поведінка якої слугують для індивіда орієнтиром у прийнятті рішень і формуванні власних установок. За концепцією М. Шерифа, індивід співвідносить власні уявлення, включаючи ціннісні, з нормами референтної групи, прагнучи до відповідності очікуванням цієї групи [78]. У студентському віці такими групами можуть виступати як навчальні колективи, так і неформальні об'єднання за інтересами, що здатні як підтримувати конструктивні цінності, так і формувати девіантні установки.

Важливо теж відзначити вплив професійної ідентифікації на становлення цінностей. Вона є ключовим аспектом особистісного розвитку в студентському віці, адже саме в цей період індивід активно шукає відповіді на питання: "Хто я у професійному плані?" і "Якою має бути моя роль у суспільстві?". Як зазначає

Е. Еріксон, професійна ідентичність формується на межі юності й дорослості, і є результатом взаємодії між внутрішніми особистісними прагненнями та зовнішніми соціальними очікуваннями [61]. Ціннісні орієнтації, що виникають у цьому контексті, ґрунтуються на прагненні до самореалізації, професійної ефективності, соціальної відповідальності та моральної виправданості професійного вибору.

Участь у освітньому процесі – звична практика для здобувачів вищої освіти, що слугує способом здобуття знань та розвитку необхідних професійних навичок, викликаючи у студентів мінімальний психологічний, емоційний та організаційний дискомфорт. В той самий час, ознайомлення з теоретичними аспектами майбутньої професії та способами її практичного застосування, безсумнівно, сприяє формуванню у студентів відповідних цінностей. У цьому контексті важливу роль відіграють як традиційні (аудиторні) види занять (лекції, семінари), так і позааудиторна робота: педагогічні брифінги, круглі столи, майстер-класи, психологічні тренінги та інші [34, С. 168–172].

Культурно-історичний контекст відіграє важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій особистості, особливо у періоди суспільних трансформацій. У студентському віці, коли молодь активно включається у соціальне та громадське життя, особистість стає особливо чутливою до культурних, політичних та ідеологічних впливів.

Важливим чинником у формуванні цінностей є громадянська позиція сучасної студентської молоді, що традиційно є найбільш активною віковою групою суспільства і одною з найбільших соціальних груп. Саме громадянська активність може ставати одним з найголовніших факторів залучення студентів до волонтерського руху, особливо в переломні періоди розвитку держави, що істотно впливає на формування їхніх цінностей [34].

Останні дослідження структури цінностей молоді в Україні вказують на збільшення значущості демократичних політико-громадянських цінностей, що пов'язано з останніми подіями в українському суспільстві [48, с. 152]. Національні цінності, як-от повага до мови, історії, культурної спадщини, які

виступають джерелом ідентичності та самоусвідомлення, відіграють важливу роль у системі цінностей сучасної молоді [26, с. 638]. Такий вплив культурного контексту є особливо актуальним у студентському віці, коли відбувається інтенсивний пошук особистісного і соціального «Я».

У часи російсько-української війни відбулося глибинне переосмислення та трансформація цінностей, зокрема:

- виразне, кристально чисте розуміння патріотизму та громадянського боргу;
- активне залучення молоді до розв'язання суспільних проблем, що виникли;
- одностайне прагнення молодого покоління відповідати не тільки за своє майбутнє, але й за долю всієї країни;
- готовність значної кількості молодих людей служити високим суспільним ідеалам, відстоювати їх;
- достатній рівень незалежного мислення, який сприяє формуванню здатності ухвалювати відповідальні рішення самостійно.
- наявність соціальної солідарності, відчуття єдності та небайдужість до проблем суспільства. [17, с. 31–32].

Ці явища свідчать про потужний вплив культурно-історичних чинників на ціннісну свідомість сучасного студента та його здатність інтегрувати соціально значущі ідеї у власну життєву стратегію.

Найбільш бурхливо у студентські роки стосунки розвиваються у таких площинах: всередині студентської групи, приятельські, товариські та романтичні взаємини.

Дружба між юнаками не виникає миттєво, адже кожен поступово здобуває позиції у психологічному полі іншої особи. В цей період дружба спонукає особистість залишатися вірною собі. Ключовим компонентом є взаємне розуміння, тоді як непорозуміння з приятелем викликає в особистості відчуття нереалізованості власної сутності. Згідно зі свідченнями юнацьких щоденників, біографічних та автобіографічних матеріалів, молодь гостро

переживає усвідомлення того, що її товариш виявився нещирим. Спричинений цим душевний дискомфорт здатен значно вплинути на їхнє ставлення до навколишніх, породити недовіру, що часто стає непоправною. Надзвичайно важливим у юності є здатність розрізняти справжню дружбу від фальшивої, уникати стосунків, заснованих на відкритому або прихованому маніпулюванні однією особою іншою. Дружба робить юнаків чутливішими до своїх почуттів та емоцій іншого, сприяє розумінню її важливості [38].

Дружба між юнаками та дівчатами нерідко перетворюється на кохання. [38, с.226].

Загалом становлення особистості студента як майбутнього фахівця з вищою освітою відбувається в кількох напрямках:

- зміцнюється професійна спрямованість, розвиваються здібності, необхідні для майбутньої діяльності;
- удосконалюються психічні процеси, стани та накопичений досвід, які набувають професійної спрямованості;
- посилюється відповідальність за результативність майбутньої професійної діяльності, більш виразно виявляються індивідуальні особливості студента;
- зростає рівень домагань особистості у сфері майбутньої професії;
- завдяки інтенсивному засвоєнню соціального й професійного досвіду, а також розвитку необхідних якостей підвищуються зрілість і стійкість особистості студента;
- посилюється значення самовиховання у формуванні якостей і набутті досвіду, необхідних майбутньому фахівцеві;
- зміцнюються професійна самостійність та готовність студента до майбутньої практичної діяльності.

1.3 Психологічні показники згуртованості студентської групи

Проблемою згуртованості студентських груп займалися І. М. Кравець, Н. Р. Совира, О. Сардак, Л. Балабанова, [3]

Уперше концепція групової згуртованості була сформульована у Сполучених Штатах Америки. Уже в 1946 році на семінарі, присвяченому проблематиці малих груп, який проводився в Гарвардському університеті під керівництвом Р. Бейлза, наголошувалося на необхідності ґрунтовного вивчення цього феномену. У дослідженнях Л. Фестінгера та інших науковців наприкінці 1940-х років фактор групової згуртованості був виокремлений як один із провідних напрямів дослідження групової динаміки.

Більшість експериментальних досліджень, проведених у США в 1940–1950-х роках, як зазначають Майкл Аргайл та інші автори, мали лабораторний характер і здійснювалися на основі штучно сформованих груп. Оскільки на початковому етапі за вихідну модель бралася дифузна група, основна увага приділялася таким показникам групової активності, як частота та особливості взаємодії між учасниками досліджуваних груп. Саме тому частота взаємодії, тобто кількість комунікацій між членами групи, розглядалася як важливе джерело групової активності й почала широко застосовуватися у численних дослідженнях з групової діагностики.

Насамперед частота взаємодії пов'язувалася з такою характеристикою групи, як згуртованість, оскільки саме від її рівня залежать продуктивність групової діяльності, стійкість внутрішньої структури та здатність долати фрустрацію, особливо на початкових етапах адаптації.

У контексті вивчення групової динаміки підкреслювалося, що групи відрізняються одна від одної передусім ступенем згуртованості. Водночас тісний взаємозв'язок між частотою взаємодії учасників групи та їхньою взаємною симпатією розглядався як один із важливих показників згуртованості [18].

Автори цієї концепції групової згуртованості вважають, що висока частота взаємодії, яка супроводжується відповідним емоційним забарвленням, у

підсумку сприяє зближенню позицій членів групи, що виявляється у спільності їхнього ставлення до певних об'єктів.

А. Лотт і Б. Лотт розглядали згуртованість як властивість групи, що є результатом єднання її членів. Незважаючи на те, що дослідники досить довільно трактували згуртованість як прояв міжособистісної симпатії, вони вважали такий підхід виправданим, наголошуючи, що він відображає лише один із аспектів цього явища. А. Лотт і Б. Лотт прагнули виокремити сукупність змінних, які, на їхню думку, виступають причинами та наслідками виникнення симпатій між членами групи.

До чинників, що впливають на рівень симпатії та, відповідно, згуртованості, вони відносили:

- частоту взаємодії між індивідами та стиль керівництва групою, насамперед демократичний;
- фрустрацію та загрозу нормальному перебігу групового процесу, що виникають як наслідок міжгрупових взаємин;
- особливості поведінки членів групи;
- наявність спільних характеристик між людьми, зокрема віку, рівня освіти, соціального статусу тощо;
- успішність виконання групового завдання.

Показниками згуртованості виступають позитивна оцінка членами групи ситуації міжособистісної взаємодії, зміна сприйняття інших учасників у процесі внутрішньогрупового спілкування, а також підвищення продуктивності групи. При цьому в окремих випадках симпатія не завжди прямо пов'язана з частотою комунікації між партнерами.

У межах наведеного підходу згуртованість розглядається переважно як емоційний феномен, однак такого трактування недостатньо для повного пояснення причин, що лежать в основі єдності соціальної групи [11]. Розуміння згуртованості переважно як емоційного феномену міжособистісних взаємин характерне не лише для багатьох зарубіжних науковців. У працях вітчизняних дослідників, хоча поняття атракції безпосередньо не використовується, групова

згуртованість часто описується як соціометричний феномен, що виражається співвідношенням соціометричних виборів і розглядається фахівцями як один із проявів міжособистісної атракції. Ототожнення згуртованості з міжособистісною привабливістю досить часто трапляється в науковій літературі, однак існують і більш змістовні, на наш погляд, підходи до інтерпретації цього явища.

Одну з таких концепцій запропонував Д. Картрайт, який розробив досить розгорнуту модель групової згуртованості. Її основу становить уявлення про згуртованість як результат дії сукупності сил і мотивів, що спонукають індивіда зберігати своє членство в певній групі.

У межах цієї моделі детермінанти згуртованості представлені такими змінними:

- мотиваційною основою прихильності особистості до групи, яка охоплює систему її потреб і цінностей;
- спонукальними характеристиками самої групи, зокрема її цілями, програмами, особливостями членів, престижем та іншими чинниками, значущими для мотиваційної сфери індивіда;
- очікуваннями особистості, тобто суб'єктивною ймовірністю того, що перебування в групі матиме для неї позитивні або негативні наслідки;
- індивідуальним рівнем порівняння, який являє собою середню суб'єктивну оцінку результатів участі людини в різних соціальних групах.

Інші науковці розглядають групову згуртованість як соціально-психологічний феномен, що характеризує єдність поведінки членів групи, яка ґрунтується на спільності інтересів, ціннісних орієнтацій, норм, цілей та спільних дій, спрямованих на їх досягнення. У найширшому значенні згуртованість колективу трактується як інтегральна характеристика групи, що відображає ступінь і результативність взаємодії між її членами [3].

Згуртована група зазвичай максимізує ефективність власної взаємодії через єдність цілей та цінностей, порозуміння, високий рівень довіри тощо. Така група характеризується такими ознаками [3]:

- відносна стабільність складу групи;
- доцільна структура розподілу функцій та обов'язків між її членами;
- високий рівень відповідальності за виконання покладених завдань;
- незначна кількість конфліктних ситуацій;
- зацікавленість кожного члена студентського колективу в досягненні спільного результату у випадку виконання певного завдання.

Інший підхід до розуміння згуртованості був запропонований у межах когнітивістської концепції Л. Фестінгера. Дослідник розглядав згуртованість як результат сукупної дії всіх сил, які впливають на членів групи та сприяють збереженню їхньої належності до неї. При цьому під «силами» він розумів привабливість групи для особистості або рівень задоволеності, який індивід отримує від членства в ній. Розвиваючи зазначений підхід до розуміння природи згуртованості, Д. Картрайт запропонував теоретичну модель цього феномену. Відповідно до даної моделі, виділяють чотири основні детермінанти групової згуртованості:

- ступінь, у якому члени групи розглядають її як засіб задоволення власних потреб і досягнення особистих цілей;
- наявність у самої групи таких характеристик, як цілі, перспективи розвитку, статус в організації, престижність членства та інших властивостей, що спонукають людей брати участь у її діяльності;
- індивідуальна оцінка кожним членом групи наслідків власного членства в ній, а саме того, наскільки вони є позитивними чи негативними;
- оцінка людиною свого членства в даній групі у порівнянні з попереднім досвідом участі в діяльності інших груп.

У підході Л. Фестінгера до розуміння групової згуртованості простежується вплив ідей К. Левіна, насамперед у трактуванні «сил», що забезпечують згуртованість групи. Водночас когнітивістський підхід суттєво відрізняється від концепції К. Левіна. Якщо для К. Левіна будь-який динамічний процес у людській спільноті є передусім проявом життєдіяльності групи як цілісного утворення, то Л. Фестінгер розглядав згуртованість

переважно як феномен індивідуально-психологічної природи, пов'язаний із мотивацією та суб'єктивними оцінками, а не як суто соціально-психологічне явище.

У соціальній психології існує також напрям дослідження згуртованості, пов'язаний із працями Т. Ньюкома, який увів поняття «згода» і за його допомогою пояснював сутність групової згуртованості. На відміну від підходів Дж. Морено та Л. Фестінгера, дослідник висунув нову ідею, згідно з якою важливою умовою згуртованості є формування подібних орієнтацій членів групи щодо значущих для них цінностей.

Існує також низка експериментальних досліджень, присвячених вивченню групової згуртованості, або, як їх нерідко називають, групової єдності. Серед них варто відзначити роботи А. Бейвеласа, у яких особливе значення надається характеру групових цілей, оскільки саме від їх реалізації значною мірою залежить рівень згуртованості та єдності групи. У дослідженнях Ф. Стайнера основна увага приділяється специфіці завдань, що виконуються групою. З метою прогнозування особливостей групової взаємодії вчений розробив класифікацію групових завдань, одним із різновидів яких є співробітництво у чистому вигляді. Воно має місце тоді, коли всі члени групи однаковою мірою поділяють як успіх, так і невдачу, а досягнення спільної мети відповідає інтересам кожного учасника.

Підходи до вивчення згуртованості у вітчизняній соціальній психології ґрунтуються на положенні про те, що основним чинником інтеграції групи є спільна діяльність її членів. Процес формування та подальшого розвитку групи розглядається як поступове посилення згуртованості, що відбувається завдяки залученню індивідів до спільної діяльності.

Поняття «згуртованість групи» не є тотожним поняттю «сумісність людей у групі». Незважаючи на їхній тісний взаємозв'язок, кожне з них характеризує різні аспекти функціонування групи. Сумісність членів групи означає, що її склад здатний забезпечити ефективне виконання поставлених завдань і реалізацію основних функцій. Згуртованість же свідчить не лише про

можливість взаємодії між учасниками, а й про високий рівень їхньої інтеграції та розвитку міжособистісних відносин. Такий рівень передбачає максимальне прийняття всіма членами групи цілей спільної діяльності та цінностей, пов'язаних із нею.

Необхідним складником згуртованості виступає узгодженість взаємних дій та поведінки людей, але вже не лише в межах конкретної праці чи окремих трудових операцій, а в ширшому контексті різноманітної взаємодії. Особливо яскраво ця сторона згуртованості виявляється в організованості колективу, тобто в його здатності до самоорганізації, злагодженого функціонування та спільного подолання складних ситуацій, які виникають у процесі взаємодії. Інакше кажучи, організованість відображає здатність групи до ефективної спільної діяльності та колективного вирішення проблем [3].

Згуртованість колективу розглядається як ідейна, моральна, інтелектуальна, емоційна та вольова єдність його членів, яка формується на основі такої об'єктивної характеристики, як організаційна єдність.

Традиційно вважається, що чим вищий рівень згуртованості групи, тим ефективнішою є її діяльність. Однак ця закономірність проявляється не завжди. Взаємозв'язок між згуртованістю групи та продуктивністю її членів значною мірою залежить від того, наскільки групові норми й правила орієнтовані на досягнення високих результатів спільної діяльності.

Наприклад, якщо в колективі сформувалися неформальні норми, які допускають нераціональне використання робочого часу, низьку якість виконання завдань або використання спільного майна в особистих цілях, і такі норми підтримуються більшістю членів групи, то зростання згуртованості навряд чи сприятиме підвищенню ефективності її роботи.

Формуванню та зміцненню групової згуртованості сприяють такі чинники:

- рівень емоційної привабливості та взаємної симпатії у міжособистісних взаєминах – чим більше члени групи позитивно ставляться один до одного, тим вищим є рівень її згуртованості;

- ступінь привабливості групи для її учасників та особливості групових цілей – чим більше людей задоволені перебуванням у групі, тим міцнішою є її єдність;
- характер взаємодії між членами групи та провідні соціальні мотиви, що визначають мотиваційну основу їхньої спільної діяльності;
- наявність спільних рис і характеристик, серед яких особливе значення має ціннісна подібність, тобто близькість поглядів, переконань і ціннісних орієнтацій учасників групи;
- спосіб прийняття рішень і стиль керівництва – найбільш сприятливим для розвитку згуртованості вважається демократичний стиль управління, який забезпечує можливість участі всіх членів групи в обговоренні проблем і виробленні спільних рішень;
- статево-віковий склад групи – сприятливий соціально-психологічний клімат і високий рівень згуртованості частіше спостерігаються в групах, неоднорідних за статтю та віком;
- автономність і відносна відокремленість групи – водночас надмірна ізоляція може негативно впливати на міжособистісні відносини, тому для підтримання позитивного психологічного клімату важливо розширювати коло спілкування та налагоджувати взаємодію з іншими соціальними спільнотами [4].

Стійкість і рівень згуртованості групи значною мірою визначаються тим, наскільки особистість має можливість самоствердитися, самовизначитися та отримати в її межах емоційну підтримку. Таким чином, згуртованість групи становить цінність і для окремого індивіда, оскільки сприяє підвищенню задоволеності належністю до групи, стабілізує самооцінку та міжособистісні взаємини, а також зменшує рівень тривожності її членів.

Водночас згуртованість не обов'язково означає незмінність складу групи чи повну однаковість під час вирішення спільних завдань. Визначальним є те, що вона забезпечує ефективне функціонування групи навіть за наявності різних

поглядів і спільного прагнення її членів до успішного розв’язання поставлених завдань.

У праці “Measuring cohesion indicators in middle school: membership, implication and satisfaction” автори А. Штефанеску, І. Албулеску, П. Керчаг, Д. Боєріу та Е. Кошарбе розглядають проблему вимірювання групової згуртованості в учнівських колективах через три ключові показники: належність до групи, залученість або включеність у спільну діяльність, а також задоволеність перебуванням у групі. Дослідження спрямоване на валідизацію психодіагностичної шкали, яка дозволяє комплексно оцінити рівень згуртованості навчального колективу.

З позицій психології студентської групи дана праця має значну теоретичну та практичну цінність, оскільки запропонована авторами модель згуртованості відображає базові соціально-психологічні механізми функціонування малої групи. Незважаючи на те, що емпіричне дослідження здійснювалося серед учнів середньої школи, концептуальна структура показників може бути адаптована і до аналізу студентських академічних груп, оскільки останні також характеризуються спільною діяльністю, міжособистісною взаємодією та формуванням групової ідентичності.

Першим психологічним показником згуртованості, який аналізується авторами, є *membership* – відчуття належності до групи. У контексті студентської групи цей показник відображає ступінь ідентифікації студента з академічним колективом, прийняття групових норм та емоційне переживання себе як частини спільноти. Відчуття належності є фундаментальним компонентом соціальної інтеграції особистості та безпосередньо пов’язане з емоційною безпекою, психологічним комфортом і розвитком позитивної «Я-концепції». Автори підкреслюють, що високий рівень належності сприяє формуванню позитивного соціально-психологічного клімату та зменшує ризик ізоляції окремих членів групи [77].

У межах студентського середовища показник приналежності набуває особливого значення в процесі адаптації першокурсників до нових умов

навчання. Саме через переживання включеності до академічної спільноти формується академічна мотивація, зростає рівень довіри між членами групи та розвивається міжособистісна підтримка. Цей аспект корелює з сучасними дослідженнями соціальної когезії, які трактують згуртованість як результат привабливості групи для її членів та сили міжособистісних зв'язків [77].

Другим компонентом є *implication* – залученість або активна участь у житті групи. У психологічному сенсі цей показник характеризує рівень активності студентів у спільній діяльності, готовність до кооперації, відповідальність за групові результати та інтенсивність комунікативної взаємодії. Автори дослідження розглядають залученість як поведінковий індикатор згуртованості, оскільки саме через участь у колективних формах діяльності відбувається зміцнення міжособистісних зв'язків [77].

Для студентської групи показник *implication* може проявлятися через участь у колективних навчальних проєктах, студентському самоврядуванні, волонтерській діяльності чи неформальному спілкуванні. Високий рівень залученості свідчить про сформованість групових цінностей та наявність спільної мотивації. Водночас низький рівень участі часто супроводжується емоційною дистанційованістю, конфліктністю та зниженням ефективності групової взаємодії.

Третім індикатором є *satisfaction* – задоволеність перебуванням у групі. Даний показник відображає емоційно-оцінний аспект згуртованості та характеризує ступінь позитивного ставлення особистості до власної групи. У дослідженні автори акцентують увагу на тому, що задоволеність виникає внаслідок позитивного досвіду взаємодії, підтримки з боку членів колективу та усвідомлення цінності групового членства [77].

У студентському середовищі задоволеність групою є важливим чинником психологічного благополуччя та академічної успішності. Високий рівень задоволеності сприяє розвитку позитивної мотивації до навчання, підвищенню стресостійкості та зменшенню емоційного вигорання. Натомість негативне

сприйняття групового середовища може призводити до міжособистісних конфліктів, соціальної фрустрації та зниження навчальної активності.

Аналізована праця також є важливою з методологічної точки зору, оскільки автори здійснюють психометричну перевірку шкали згуртованості. Вони демонструють, що згуртованість є багатовимірним феноменом, який не може бути зведений лише до емоційної симпатії між членами групи. Такий підхід відповідає сучасним уявленням соціальної психології про структуру групової когезії, відповідно до яких вона включає емоційний, поведінковий та когнітивний компоненти [77].

Важливим аспектом дослідження є також акцент на взаємозв'язку згуртованості та соціально-психологічного клімату. Автори фактично підтверджують положення про те, що позитивний психологічний клімат у групі формується через поєднання відчуття приналежності, активної участі та емоційного задоволення взаємодією. Для студентських груп це має особливе значення, оскільки ефективність освітнього процесу значною мірою залежить не лише від академічних здібностей студентів, а й від характеру міжособистісних взаємин у колективі.

Таким чином, праця «Measuring cohesion indicators in middle school: membership, implication and satisfaction» дозволяє розглядати згуртованість студентської групи як інтегральний психологічний феномен, що охоплює когнітивний компонент (усвідомлення належності до групи), поведінковий компонент (ступінь включеності у спільну діяльність) та емоційний компонент (задоволеність груповою взаємодією). Використання запропонованих авторами індикаторів у дослідженні студентських академічних груп може сприяти більш глибокому аналізу соціально-психологічного клімату, визначенню рівня групової інтеграції та розробці програм психологічного супроводу студентської молоді [77].

У статті А. Черкаського «Соціально-психологічні особливості групової згуртованості та їх вплив на ефективність спільної діяльності» автор здійснює комплексний аналіз феномену групової згуртованості як одного з ключових

чинників ефективного функціонування малої соціальної групи. У межах дослідження згуртованість розглядається не лише як емоційна прихильність між членами колективу, а як інтегральна характеристика міжособистісних взаємин, що визначає рівень організованості, кооперації та результативності спільної діяльності. Для психології студентських груп ця праця має особливу наукову цінність, оскільки дозволяє розкрити механізми формування ефективної групової взаємодії в освітньому середовищі [50].

Дослідник підкреслює, що групова згуртованість формується на основі системи міжособистісних симпатій, спільних цілей, ціннісної єдності та усвідомлення членами групи своєї причетності до колективу. У цьому контексті згуртованість виступає як соціально-психологічний феномен, що забезпечує внутрішню стабільність групи та підтримує її функціональну цілісність. Такий підхід є особливо важливим для аналізу студентської групи, оскільки академічний колектив характеризується високим рівнем міжособистісної взаємозалежності, спільністю навчальних завдань і потребою в кооперації.

Одним із центральних положень статті є твердження про взаємозв'язок згуртованості та ефективності спільної діяльності. Автор зазначає, що високий рівень згуртованості сприяє підвищенню продуктивності групи, покращенню координації дій та зниженню рівня внутрішньогрупових конфліктів. У студентському середовищі це проявляється у здатності групи ефективно організовувати спільну навчальну діяльність, підтримувати академічну мотивацію та забезпечувати психологічну підтримку її членів. Водночас низький рівень згуртованості може призводити до порушення комунікації, фрагментації групи та зниження результативності колективної роботи.

Значну увагу А. Черкаський приділяє емоційному компоненту згуртованості. Автор наголошує, що позитивні міжособистісні взаємини створюють сприятливий психологічний клімат, який виступає важливою умовою ефективною спільної діяльності. Для студентської групи психологічний клімат має особливе значення, оскільки саме в умовах емоційного комфорту формуються довіра, взаємопідтримка та готовність до співпраці. У цьому

аспекті згуртованість є фактором психологічної адаптації студентів до освітнього середовища, особливо на початкових етапах навчання у закладі вищої освіти [50].

Окремим аспектом дослідження є аналіз ролі спільних цінностей і групових норм у формуванні згуртованості. Автор підкреслює, що ефективна група характеризується наявністю єдиної системи ціннісних орієнтацій, яка забезпечує узгодженість поведінки її членів. У контексті студентської групи це може проявлятися через спільне ставлення до навчання, академічної доброчесності, взаємодопомоги та колективної відповідальності. Саме ціннісна єдність створює підґрунтя для формування стійких міжособистісних зв'язків і підтримує високий рівень інтеграції групи.

Важливим теоретичним положенням статті є розгляд згуртованості як динамічного процесу. Автор наголошує, що рівень згуртованості не є статичним і змінюється під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів: характеру діяльності, стилю керівництва, особливостей комунікації та індивідуально-психологічних характеристик членів групи. Для студентських колективів це означає, що згуртованість може посилюватися внаслідок спільного переживання успіхів, участі у колективних проєктах чи позанавчальних заходах, а також послаблюватися через конфлікти, конкуренцію або недостатній рівень взаємної підтримки.

Аналізуючи психологічні показники згуртованості, автор фактично виокремлює декілька основних компонентів:

- емоційний компонент – взаємна симпатія, довіра, позитивне ставлення до групи;
- когнітивний компонент – усвідомлення спільних цілей і цінностей;
- поведінковий компонент – готовність до кооперації та активної участі у спільній діяльності;
- мотиваційний компонент – прагнення підтримувати групову єдність та досягати спільних результатів [50].

Такий багатовимірний підхід до розуміння згуртованості відповідає сучасним концепціям соціальної психології та дозволяє більш комплексно аналізувати функціонування студентських груп. Особливо важливим є те, що автор розглядає згуртованість не як самоціль, а як умову підвищення ефективності групової діяльності. Це положення має значне практичне значення для організації освітнього процесу, оскільки високий рівень згуртованості академічної групи позитивно впливає на успішність навчання, розвиток комунікативних навичок та психологічне благополуччя студентів [50].

РОЗДІЛ 2

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ЧИННИК ЗГУРТОВАНOSTІ СТУДЕНТСЬКОЇ ГРУПИ

2.1 Обґрунтування комплексної процедури емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій як чинника згуртованості студентської групи

Проблема впливу ціннісних орієнтацій на згуртованість студентської групи належить до складних соціально-психологічних феноменів, дослідження яких потребує комплексного підходу. З одного боку, ціннісні орієнтації є внутрішніми особистісними утвореннями, які визначають життєві пріоритети, спрямованість поведінки та систему ставлень людини до навколишнього світу. З іншого боку, згуртованість студентської групи проявляється у процесі міжособистісної взаємодії та характеризує якість соціальних зв'язків між її членами. Саме тому дослідження взаємозв'язку між цими явищами вимагає використання комплексу взаємодоповнювальних психодіагностичних методик.

Теоретичний аналіз наукової літератури засвідчив, що згуртованість групи формується під впливом різноманітних психологічних чинників, серед яких особливе місце займають ціннісні орієнтації особистості. На думку М. Рокича та Ш. Шварца, система цінностей визначає характер соціальної поведінки людини, її ставлення до інших людей та особливості міжособистісної взаємодії. Водночас такі дослідники, як Л. Фестінгер, Дж. Морено, Б. Такмен підкреслювали, що ефективність функціонування групи значною мірою залежить від ступеня спільності цінностей та характеру взаємин між її членами.

Враховуючи складність досліджуваної проблеми, для досягнення поставленої мети було використано комплекс психодіагностичних методик, які дозволяють всебічно проаналізувати як індивідуально-психологічні особливості студентів, так і специфіку міжособистісних відносин у групі. Комплексна процедура емпіричного дослідження передбачала вивчення чотирьох взаємопов'язаних аспектів: особливостей ціннісної сфери студентів, структури

міжособистісних відносин у групі, соціометричного статусу її членів та загального рівня групової згуртованості.

Для вивчення ціннісних орієнтацій студентів була використана методика **Ш. Шварца «Ціннісний опитувальник Шварца», адаптована ація І.Семків**. Методика є однією з найбільш поширених у сучасній психології для дослідження системи особистісних цінностей. Теоретичною основою методики виступає концепція універсальних людських цінностей, відповідно до якої всі цінності можуть бути об'єднані у десять основних типів мотиваційних цілей: самостійність, стимуляція, гедонізм, досягнення, влада, безпека, конформність, традиції, доброзичливість та універсалізм.

Вибір саме цієї методики обумовлений її високою валідністю, надійністю та широким використанням у дослідженнях ціннісної сфери молоді. Крім того, концепція Ш. Шварца дозволяє не лише визначити провідні цінності особистості, але й дослідити співвідношення між індивідуалістичними та колективістськими орієнтаціями, що є важливим для аналізу факторів групової згуртованості. Отримані результати дають можливість встановити, які саме цінності переважають у студентському середовищі та яким чином вони можуть впливати на характер міжособистісної взаємодії.

Для дослідження структури міжособистісних відносин у студентській групі було використано **соціометричний метод Дж. Морено**. Соціометрія є одним із найбільш інформативних методів вивчення внутрішньогрупових процесів, оскільки дозволяє виявити систему міжособистісних виборів та уподобань членів групи.

Основною перевагою соціометричного дослідження є можливість отримання об'єктивної інформації про реальну структуру міжособистісних відносин. За допомогою даної методики визначаються соціометричні статуси членів групи, виявляються лідери, популярні та ізольовані учасники, а також встановлюється рівень взаємності міжособистісних виборів. Для дослідження згуртованості студентської групи такі показники мають особливе значення,

оскільки дозволяють оцінити ступінь інтегрованості колективу та характер соціально-психологічних зв'язків між його членами.

Застосування соціометрії у даному дослідженні є доцільним також тому, що згуртованість безпосередньо пов'язана з кількістю позитивних міжособистісних виборів та рівнем прийняття учасників групою. Аналіз соціометричних показників дає змогу визначити особливості групової структури та встановити можливі взаємозв'язки між ціннісними орієнтаціями студентів і їхнім становищем у системі міжособистісних відносин.

Наступною методикою, використаною в дослідженні, стала *методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі*. Ця методика спрямована на вивчення домінуючих типів міжособистісної поведінки особистості та дозволяє визначити особливості взаємодії людини з оточенням.

Концептуально методика базується на двох основних параметрах міжособистісних відносин: домінування – підпорядкування та дружелюбність – агресивність. Поєднання цих характеристик утворює вісім основних типів міжособистісної поведінки: авторитарний, егоїстичний, агресивний, підозрілий, підлеглий, залежний, дружелюбний та альтруїстичний.

Використання методики Т. Лірі у межах даного дослідження дозволяє визначити, які особливості міжособистісної поведінки переважають у студентському колективі та яким чином вони пов'язані із процесами групової згуртованості. Особливу цінність становить можливість виявлення поведінкових характеристик, які сприяють формуванню позитивних взаємин між членами групи або, навпаки, можуть виступати чинниками виникнення конфліктів та міжособистісної дистанції.

Крім того, результати методики Т. Лірі дають змогу встановити взаємозв'язок між системою цінностей особистості та особливостями її поведінки у процесі соціальної взаємодії. Так, орієнтація на цінності доброзичливості, універсалізму чи конформності може корелювати з дружелюбним та альтруїстичним типами міжособистісних відносин, тоді як

переважання цінностей влади або досягнення може бути пов'язане з більш вираженими домінантними тенденціями.

Для визначення безпосереднього рівня згуртованості студентської групи була використана *методика визначення індексу групової згуртованості Сішора*. Дана методика належить до найбільш поширених способів оцінки суб'єктивного сприйняття групової єдності та психологічного клімату колективу.

Методика дозволяє визначити ступінь емоційної привабливості групи для її членів, рівень задоволеності груповою взаємодією, бажання підтримувати членство в групі та готовність до спільної діяльності. Отриманий індекс виступає інтегральним показником згуртованості та дозволяє оцінити загальний стан внутрішньогрупових відносин.

Вибір методики Сішора обумовлений тим, що вона безпосередньо спрямована на вимірювання рівня групової згуртованості та добре поєднується з іншими методами дослідження. На відміну від соціометрії, яка відображає об'єктивну структуру міжособистісних зв'язків, методика Сішора дозволяє оцінити суб'єктивне ставлення студентів до своєї групи та рівень психологічної ідентифікації з нею. Поєднання цих двох методів забезпечує більш повне розуміння феномену згуртованості.

Таким чином, комплексна процедура емпіричного дослідження передбачає послідовне вивчення ціннісної сфери особистості, особливостей міжособистісних відносин, соціометричної структури групи та рівня її згуртованості. Використання взаємодоповнювальних методик дозволяє отримати різнобічну інформацію про досліджувані явища та забезпечує високу достовірність результатів.

Отже, для дослідження ціннісних орієнтацій як чинника згуртованості студентської групи було обрано комплекс психодіагностичних методик, які дозволяють всебічно проаналізувати як індивідуально-психологічні особливості студентів, так і специфіку їхньої взаємодії у групі. Методика Ш. Шварца забезпечує можливість вивчення структури та ієрархії цінностей особистості;

соціометрія Дж. Морено дозволяє дослідити систему міжособистісних виборів і соціометричний статус членів групи; методика Т. Лірі спрямована на виявлення домінуючих типів міжособистісних відносин; методика Сішора забезпечує оцінку загального рівня групової згуртованості.

Поєднання зазначених методів створює необхідні умови для комплексного аналізу взаємозв'язків між ціннісними орієнтаціями студентів та особливостями функціонування студентської групи. Отримані емпіричні дані дозволять встановити, які цінності найбільшою мірою сприяють формуванню згуртованості, а також визначити психологічні механізми їхнього впливу на міжособистісні відносини та групову взаємодію. Це забезпечує методологічну обґрунтованість дослідження та створює підґрунтя для подальшого аналізу й інтерпретації отриманих результатів.

2.2 Аналіз результатів емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження ціннісних орієнтації як чинника згуртованості студентської групи було здійснено за допомогою методики Ш. Шварца (адаптація І.Семків) для дослідження цінностей особистостей, соціометрії Дж. Морено, методики Т. Лірі для діагностики міжособистісних стосунків та методики на визначення індексу групової згуртованості Сішора. З цією метою було розроблено Google-форму і надіслано її студентам. Таким чином, у дослідженні взяли участь 74 студенти, віком 17-23 років – студенти Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. 7 респондентів чоловічої статі та 67 – жіночої.

Методика Ш.Шварца (адаптація І.Семків) складається з 2 частин – «Огляд цінностей» та «Портрет цінностей». Перша частина надає можливість дослідити нормативні ідеали, цінності особистості на рівні переконань, а також структуру цінностей, яка здійснює найбільший вплив на особистість, але не завжди проявляється у реальній соціальній поведінці. Друга частина

опитувальника («Портрет цінностей») вивчає цінності на рівні поведінки, тобто індивідуальні пріоритети, що найчастіше виявляються у соціальній поведінці особистості. Відмінність показників за типами цінностей у цих двох частинах опитувальника, що характеризують два рівні функціонування цінностей, відображає ціннісний тиск, який здійснюється, з одного боку, через соціалізацію та, з іншого боку, за допомогою референтної групи та традицій.

Зупинимося на аналізі отриманих результатів. Так, як бачимо з діаграми на рис.2.1 для студентів групи П-15 найбільш цінними на рівні переконань та нормативних ідеалів є самостійність ($M = 6,67$), безпека сім'ї ($M = 6,33$) та мир в усьому світі ($M = 6,33$). На такому ж рівні знаходяться цінності національна безпека, прагнення бути чесним та успішним.

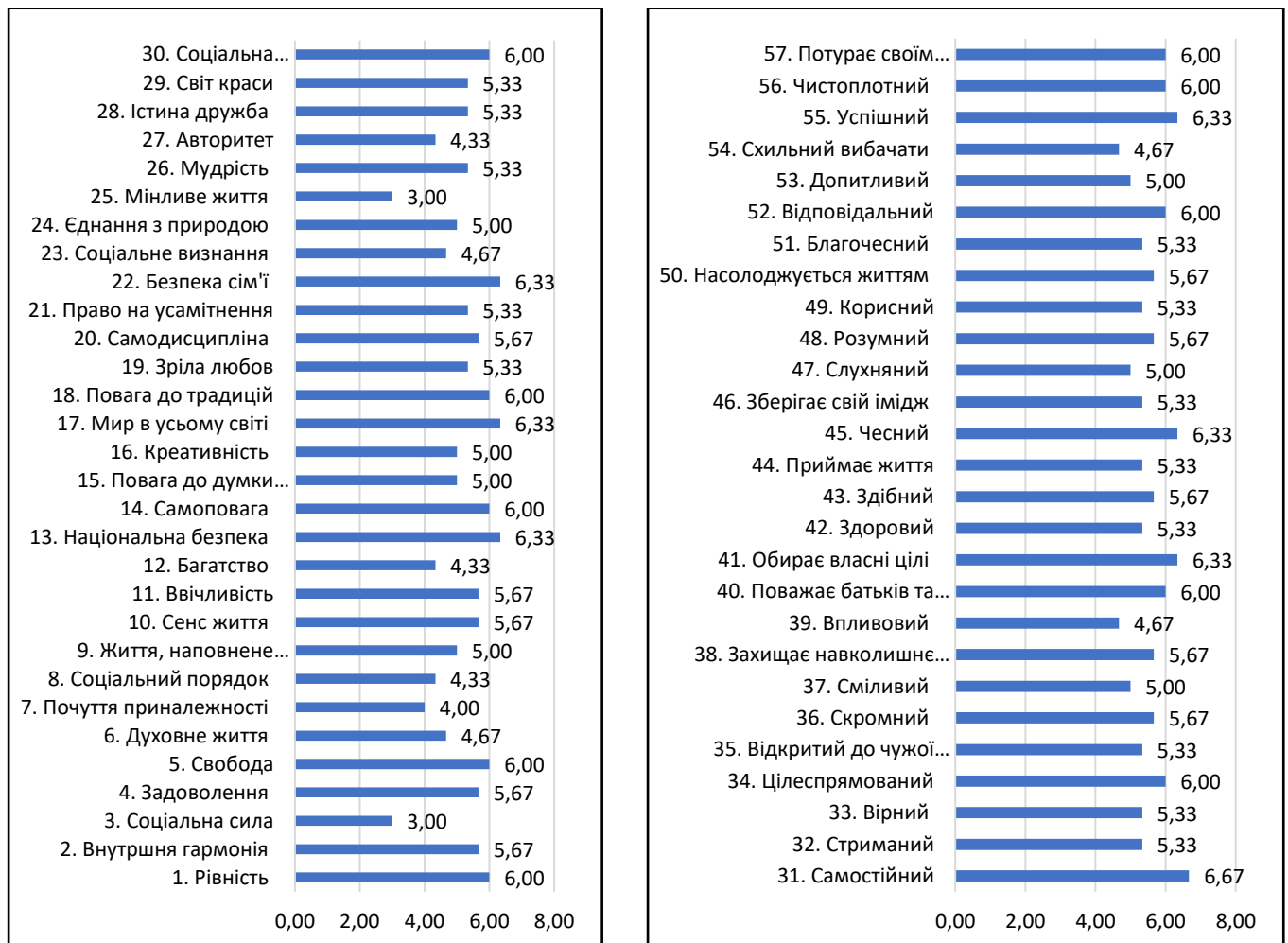

Рис 2.1 Розподіл показників ціннісних орієнтацій студентів групи П-15 за методикою Ш. Шварца («Огляд цінностей»)

Найвищий показник отримала цінність **самостійності**, яка відображає прагнення особистості до незалежності, свободи вибору та відповідальності за власні рішення. Висока значущість цієї цінності свідчить про готовність студентів покладатися на власні сили, самостійно визначати життєві цілі та способи їх досягнення. Для студентського віку така орієнтація є закономірною, оскільки саме в цей період активно формуються особистісна автономія та прагнення до самореалізації.

Однією з провідних цінностей є безпека сім'ї, яка належить до мотиваційного типу безпеки та відображає потребу в захищеності близьких людей, стабільності сімейних взаємин і впевненості у майбутньому. Висока значущість цієї цінності свідчить про важливість сімейного благополуччя для студентів та їхню орієнтацію на підтримання міцних міжособистісних зв'язків.

Також високий показник отримала цінність миру в усьому світі. Вона належить до мотиваційного типу універсалізму та відображає прагнення до гармонії між людьми, толерантності, соціальної справедливості та мирного співіснування. Висока значущість цієї цінності свідчить про гуманістичну спрямованість студентів і усвідомлення важливості суспільної стабільності.

Особливу увагу привертає той факт, що серед найбільш значущих цінностей опинилися безпека сім'ї та мир у всьому світі. Такий результат доцільно розглядати не лише як прояв індивідуальних ціннісних орієнтацій, а й як відображення сучасного соціального контексту. В умовах повномасштабної війни в Україні питання особистої та сімейної безпеки, а також збереження миру набувають особливої значущості. Переживання воєнних подій, постійна інформаційна напруга та невизначеність майбутнього сприяють актуалізації цінностей, пов'язаних із захищеністю, стабільністю та безпечним життям

До найменш значущих цінностей належать соціальна сила (3,00), мінливе життя (3,00) та пошук пригод (4,00).

Натомість, аналіз індивідуальних пріоритетів студентів групи П-15 показав, що найбільш значущими є цінності безпеки (4,80), гедонізму (4,56) та стимуляції (4,44) (рис 2.2).

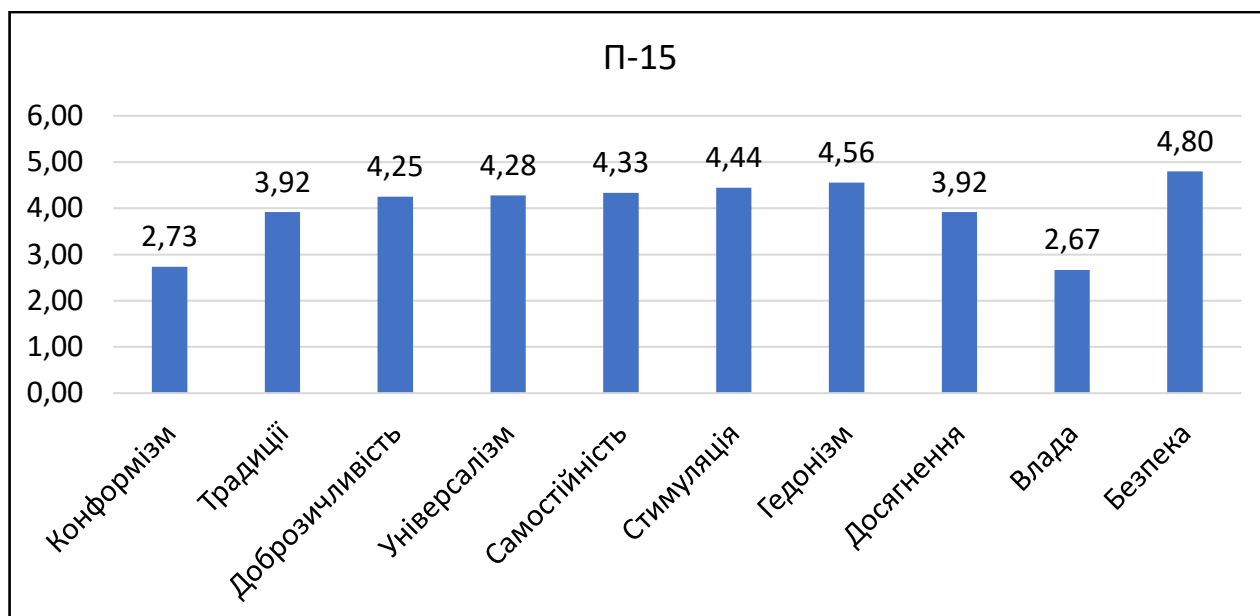

Рис. 2.2. Розподіл показників ціннісних орієнтацій студентів групи П-15 за методикою Ш. Шварца PVQ («Портрет цінностей»)

Домінування цінності безпеки свідчить про те, що навіть на поведінковому рівні студенти прагнуть до стабільності, впевненості у майбутньому та захищеності. Отримані результати демонструють узгодженість між нормативними переконаннями та реальними життєвими пріоритетами досліджуваних.

Варто зазначити, що висока значущість безпеки простежується як на рівні нормативних ідеалів, так і на рівні індивідуальних пріоритетів. Це свідчить про те, що потреба у захищеності є не лише декларативною цінністю, а й реально впливає на поведінку студентів та їхні життєві рішення. Такий результат можна пояснити впливом воєнного стану в Україні, який об'єктивно підвищує значущість фізичної, психологічної та соціальної безпеки.

Другою за значущістю виявилася цінність гедонізму (4,56). Відповідно до теорії Шварца, гедонізм пов'язаний із прагненням до задоволення, позитивних емоцій та насолоди життям. Високий показник цієї цінності є характерним для студентського віку, який пов'язаний із потребою в самовираженні, отриманні нових вражень та емоційно насиченому житті. Водночас в умовах тривалого стресу та суспільної напруги прагнення до позитивних емоцій може виконувати

компенсаторну функцію, допомагаючи підтримувати психологічне благополуччя.

Третє місце посіла цінність стимуляції (4,44), що відображає прагнення до новизни, різноманітності та яскравих життєвих переживань. Незважаючи на підвищену значущість безпеки, студенти демонструють потребу в особистісному розвитку, новому досвіді та активному способі життя, що є характерною особливістю молодіжного віку. Найменш значущими виявилися цінності влади (2,67), конформізму (2,73) та традицій (3,92).

Аналіз результатів групи П-16 показав, що здоров'я (5,67), захист навколишнього середовища (5,67) та самостійність (5,67) є найбільш значущими цінностями для студентів на рівні переконань та нормативних ідеалів (рис. 2.3).

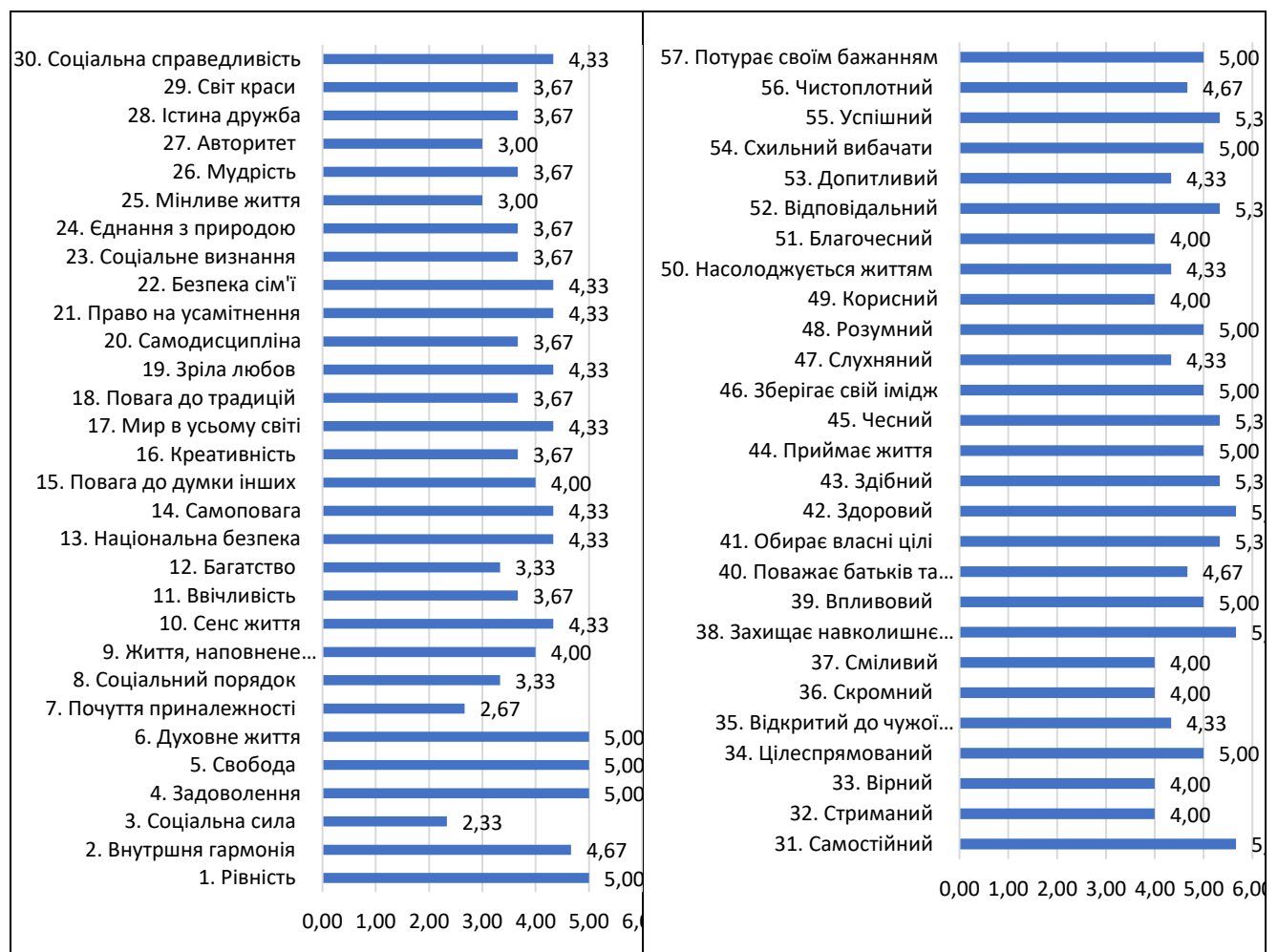

Рис 2.3 Розподіл показників ціннісних орієнтацій студентів групи П-16 за методикою Ш. Шварца («Огляд цінностей»)

Найвищий показник отримала цінність здоров'я, яка відображає прагнення особистості до фізичного та психологічного благополуччя. Висока значущість цієї цінності свідчить про усвідомлення студентами важливості збереження власного здоров'я як необхідної умови реалізації життєвих планів та професійного розвитку. В умовах сучасних суспільних викликів, зокрема воєнного стану в Україні, цінність здоров'я набуває особливого значення, оскільки пов'язана з почуттям безпеки, стабільності та контролю над власним життям.

Однією з провідних також є цінність захисту навколишнього середовища. Відповідно до концепції Ш. Шварца вона належить до мотиваційного типу універсалізму і відображає турботу про природу, збереження довкілля та відповідальне ставлення до майбутніх поколінь. Високий показник цієї цінності свідчить про сформованість екологічної свідомості студентів та їхню орієнтацію на загальнолюдські цінності.

Третє місце посідає цінність самостійності, яка характеризує прагнення особистості до незалежності, свободи вибору та відповідальності за власні рішення. Висока значущість цієї цінності свідчить про готовність студентів покладатися на власні сили, самостійно визначати життєві цілі та способи їх досягнення. Для студентського віку така орієнтація є закономірною, оскільки саме в цей період активно формуються особистісна автономія та професійна ідентичність. Найменш значущими цінностями виявилися соціальна сила (2,33), почуття приналежності (2,67) та авторитет (3,00).

На рівні індивідуальних цінностей для студентів групи П-16 найбільш значущими є гедонізм (5,00), стимуляція (4,56) та універсалізм (4,50) (рис. 2.4).

Домінування гедонізму свідчить про прагнення студентів до задоволення, позитивних емоцій та насолоди життям. Висока значущість цієї цінності є характерною для студентського віку, який пов'язаний із потребою в самовираженні та емоційно насиченому житті. Цінність стимуляції відображає прагнення до новизни, різноманітності та яскравих вражень, що свідчить про відкритість студентів до нового досвіду та активний спосіб життя. Високий

показник універсализму підтверджує гуманістичну спрямованість студентів, їхню орієнтацію на справедливість, толерантність і турботу про інших людей.

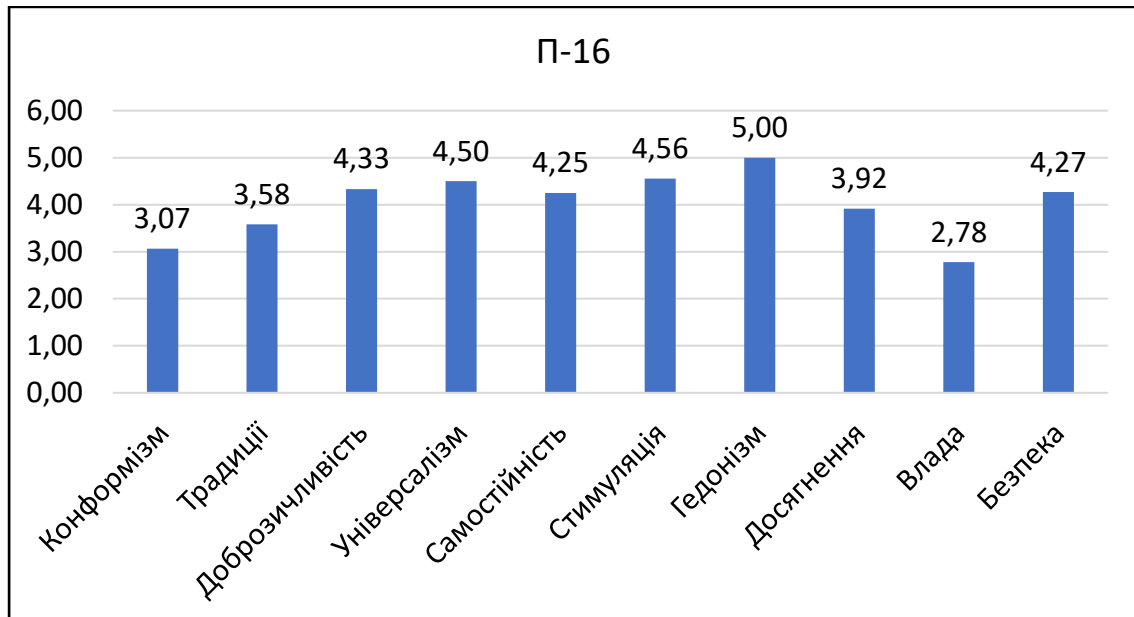

Рис. 2.4. Результати дослідження ціннісних орієнтацій студентів групи П-16 за методикою Ш. Шварца PVQ («Портрет цінностей»)

Найменш значущими виявилися цінності влади (2,78), конформізму (3,07) та традицій (3,58).

Аналіз результатів групи П-45 показав, що самостійність (6,20), безпека сім'ї (6,10) та істинна дружба (6,00) є найбільш значущими цінностями для студентів на рівні переконань та нормативних ідеалів (рис. 2.5).

Однією з провідних є цінність істинної дружби, яка відображає важливість щирих і довірливих міжособистісних стосунків. Високий показник цієї цінності свідчить про значущість соціальної підтримки, взаєморозуміння та емоційної близькості для студентів. Це може вказувати на орієнтацію молоді на побудову міцних соціальних зв'язків та підтримання позитивних взаємин з оточенням.

Найменш значущими цінностями виявилися соціальна сила (2,50), благочестивість (2,70) та авторитет (3,20).

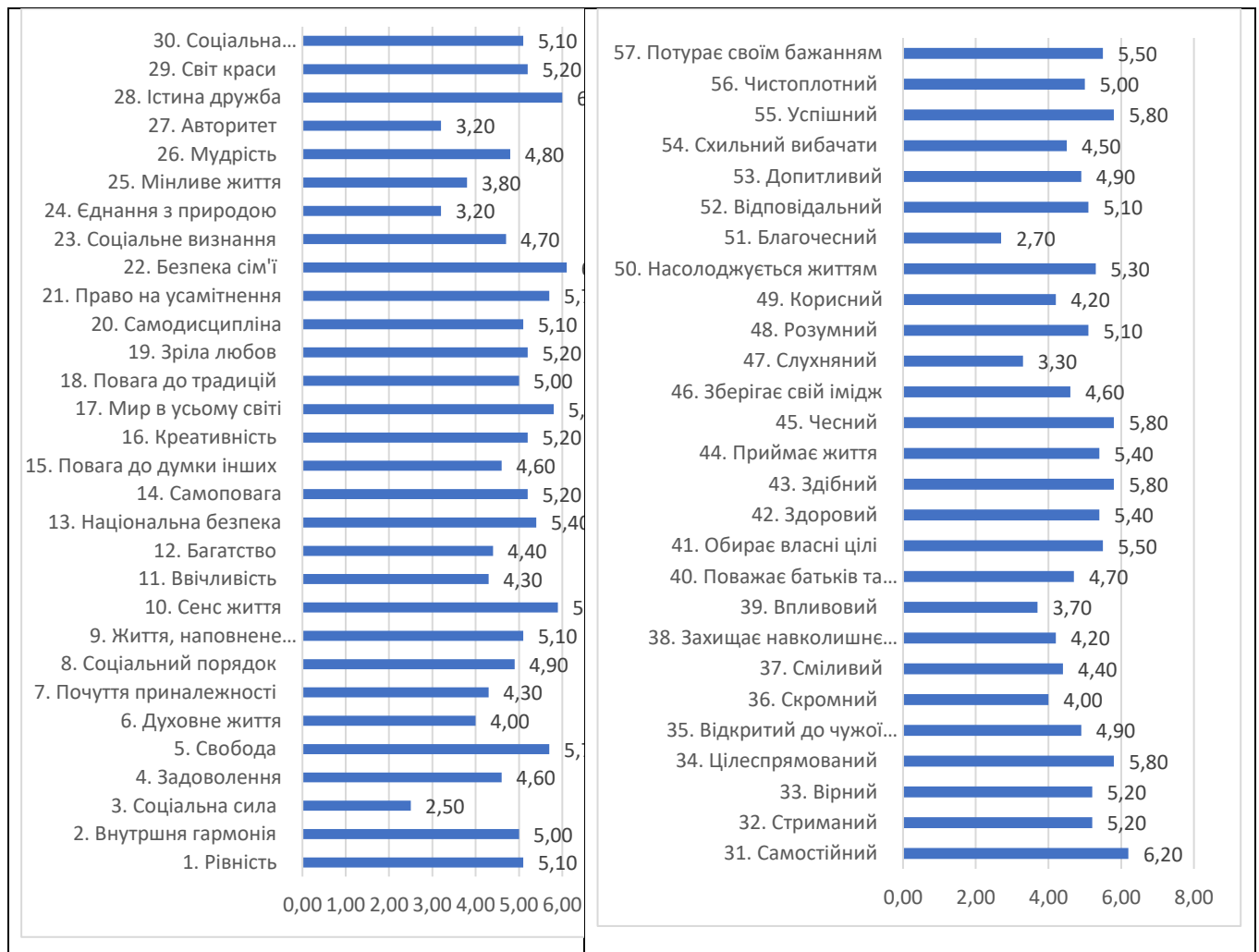

Рис. 2.5. Результати дослідження ціннісних орієнтацій студентів групи П-45 за методикою Ш. Шварца («Огляд цінностей»)

На рівні індивідуальних цінностей для студентів групи П-45 найбільш значущими є гедонізм (4,97), стимуляція (4,80) та самостійність (4,58) (рис. 2.6).

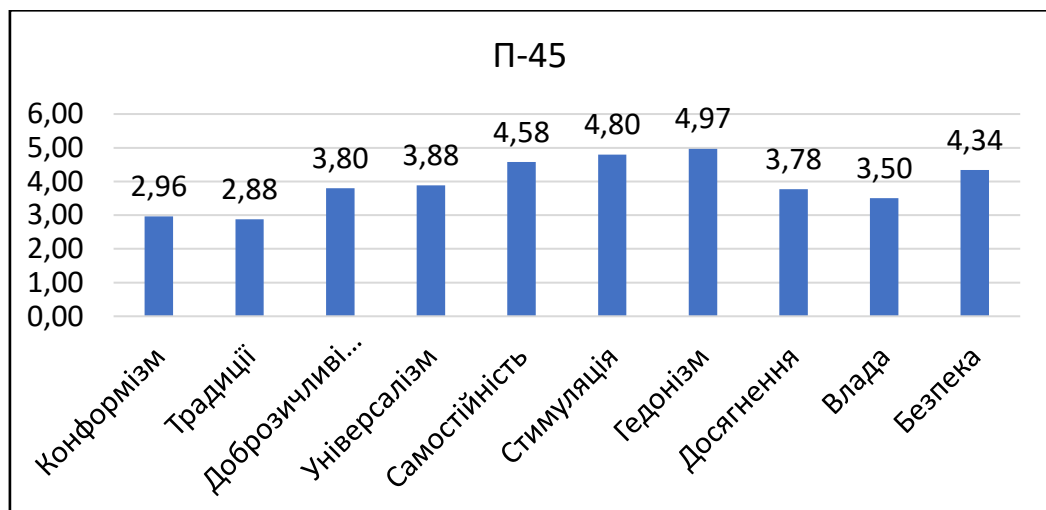

Рис. 2.6. Результати дослідження індивідуальних цінностей студентів групи П-45 за методикою Ш. Шварца PVQ («Портрет цінностей»)

Домінування **гедонізму** свідчить про прагнення студентів до позитивних емоцій, задоволення та насолоди життям. Високий рівень цієї цінності є характерним для молоді та відображає потребу в емоційно насиченому житті.

Висока значущість стимуляції вказує на прагнення до новизни, різноманітності та яскравих життєвих вражень. Це свідчить про відкритість студентів до нового досвіду, активність та бажання розширювати власні можливості.

Однією з провідних індивідуальних цінностей також є самостійність, що підтверджує орієнтацію студентів на незалежність у прийнятті рішень, свободу вибору та особисту відповідальність.

Найменш значущими індивідуальними цінностями виявилися традиції (2,88), конформізм (2,96) та влада (3,50). Це свідчить про відносно низьку орієнтацію студентів на дотримання усталених норм, підпорядкування зовнішнім вимогам та прагнення до домінування над іншими людьми. Натомість більшої ваги вони надають самостійності, особистісному розвитку та отриманню нового досвіду.

Аналіз результатів групи П-46 показав, що рівність (6,67), безпека сім'ї (6,42) та зріла любов (6,33) є найбільш значущими цінностями для студентів на рівні переконань та нормативних ідеалів (рис. 2.7).

Найвищий показник отримала цінність рівності, яка відображає прагнення до справедливості, рівних можливостей та поваги до прав кожної людини. Висока значущість цієї цінності свідчить про орієнтацію студентів на гуманістичні принципи та побудову гармонійних міжособистісних відносин.

Однією з провідних також є цінність зрілої любові, яка характеризує прагнення до глибоких емоційних стосунків, взаєморозуміння та духовної близькості між людьми. Висока значущість цієї цінності свідчить про важливість емоційної підтримки та довірливих міжособистісних взаємин у житті студентів.

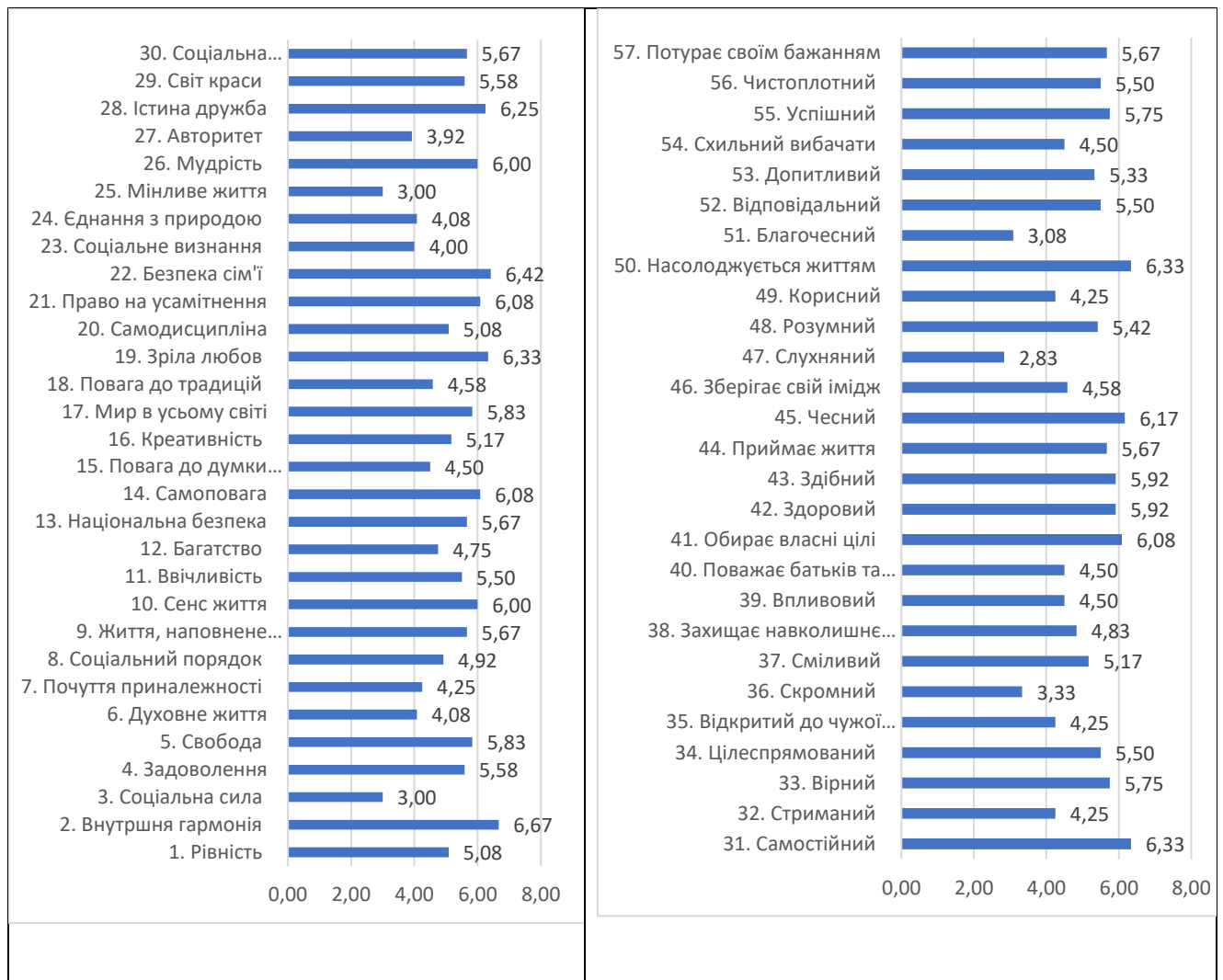

Рис. 2.7. Результати дослідження ціннісних орієнтацій студентів групи П-46 за методикою Ш. Шварца («Огляд цінностей»)

Найменш значущими цінностями виявилися почуття приналежності (2,85), скупий (2,83) та благочестивий (3,08).

На рівні цінностей, що найчастіше проявляються у соціальній поведінці, найбільш значущими є самостійність (5,08), гедонізм (5,00) та стимуляція (4,81) (рис. 2.8), що вказує на орієнтацію досліджуваних на особистісний розвиток, позитивні життєві переживання та активне освоєння нового досвіду.

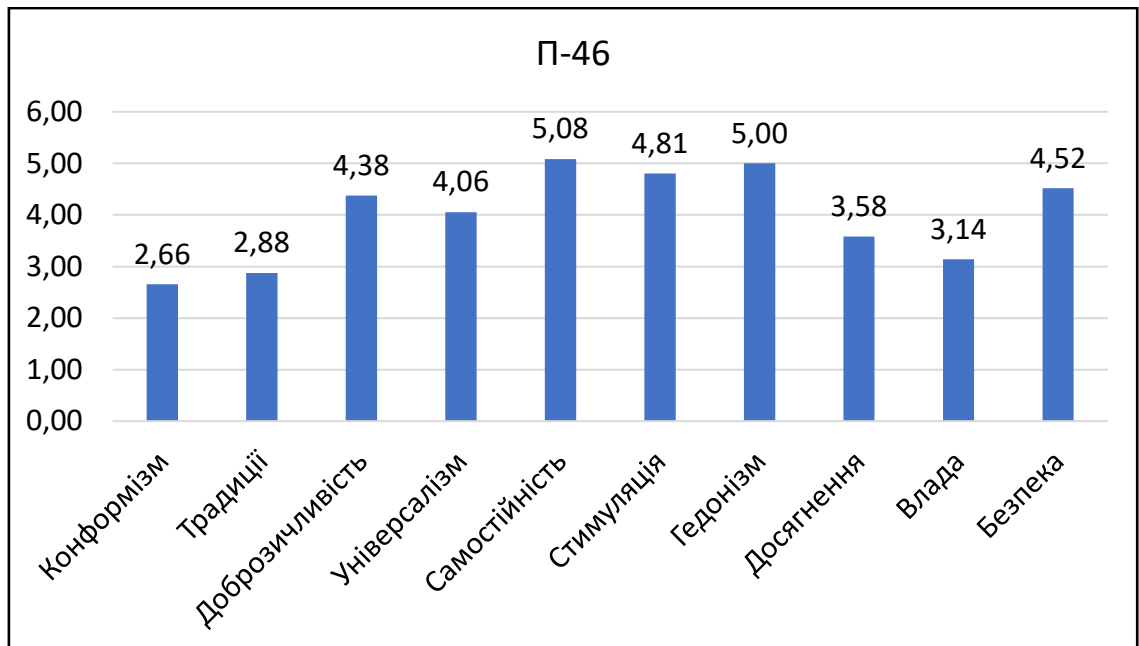

Рис. 2.8. Результати дослідження індивідуальних цінностей студентів групи П-46 за методикою Ш. Шварца PVQ («Портрет цінностей»).

Про те, якими себе бачать досліджувані у своїх студентських групах, ми дізналися, проаналізувавши результати за методикою Т. Лірі. Зокрема, як бачимо з діаграми на рис.2.9, загалом у наших досліджуваних переважають конформні установки, невпевненість у собі, конгруентність у контактах з навколишніми.

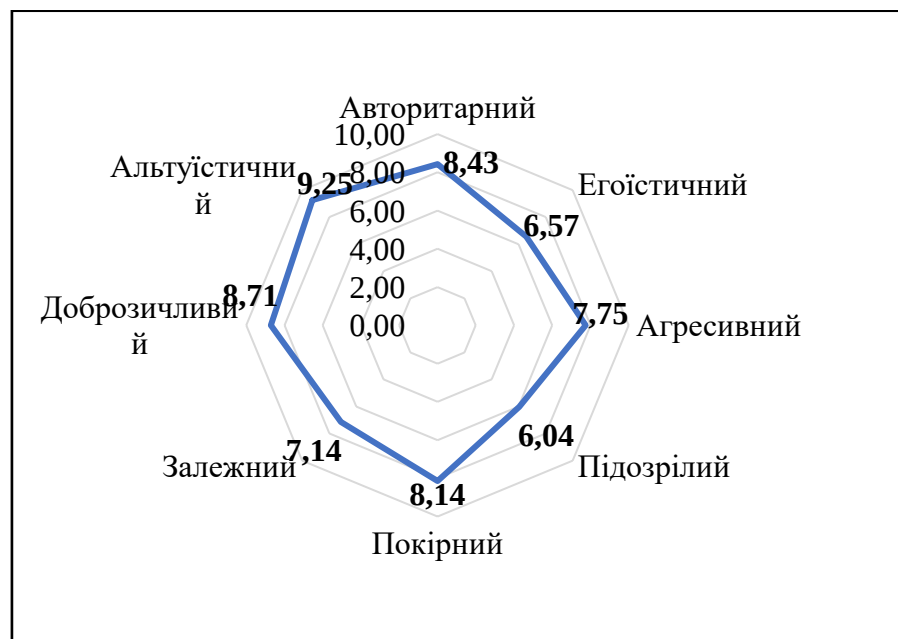

Рис.2.9. Розподіл середніх значень показників за методикою Т. Лірі у студентів (n=74)

Так, переважання показників за октантом «Альтруїстичний» (9,25) вказує на виражену у студентів потребу відповідати соціальним нормам поведінки, схильність до досягнення гармонії в міжособистісних стосунках; здатність легко налагоджувати контакти, комунікабельність, доброзичливість, жертівність з одночасною потребою подібатись оточенню тощо.

Дещо підвищені значення показників за октантом «Доброзичливий» (8,71) свідчать про те, що у студентських групах досліджувані є переважно привітними і люб'язними, орієнтовані на соціальне прийняття і позитивне визнання; прагнуть задовольнити вимоги всіх, «бути хорошими» для всіх без урахування ситуації; прагнуть до досягнення цілей мікрогруп.

Однак порівняльний аналіз результатів, отриманих студентами 1 і 4 курсів засвідчив, що у першокурсників переважають показники за октантами «Доброзичливість» (10,33) і «Альтруїстичність» (9,67). Водночас показники за усіма іншими октантами знаходяться в межах нормативних 8 балів, що вказує на гармонійну співпрацю у групі (рис.2.10).

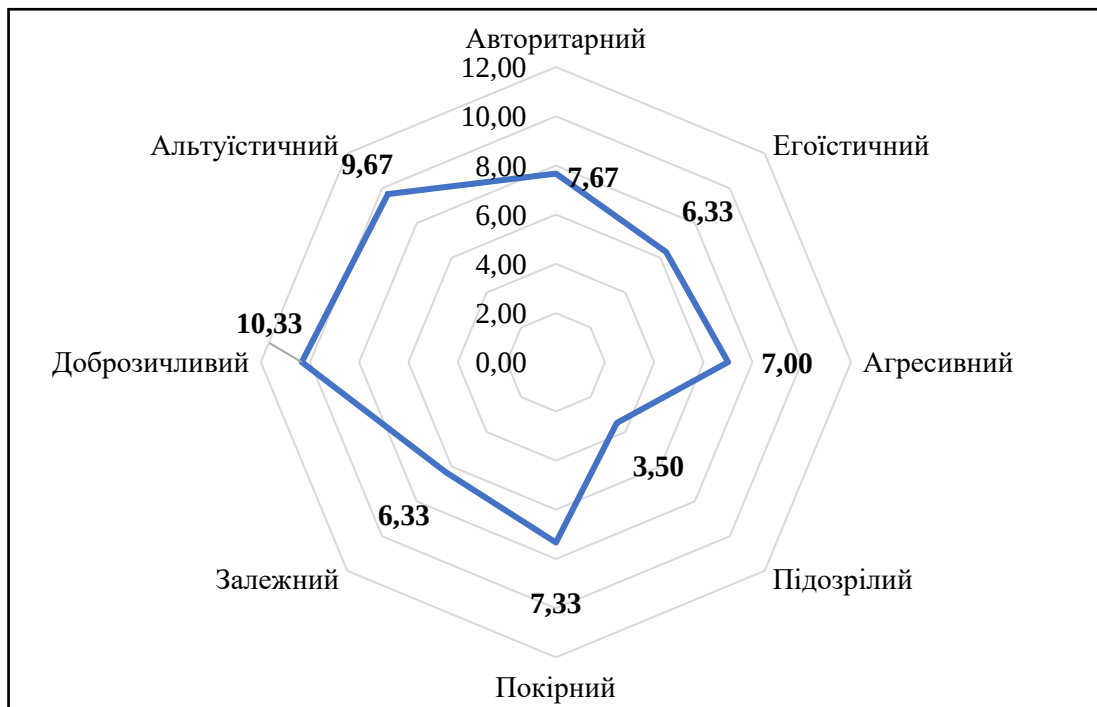

Рис.2.10. Розподіл середніх значень показників за методикою Т. Лірі у студентів-першокурсників (n=36)

У здобувачів 4 курсів переважають показники за октантами «Альтруїстичний» (9,14), «Авторитарний» (8,64), «Покірний» (8,36) та «Доброзичливий» (8,27). Тобто поряд з гіпервідповідальністю, жертівністю та прагненням допомагати, приязністю і люб'язністю, орієнтацією на соціальне прийняття і позитивне визнання, скромністю, нерішучістю, поступливістю і емоційною стриманістю старшокурсники проявляють водночас домінантність, енергійність, прагнення до успіху у справах; вони люблять давати поради і вимагають поваги до себе поваги у групі; можуть проявляти нетерплячість до критики, або переоцінювати власні можливості (рис.2.11).

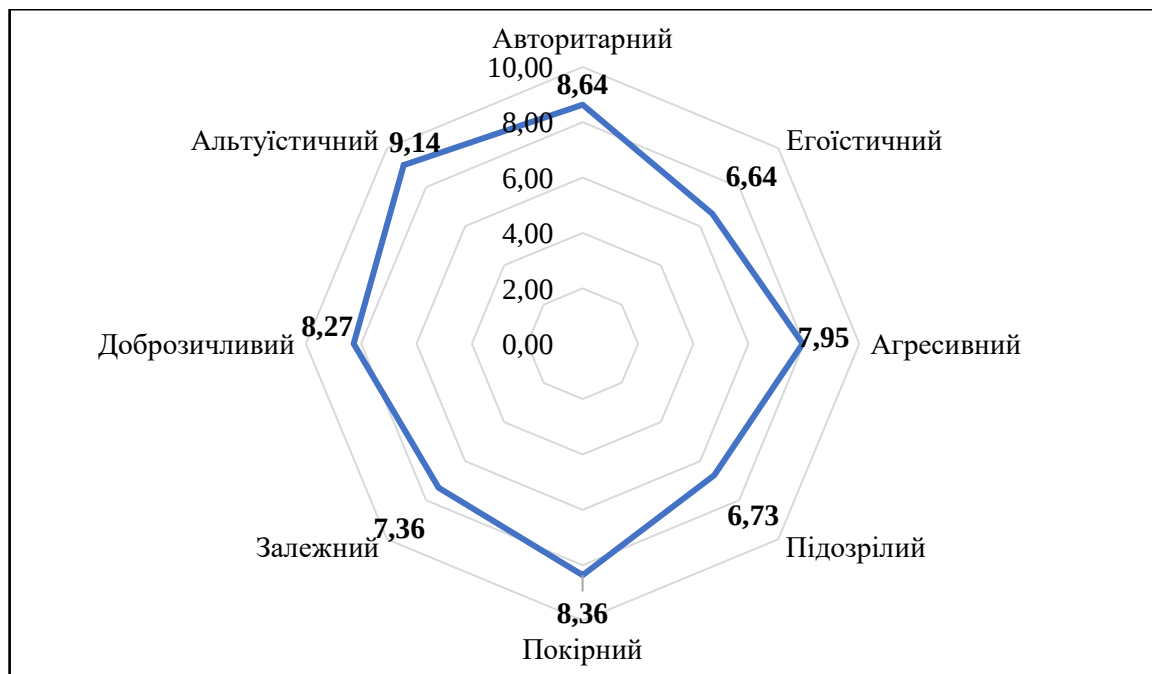

Рис.2.11. Розподіл середніх значень показників за методикою Т. Лірі у студентів випускних курсів (n=38)

Аналіз показників за основними факторами домінування і доброзичливості продемонстрував відмінності у групах. Так, у першокурсників обох груп спостерігаємо позитивні значення за кожним з цих факторів (рис.2.12). Зокрема, переважання значень показників за фактором «Доброзичливість» є показником прагнення першокурсників до встановлення доброзичливих взаємин і співпраці у групах. Причому, бачимо, що значення показників у групі П-15 значно вище, ніж у групі П-14.

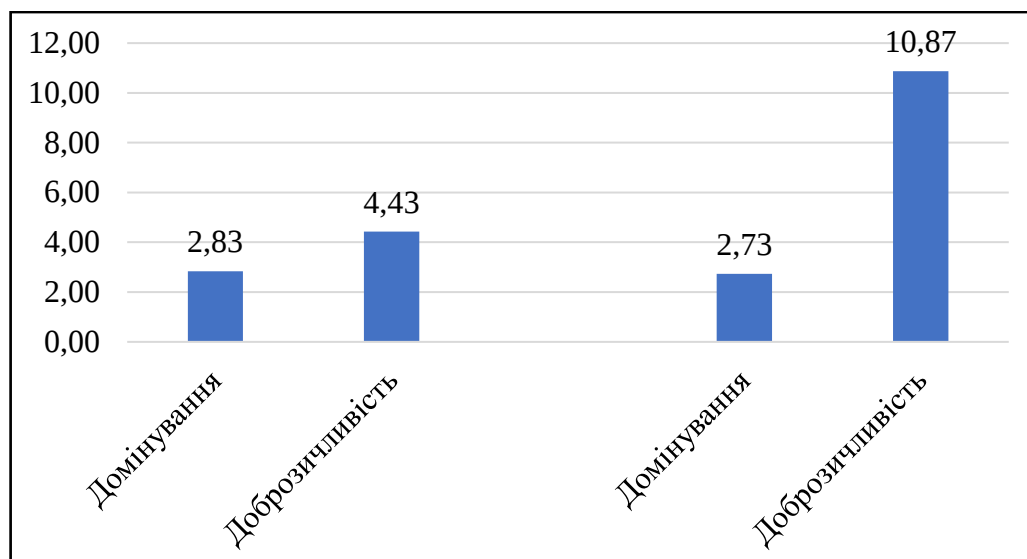

Рис.2.12. Розподіл середніх значень показників за факторами «Домінування-Доброзичливість» у студентів-першокурсників (n=36)

У студентів випускних груп показники за цими факторами суттєво відрізняються (рис. 2.13). Зокрема, бачимо, що у студентів групи П-45 значення показників є негативними, що вказує на схильність до підпорядкування та агресивності. Водночас група П-46 демонструє позитивні значення і, відповідно, прагнення до домінування та доброзичливості.

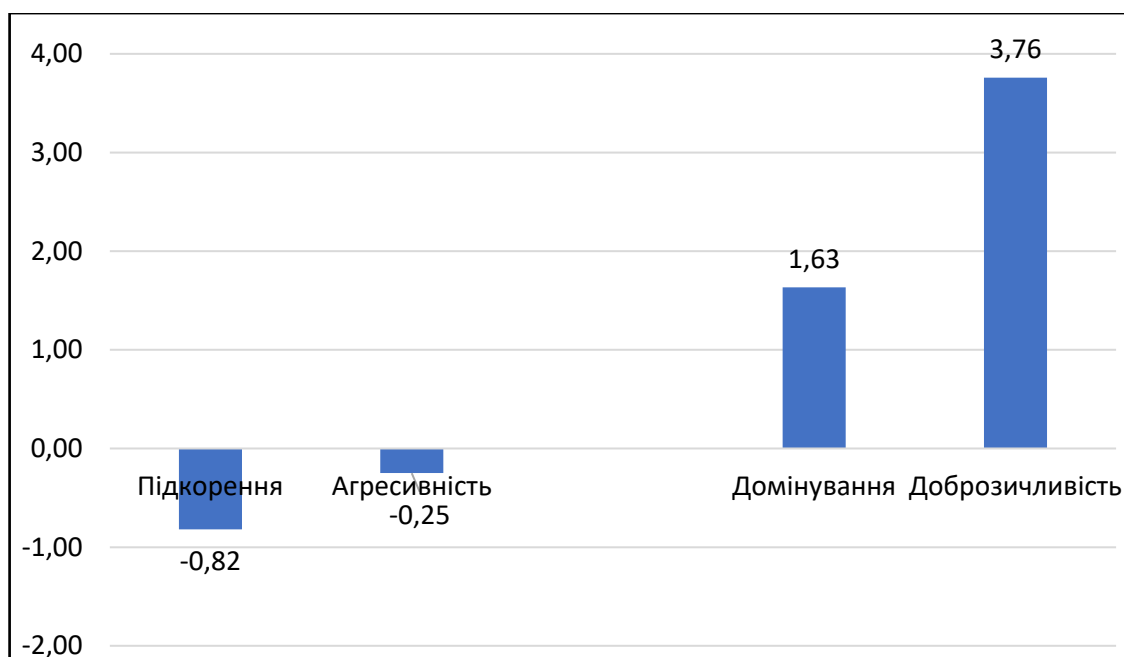

Рис.2.13. Розподіл середніх значень показників за факторами «Домінування-Доброзичливість» у студентів випускних курсів (n=38)

Такі результати можуть свідчити про відмінності у рівні згуртованості у студентів різних груп на 4 курсі навчання.

Також однією з використаних у дослідженні методик була соціометрія Дж. Морено. Аналіз результатів дозволив визначити рівень популярності окремих членів груп, виявити формальних і неформальних лідерів, а також оцінити особливості структури внутрішньогрупових взаємин.

Результати дослідження групи П-45 засвідчили наявність чітко вираженого лідера, який отримав найбільшу кількість як формальних, так і неформальних виборів. Студент №1 отримав 9 формальних та 6 неформальних виборів, що свідчить про його високий авторитет як у навчальній діяльності, так і в неформальному спілкуванні (рис 2.14).

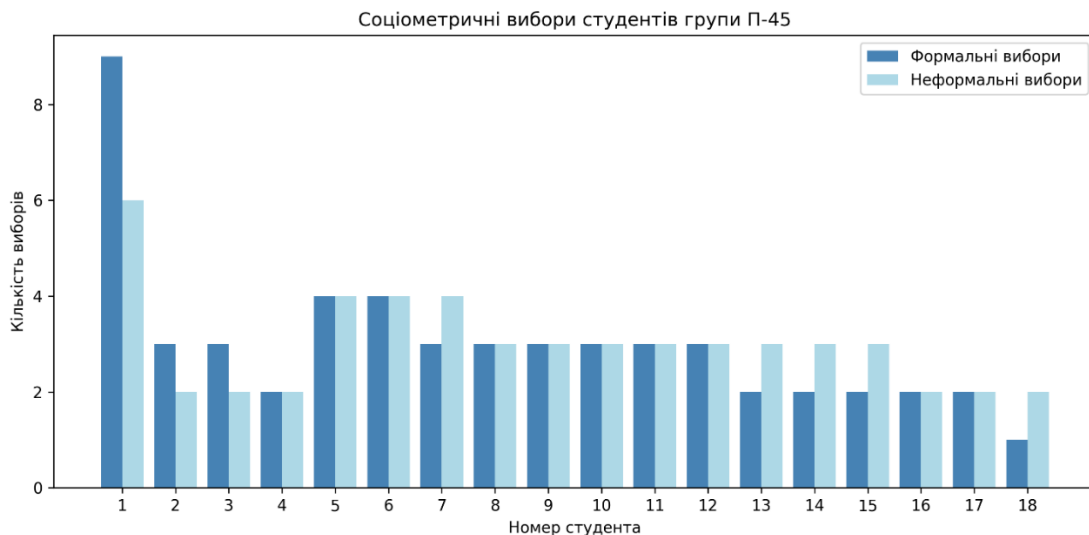

Рис. 2.14. Розподіл формальних та неформальних соціометричних виборів серед студентів групи П-45 за методикою Дж. Морено

Відповідно, саме він займає найвищий соціометричний статус у групі та може бути віднесений до категорії «соціометричних зірок». Інші студенти отримали значно меншу кількість виборів, що свідчить про менш виражену диференціацію міжособистісних відносин та відсутність конкурентів, які могли б претендувати на лідерські позиції. Більшість членів групи належать до категорії «прийнятих», оскільки отримали від двох до чотирьох виборів та займають стабільне положення в системі міжособистісних відносин. Водночас окремі студенти можуть бути віднесені до категорії «малопопулярних»,

оскільки отримали мінімальну кількість виборів порівняно з іншими членами групи. Виражених «ізольованих» студентів, які б не отримали жодного вибору, у групі не виявлено, що свідчить про достатній рівень інтегрованості членів колективу та загалом сприятливий соціально-психологічний клімат.

У групі П-46 структура міжособистісних стосунків виявилася дещо іншою. Тут також спостерігається наявність виражених лідерів, проте розподіл виборів є більш рівномірним. Найвищий формальний статус має студент №5, який отримав 8 формальних виборів, що свідчить про визнання його компетентності та авторитету в навчальній діяльності (рис. 2.15)

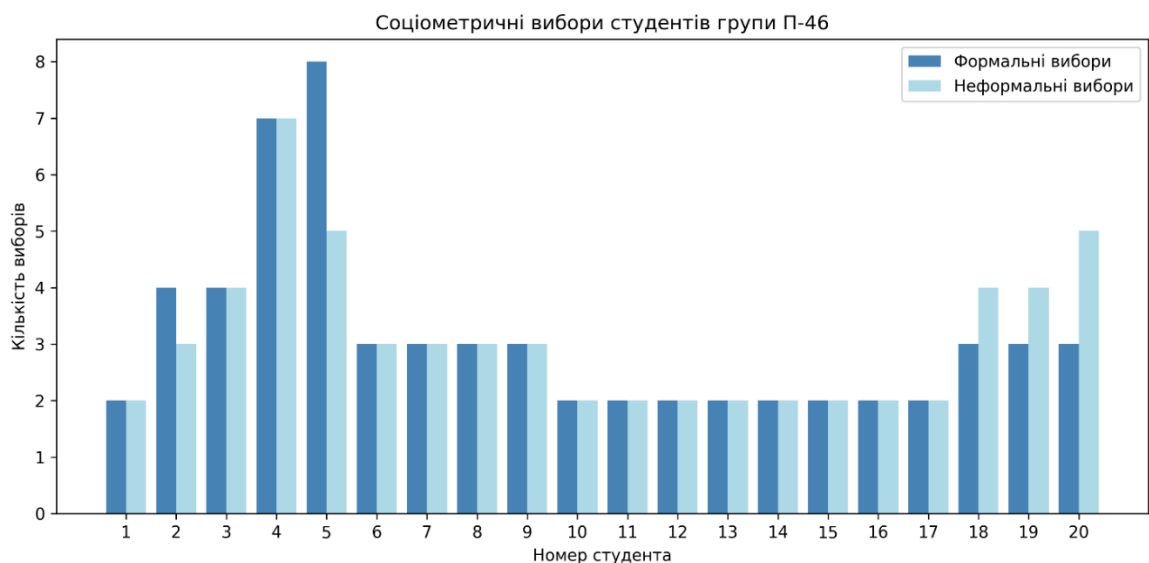

Рис 2.15. Розподіл формальних та неформальних соціометричних виборів серед студентів групи П-46 за методикою Дж. Морено

Водночас найбільшу кількість неформальних виборів отримав студент №4, який здобув 7 неформальних виборів і характеризується високим рівнем популярності серед одногрупників. Саме ці студенти можуть бути віднесені до категорії «соціометричних зірок» групи. Таким чином, у групі П-46 формальне та неформальне лідерство розподілені між різними особами, що свідчить про більш складну структуру внутрішньогрупових відносин порівняно з групою П-45. Основна частина студентів належить до категорії «прийнятих», оскільки отримала помірну кількість позитивних виборів та є достатньо інтегрованою в систему міжособистісних взаємин. Частина членів групи може бути віднесена

до категорії «малопопулярних», однак студентів, які не отримали жодного позитивного вибору та могли б бути віднесені до категорії «ізолюваних», у досліджуваній групі не виявлено.

Порівняння формальних і неформальних соціометричних статусів показало, що в обох групах спостерігається певна узгодженість між навчальним авторитетом студентів та їхньою популярністю в міжособистісному спілкуванні. Водночас у групі П-46 ця відповідність є менш вираженою, оскільки функції формального та неформального лідерства розподілені між різними членами колективу. Це може свідчити про більшу диференціацію соціальних ролей та наявність кількох центрів впливу в групі.

Загалом, результати соціометричного дослідження дають підстави стверджувати, що в обох академічних групах сформована достатньо сприятлива система міжособистісних взаємин. Переважна більшість студентів належить до категорії «прийнятих», у кожній групі наявні виражені соціометричні лідери («зірки»), тоді як категорія ізолюваних членів групи відсутня. Це свідчить про наявність соціальних контактів між більшістю студентів, достатній рівень групової згуртованості та загалом позитивний соціально-психологічний клімат у досліджуваних колективах. Водночас наявність студентів із низькими показниками соціометричного статусу вказує на необхідність подальшої роботи щодо підвищення рівня їхньої інтеграції в колектив та розвитку згуртованості груп. Отримані результати також свідчать про наявність у групах студентів, які виконують функції соціальних лідерів і можуть виступати важливими суб'єктами організації групової діяльності та підтримання позитивного соціально-психологічного клімату.

Для вивчення рівня групової згуртованості студентів також було використано методику визначення індексу групової згуртованості Сішора.

Найвищий індекс згуртованості прослідковується у групі П-15 – 16,3 (рис. 2.16), що відповідає високому рівневі групової згуртованості.

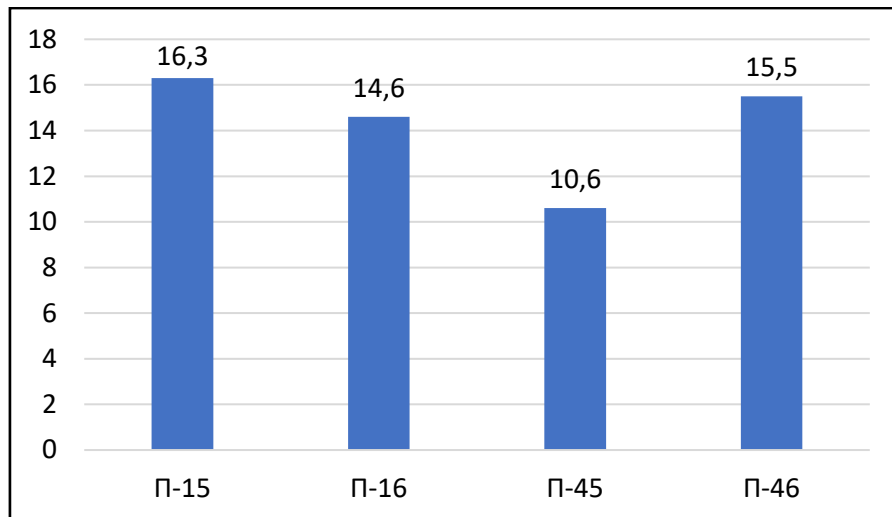

Рис 2.16. Індеси групової згуртованості студентських груп, отримані за методикою Сішора (n=74)

Це проявляється у міцності, єдності і стійкості міжособистісної взаємодії і стосунків у групі, що характеризується взаємною емоційною привабливістю членів групи і задоволеністю групою. У згуртованій групі кожен має авторитет, може отримати для себе привабливу роль, відчувається вільно і захищено. У такій групі результативність різноманітних форм групової взаємодії вища, учасники швидше доходять взаємної згоди, краще розподіляють групові обов'язки, більше допомагають один одному і оперативніше виконують групове завдання..

Варто зазначити, що показник групи П-46 – 15,5 (рис. 2.16) також відповідає високому рівневі згуртованості, тому всі вищеописані особливості згуртованості, притаманні попередній групі, можна віднести і до групи П-46.

Рівень згуртованості вище середнього виявлено у групі П-16, оскільки показник групової згуртованості становить 14,6 (рис. 2.16). Результат свідчить про достатньо високий рівень соціально-психологічної єдності студентського колективу. Члени групи переважно позитивно оцінюють взаємини між собою, відчувають приналежність до колективу та демонструють готовність до співпраці у навчальній і позанавчальній діяльності. У групі сформовані стійкі міжособистісні зв'язки, наявні взаємопідтримка, взаєморозуміння та сприятливий психологічний клімат. Студенти здебільшого задоволені

перебуванням у групі, що сприяє ефективній комунікації, координації спільних дій та успішному досягненню колективних цілей. Отримані результати свідчать про достатню інтегрованість групи та її здатність виступати як єдиний соціальний організм, хоча потенціал для подальшого зміцнення згуртованості залишається.

Найнижчий рівень згуртованості виявлено у групі П-45 - 10,6 (рис. 2.16), що відповідає середньому рівневі. Можемо зробити висновок, що групі притаманні такі ознаки: члени групи загалом позитивно ставляться один до одного, підтримують міжособистісні контакти та здатні до ефективної взаємодії в навчальній діяльності. Водночас рівень єдності колективу ще не є достатньо високим для того, щоб усі студенти однаково активно брали участь у спільній діяльності та відчували сильну емоційну прив'язаність до групи. У колективі можуть спостерігатися окремі підгрупи за інтересами, а інтенсивність міжособистісних зв'язків між усіма його членами є нерівномірною. Проте загалом група характеризується сприятливим соціально-психологічним кліматом, наявністю взаєморозуміння та готовністю до співпраці. Отриманий рівень згуртованості свідчить про достатній потенціал для подальшого розвитку групової єдності, зміцнення міжособистісних взаємин та формування відчуття спільності серед студентів.

2.3 Особливості взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями і згуртованістю студентської групи

Основним завданням нашого дослідження було обґрунтувати особливості взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями та рівнем згуртованості студентської групи. З цією метою ми здійснили кореляційний аналіз. Зокрема, кореляційний аналіз, проведений за допомогою коефіцієнта Спірмена, дозволяє виявити статистично значущі зв'язки між ціннісними орієнтаціями, типом

міжособистісних стосунків та показниками згуртованості в студентських групах. Зупинимося на аналізі кореляційного зв'язку між особистісними цінностями студентів і типами поведінки (методика Т. Лірі). Як бачимо з Таблиці 2.1, виявлено значущий позитивний зв'язок між показником «Авторитарний» та цінностями «Влада» ($r=0,500$ при $p \leq 0,01$), «Досягнення» ($r=0,396$ при $p \leq 0,05$), «Соціальне визнання» ($r=0,461$ при $p \leq 0,05$) і «Мінливе життя» ($r=0,374$ при $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що студенти, орієнтовані на успіх і вплив, схильні до домінантної поведінки, прагнуть до поваги і схвалення іншими, готові до непередбачуваності життя. Водночас обернений кореляційний зв'язок показника «Авторитарність» з цінностями «Успішний» ($r=-0,399$ при $p \leq 0,05$) і «Потурає своїм бажанням» ($r=-0,404$ при $p \leq 0,05$) вказує на те, що в досліджуваних групах авторитарна поведінка розглядається як антагоністична до цінностей особистого задоволення (гедонізму) та визнання успіху через загальноприйняті соціальні ідеали. Студенти, що діють авторитарно, частіше обирають позицію «соціальної сили» або «влади», жертвуючи при цьому легкістю спілкування та особистим комфортом.

Позитивні кореляційні зв'язки показника «Егоїстичний» (за методикою Т. Лірі) з низкою ціннісних орієнтацій (за методикою Ш. Шварца) у досліджуваних студентів мають цікаву структуру, яку можна згрупувати за мотиваційними напрямками. Найсильніші зв'язки виявлено з цінностями, що стосуються особистого задоволення та пошуку нових вражень: «Потурає своїм бажанням» ($r=0,517$ при $p \leq 0,01$) та «Життя наповнене враженнями» ($r=0,386$ при $p \leq 0,05$). Це прямий прояв егоцентричної спрямованості, де головною метою є отримання насолоди та емоційного насичення. Як було визначено вище, гедонізм є однією з провідних цінностей для студентів (групи П-15, П-16, П-45), що пов'язано з потребою у самовираженні та компенсацією стресу в умовах війни. Зв'язок з цінністю «Мінливе життя» ($r=0,395$ при $p \leq 0,05$) вказує на егоїстичний тип поведінки, який часто супроводжується небажанням підпорядковуватися рутині, прагненням до динаміки, що відповідає низькій значущості конформізму та традицій у молоді.

Позитивні кореляції з цінностями самовизначення підкреслюють індивідуалістичний характер «егоїстичного» типу: «Допитливий» ($r=0,492$ при $p \leq 0,01$), «Обирає власні цілі» ($r=0,404$ при $p \leq 0,05$) та «Здібний» ($r=0,470$ при $p \leq 0,05$). Студенти з егоїстичними рисами демонструють високу впевненість у власних силах та компетентності. Це перегукується з високим рангом цінності «Самостійність» у всіх групах, що відображає формування професійної ідентичності та прагнення до незалежності. Зв'язок із цінностями «Мудрість» ($r=0,441$ при $p \leq 0,05$) та «Приймає життя» ($r=0,390$ при $p \leq 0,05$) вказує на те, що егоїзм може виступати як «раціональний індивідуалізм», де людина прагне до глибокого розуміння світу задля кращої адаптації та власної ефективності.

Виявлені зв'язки з цінностями універсалізму та безпеки можуть видатися суперечливими, але мають логічне пояснення («Національна безпека» $r=0,405$, при $p \leq 0,05$). Однак в умовах повномасштабної війни особиста безпека та стабільність держави сприймаються як необхідна умова для реалізації власних егоїстичних цілей та успішного життя. Зв'язок з цінностями «Захист навколишнього середовища» ($r=0,467$, при $p \leq 0,05$) та «Соціальна справедливість» ($r=0,399$ при $p \leq 0,05$) свідчить про те, що сучасний студентський «егоїзм» не є деструктивним. Він може включати в себе орієнтацію на загальнолюдські цінності (універсалізм) як частину власного ідеального образу «сучасної та свідомої людини».

Отже, показник «Егоїстичний» у досліджуваних студентів корелює не з класичним нехтуванням іншими, а з сильною орієнтацією на власну автономію, розвиток здібностей та отримання задоволення від життя. Високі зв'язки з безпекою та справедливістю вказують на те, що особисте благополуччя студенти невід'ємно пов'язують із загальним станом стабільності в країні та суспільстві.

Показник «Агресивний» (методика Т. Лірі) має значущі позитивні зв'язки з цінностями «Соціальна сила» ($r=0,562$ при $p \leq 0,01$) та «Самостійний» ($r=0,548$ при $p \leq 0,01$). Студенти, які цінують незалежність і силу, можуть частіше проявляти конфліктність або агресивність у захисті своїх інтересів. Обернений

кореляційний зв'язок агресивності з цінністю «Доброзичливість» ($r=-0,551$ при $p \leq 0,01$). Чим більше студент орієнтований на цінність доброзичливості як на свій внутрішній ідеал, тим менше він схильний проявляти агресію у міжособистісному спілкуванні. Ці дані підтверджуються тим, що фактор «Доброзичливість – агресивність» має прямий позитивний зв'язок із згуртованістю групи ($r=0,477$ при $p \leq 0,05$). Тобто відмова від агресивних стратегій на користь доброзичливих цінностей є базовою умовою для єдності студентського колективу.

Цікаво спостерігати також позитивний зв'язок «Агресивності» з цінностями «Здібний» ($r=0,434$ при $p \leq 0,05$), «Приймає життя» ($r=0,390$ при $p \leq 0,05$), «Чесний» ($r=0,394$ при $p \leq 0,05$), «Розумний» ($r=0,442$ при $p \leq 0,05$), «Успішний» ($r=0,393$ при $p \leq 0,05$). Тобто агресивність у досліджуваних групах виступає як засіб реалізації власного потенціалу у студентів («здібний», «розумний») та досягнення соціального визнання («успішний»), але водночас, цей же показник агресивності суттєво знижує загальний рівень згуртованості колективу.

Показник «Підозрілий» (методика Т. Лірі) має обернений кореляційний зв'язок з такими цінностями як «Єднання з природою» ($r=-0,389$ при $p \leq 0,05$), «Захищає навколишнє середовище» ($r=-0,463$ при $p \leq 0,05$), «Поважає батьків» ($r=-0,385$ при $p \leq 0,05$), «Благочесний» ($r=-0,528$ при $p \leq 0,01$), «Відповідальний» ($r=-0,374$ при $p \leq 0,05$), «Традиції» ($r=-0,429$ при $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що недовіра до оточення та критичне ставлення до соціальних норм є психологічним бар'єром для прийняття цінностей, що базуються на гармонії, відповідальності та повазі до традицій. Підозрілість у студентському середовищі виступає як фактор соціальної дезінтеграції. Вона блокує прийняття цінностей, які об'єднують людей (традиції, відповідальність, екологія), та замінює їх на індивідуальну стратегію захисту й недовіри, що в кінцевому підсумку знижує рівень згуртованості групи.

Показник «Покірний» (методика Т. Лірі) виявляє позитивний кореляційний зв'язок з такими цінностями: «Мінливе життя» ($r=0,422$ при

$p \leq 0,05$), «Відкритий до чужої думки» ($r=0,441$ при $p \leq 0,05$), «Конформізм» ($r=0,433$ при $p \leq 0,05$), а також тісний обернений кореляційний зв'язок з цінністю «Стимуляція» ($r=0,480$ при $p \leq 0,01$). Це дозволяє глибше зрозуміти психологічний тип студента, схильного до підпорядкування та конформізму. Студенти з високим показником «Покірний» демонструють готовність до соціальної адаптації через конформізм та прийняття чужих думок, але при цьому вони свідомо чи несвідомо уникають активного пошуку нових вражень та ризику. Така модель поведінки сприяє стабільності в групі, проте може обмежувати особистісний розвиток та ініціативність студента.

Позитивна кореляція показника «Залежний» (методика Т. Лірі) з цінностями «Право на усамітнення» ($r=0,385$ при $p \leq 0,05$), «Мінливе життя» ($r=0,407$ при $p \leq 0,05$) та «Конформізм» ($r=0,374$ при $p \leq 0,05$) вказує на специфічну стратегію соціальної адаптації студентів, яка базується на потребі в зовнішній підтримці та схильності до підпорядкування груповим нормам. Тобто досліджувані студенти формують свою ціннісну систему навколо стратегій мінімізації ризиків. Вони обирають конформізм для стабільності, цінують усамітнення як відпочинок від соціальної залежності та пасивно приймають мінливість життя як неминучий зовнішній процес.

Показник «Доброзичливість» (методика Т. Лірі) має сильний кореляційний зв'язок з цінностями «Соціальне визнання» ($r=0,564$ при $p \leq 0,01$) і «Конформізм» ($r=0,560$ при $p \leq 0,01$); дещо слабший зв'язок з цінностями «Єднання з природою» ($r=0,377$ при $p \leq 0,05$) і «Мінливе життя» ($r=0,477$ при $p \leq 0,05$), «Традиції» ($r=0,387$ при $p \leq 0,05$) і «Універсалізм» ($r=0,466$ при $p \leq 0,05$). Такі показники свідчать про те, що привітна та приязна поведінка студентів у групі тісно пов'язана з їхнім прагненням до соціального схвалення, гармонії та дотримання норм. Їх доброзичливість тримається на бажанні бути визнаним групою (соціальне визнання), готовності підкорятися її правилам (конформізм) та загальній гуманістичній спрямованості (універсалізм).

Водночас спостерігаємо і обернений кореляційний зв'язок показника «Доброзичливість» з цінностями «Мир» ($r=-0,399$ при $p \leq 0,05$), «Безпека сім'ї»

($r=-0,418$ при $p\leq 0,05$), «Обирає власні цілі» ($r=-0,376$ при $p\leq 0,05$), «Самостійність» ($r=-0,440$ при $p\leq 0,05$), «Здібний» ($r=-0,576$ при $p\leq 0,01$) і «Чесний» ($r=-0,526$ при $p\leq 0,01$). Це вказує на специфічну природу «приязної» поведінки у досліджуваних студентів. Доброзичливість у даному випадку є «фасадною» або конформною. Вона базується на потребі в схваленні та уникненні конфліктів, але водночас вступає в конфлікт із цінностями особистої сили, інтелектуальної самостійності та глибокої чесності.

Тісний кореляційний зв'язок показника «Альтруїстичний» (методика Т.Лірі) з цінностями «Схильний вибачати» ($r=0,563$ при $p\leq 0,01$) і «Конформізм» ($r=0,520$ при $p\leq 0,01$), а також менш тісний з цінностями «Духовне життя» ($r=0,430$ при $p\leq 0,05$), «Скромний» ($r=0,476$ при $p\leq 0,05$), «Доброзичливість» ($r=0,425$ при $p\leq 0,05$) з одночасно оберненим кореляційним зв'язком з цінністю «Безпека» ($r=-0,401$ при $p\leq 0,05$) вказують на психологічний тип студента, чия поведінка спрямована на допомогу іншим та підтримання гармонії в групі. Дані кореляції вказують на формування колективістського типу особистості, для якого соціальна гармонія, прощення та відповідність груповим нормам є значно важливішими за особисту безпеку чи приватність. Така спрямованість є фундаментальним чинником згуртованості, оскільки базується на взаємопідтримці та емоційній відкритості.

Фактор «Домінування – підкорення» (методика Т.Лірі) корелює з цінністю «Авторитет» ($r=0,378$ при $p\leq 0,05$), і обернено корелює з цінністю «Право на усамітнення» ($r=-0,401$ при $p\leq 0,05$). Ці кореляції описують тип активного лідера, для якого соціальний вплив (авторитет) є головною метою, а соціальна активність – єдиним способом життя. Така людина свідомо відмовляється від приватності та усамітнення заради можливості постійно перебувати в центрі групових процесів і впливати на них.

Фактор «Доброзичливість – агресивність» має тісну кореляцію з цінностями «Конформізм» ($r=0,560$ при $p\leq 0,01$) і «Доброзичливість» ($r=0,551$ при $p\leq 0,01$), та менш тісні кореляції зі «Схильний вибачати» ($r=0,389$ при $p\leq 0,05$). Це вказує на те, що миролюбна та приязна поведінка студентів у групі

має під собою як глибоку етичну основу, так і чітку соціальну стратегію. У досліджуваних групах сформована просоціальна модель взаємодії. Студенти орієнтовані на збереження теплих стосунків і підтримку норм групи (через доброзичливість та конформізм), що є фундаментом для високої згуртованості, але водночас вимагає певної відмови від індивідуального домінування.

Водночас спостерігаємо тісний обернений кореляційний зв'язок цього фактора з цінністю «Здібний» ($r=-0,538$ при $p \leq 0,01$) та менш тісний з «Світ краси» ($r=-0,471$ при $p \leq 0,05$), «Самостійний» ($r=-0,391$ при $p \leq 0,05$), «Чесний» ($r=-0,441$ при $p \leq 0,05$), «Розумний» ($r=-0,392$ при $p \leq 0,05$), «Самостійність» ($r=-0,452$ при $p \leq 0,05$). Цю тенденцію було обґрунтовано вище.

Таблиця 2.1

Матриця кореляцій між показниками сприймання студентами себе у студентській групі (методика Т. Лірі) і показниками ціннісних орієнтацій

Методика Т.Лірі Шкала цінностей (Ш.Шварц)	Авторитарний	Егоїстичний	Агресивний	Підозрілий	Покірний	Залежний	Доброзичливий	Альтуїстичний	Ф.Домінування – підкорення	Ф.Доброзичливість -агресивність
Соціальна сила	,101	,366	,562**	-,043	-,018	-,181	-,005	-,090	,354	-,249
Духовне життя	,031	,066	-,016	-,251	,281	,264	,306	,430*	-,084	,308
Життя наповн. враженнями	,114	,386*	,040	,003	-,209	,037	-,276	,184	,196	-,104
Національна безпека	-,179	,405*	,339	,162	-,014	,010	-,205	-,034	,083	-,323
Мир	-,189	,019	,180	,303	,069	-,058	-,399*	,008	-,246	-,326
Право на усамітнення	-,242	,176	-,034	,282	,169	,385*	-,320	,192	-,401*	-,090
Безпека сім'ї	-,258	,008	,089	,217	,117	,168	-,418*	,104	-,271	-,200
Соціальне визнання	,461*	,011	,077	-,269	,363	,228	,564**	,192	,091	,321
Єднання з природою	,043	,022	,035	-,389*	,359	,160	,377*	,211	-,002	,281
Мінливе_життя	,374*	,395*	,120	-,076	,422*	,407*	,477*	,243	-,011	,215
Мудрість	,075	,441*	,371	-,010	-,093	,051	-,070	,125	,230	-,187
Авторитет	,198	,155	,260	-,232	-,144	-,026	,195	,011	,378*	,067

Світ_краси	-,274	,323	,457*	,245	,203	-,024	-,273	-,222	,005	-,471*
Соц. справедливість	-,142	,399*	,354	-,065	,036	,009	,092	,238	,103	-,098
Самостійний	-,213	,174	,548**	,153	-,062	-,249	-,318	-,053	,032	-,391*
Відкритий до чужої думки	,190	-,197	-,156	-,306	,441*	,079	,356	,271	-,117	,315
Скромний	,030	,021	-,016	-,290	,135	-,076	,252	,476*	,035	,268
Захищає навкол середовище	,046	,467*	,097	-,463*	,007	-,048	,199	,373	,330	,201
Поважає батьків	,088	,127	,091	-,385*	,186	-,045	,199	,172	,093	,141
Обиє власні цілі	-,256	,404*	,134	,040	-,325	-,204	-,376*	-,152	,210	-,293
Здібний	-,264	,470*	,434*	,280	-,066	-,075	-,576**	-,186	,080	-,538**
Приймає життя	-,071	,390*	,416*	,112	,139	-,175	-,190	-,021	,115	-,319
Чесний	-,368	,258	,394*	,074	-,120	-,181	-,526**	-,242	,102	-,441*
Розумний	-,220	,238	,442*	,147	,203	-,148	-,310	-,123	,018	-,392*
Благочесний	-,070	,039	-,147	-,528**	,111	-,145	,280	,325	,101	,287
Відповідальний	,085	,118	,004	-,374*	,073	,183	,122	,261	,123	,267
Допитливий	,096	,492**	,318	,018	-,004	,053	-,017	,057	,279	-,166
Схильний вибачати	-,027	,134	-,075	-,335	,154	,217	,263	,563**	-,061	,389*
Успішний	-,399*	,299	,393*	,052	-,001	-,091	-,256	-,144	-,013	-,335
Потурає своїм бажанням	-,404*	,517**	,343	,180	,126	-,075	-,154	-,087	-,042	-,346
Конформізм	,169	-,194	-,209	-,208	,433*	,374*	,560**	,520**	-,329	,560**
Традиції	-,072	-,143	-,132	-,429*	,096	-,230	,387*	,147	,079	,258
Доброзичливість	-,021	-,278	-,551**	-,349	,027	,197	,294	,425*	-,119	,551**
Універсалізм	-,081	-,024	-,196	-,361	-,222	-,067	,466*	,041	,177	,315
Самостійність	-,261	,061	,260	,269	-,231	-,372	-,440*	-,286	,139	-,452*
Стимуляція	,125	,157	,022	,077	-,480**	-,252	-,167	-,121	,314	-,170
Досягнення	,396*	,005	,026	-,021	-,121	-,062	,231	-,128	,370	,044
Влада	,500**	,227	,219	,143	-,088	,123	,184	-,211	,302	-,084
Безпека	-,132	-,121	,108	,110	-,129	-,166	,076	-,401*	,077	-,153
*. Кореляція значуща на рівні 0.05										
**. Кореляція значуща на рівні 0.01										

Аналіз кореляційних зв'язків між типами стосунків та згуртованістю групи (Табл. 2.2) дозволив виявити, які типи міжособистісної взаємодії сприяють або перешкоджають єдності колективу. Зокрема, конструктивними чинниками можна вважати доброзичливість: фактор «Доброзичливість—агресивність» позитивно корелює зі згуртованістю ($r=0,477$, при $p \leq 0,05$).

Привітність та миролюбність членів групи є основою для високого індексу згуртованості. Водночас про деструктивний вплив свідчить значущий негативний зв'язок між «Підозрілістю» та індексом згуртованості за Сішором ($r=-0,552$ при $p \leq 0,01$). Також негативно на згуртованість впливає «Агресивність» ($r=-0,435$ при $p \leq 0,05$). Це означає, що недовіра та конфліктність суттєво знижують єдність групи. Цікаво, що «Агресивність» має позитивну кореляцію з формальним ($r=0,400$ при $p \leq 0,05$) та неформальним ($r=0,414$ при $p \leq 0,05$) статусами. Це може вказувати на те, що активні, іноді навіть напористі студенти частіше стають лідерами, хоча це і може створювати напругу в колективі.

Таблиця 2.2

Матриця кореляцій між показниками сприймання студентами себе у студентській групі (методика Т. Лірі) і показниками згуртованості студентської групи

	Індекс групової згуртованості (Сішора)	Формальний статус (Соціометрія)	Неформальний статус (Соціометрія)
Авторитарний	-,181	,083	-,158
Егоїстичний	-,161	,126	-,025
Агресивний	-,435*	,400*	,414*
Підозрілий	-,552**	-,097	,308
Покірний	-,073	-,125	-,141
Залежний	-,106	-,234	-,367
Доброзичливий	,217	-,023	-,308
Альтуїстичний	,276	-,199	-,343
Ф. Домінування - підкорення	,053	,278	,025
Ф. Доброзичливість - агресивність	,477*	-,193	-,456*
*. Кореляція значуща на рівні 0.05			
**. Кореляція значуща на рівні 0.01			

Не менш важливим було прослідкувати кореляційний зв'язок між ціннісними орієнтаціями та показниками згуртованості у студентських групах (Табл. 2.3). Бачимо, що цінність «Відповідальний» має прямий позитивний

зв'язок з індексом згуртованості ($r=0,412$, при $p \leq 0,05$). Групи, де студенти цінують сумлінність, є більш згуртованими. Формальний лідерський статус позитивно пов'язаний із цінностями «Самостійний» ($r=0,430$ при $p \leq 0,05$) та «Соціальна сила» ($r=0,380$ при $p \leq 0,05$). Неформальний статус також корелює з «Самостійністю» ($r=0,406$ при $p \leq 0,05$). Також виявлено негативний зв'язок між гедонізмом та формальним статусом ($r=-0,446$ при $p \leq 0,05$). Студенти, орієнтовані виключно на задоволення та власні потреби, рідше отримують визнання як формальні лідери в навчальній діяльності.

Таким чином, кореляційний аналіз підтверджує, що згуртованість групи тримається на цінностях відповідальності та доброзичливості, тоді як підозрілість та егоїстичні цінності діють як дезінтегруючі чинники. Самостійність та прагнення до соціальної сили є ключовими для формування лідерського статусу в студентському середовищі.

Таблиця 2.3

Матриця кореляцій між показниками ціннісних орієнтацій у студентів і показниками згуртованості студентської групи

Показники згуртованості Цінності (Ш. Шварц)	Індекс групової згуртованості (Сішора)	Формальний статус (Соціометрія)	Неформальний статус (Соціометрія)
Соціальна сила	-,019	,380*	,253
Відповідальний	,412*	,060	-,111
Самостійний	-,047	,430*	,406*
Конформізм	,173	-,033	-,092
Традиції	,343	,162	,026
Доброзичливість	,333	-,309	-,341
Універсализм	,295	,222	,065
Самостійність	,011	,089	,143
Стимуляція	-,049	,117	,167
Гедонізм	,154	-,446*	-,347
Досягнення	,009	-,055	-,123
Влада	-,195	,108	-,103
Безпека	,037	,258	,324
*. Кореляція значуща на рівні 0.05			
**. Кореляція значуща на рівні 0.01			

З метою узагальнення отриманих даних і визначення факторів впливу на згуртованість студентської групи ми здійснили дисперсійний (факторний) аналіз. Зокрема, нами було виокремлено 6 основних факторів (табл.2.4):

Фактор 1 «Доброзичливе ставлення» отримав свою назву завдяки своїм компонентам: «Доброзичливість – агресивність» (0,912), «Доброзичливий» (0,797), «Альтруїстичний» (0,792), «Підозрілий» (-0,617), «Конформізм» (0,854).

Фактор 2 включив у себе такі компоненти: «Домінування – підкорення» (0,863), «Покірний» (-0,819), «Залежний» (-0,643), «Підозрілий» (-0,528). Він отримав назву «Лідерська автономія та соціальна впевненість».

До Фактора 3 увійшли такі показники: «Влада» (0,854), «Досягнення» (0,787), «Авторитарний» (0,755). Він отримав назву «Соціальне домінування та самоствердження».

До Фактора 4 увійшли показники неформального (0,916) і формального (0,892) соціометричних статусів студентів у групі. Отже, цей фактор отримав назву «Соціометричний статус у групі»

Фактор 5 склали показники «Безпека» (0,813), «Універсалізм» (0,781), «Доброзичливість» (0,561). Відповідно він отримав назву «Просоціальна безпека та гуманістична спрямованість».

Фактор 6 складають показники «Гедонізм» (0,862), «Стимуляція» (0,766). Його ми назвали «Емоційна стимуляція та гедоністична спрямованість».

Таким чином, кореляційний аналіз дозволяє зробити висновки про те, що фундаментом групової згуртованості впевнено можна вважати такі цінності, як відповідальність, переважання доброзичливих стратегій взаємодії, орієнтація студентів на допомогу та підтримку. Водночас варто звертати увагу і на деструктивні чинники: підозрілість та агресивність, які створюють бар'єри для довіри та емоційної привабливості членів групи, що суттєво знижує загальний соціально-психологічний клімат.

2.4 Соціально-психологічний тренінг як ефективний метод підвищення рівня згуртованості студентської групи

Соціально-психологічний тренінг (СПТ) є одним із найбільш поширених і результативних методів психологічного впливу, спрямованих на розвиток міжособистісних відносин, комунікативної компетентності, групової взаємодії та особистісного зростання учасників. У сучасній психології СПТ розглядається як спеціально організована форма групової роботи, що базується на активній взаємодії учасників, створенні безпечного середовища для самопізнання та набуття нового соціального досвіду.

На думку Л. А. Петровської, соціально-психологічний тренінг є засобом розвитку компетентності у спілкуванні, який дозволяє учасникам усвідомити особливості власної поведінки та вдосконалити навички міжособистісної взаємодії. Дослідниця наголошувала, що ефективність тренінгу забезпечується поєднанням когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів навчання. Подібного підходу дотримувалися також К. Рудестам, І. Ялом та К. Левін, які підкреслювали важливість групової динаміки як чинника особистісних і соціальних змін.

В українській психології проблематика соціально-психологічного тренінгу висвітлювалася у працях Т. Яценко, Г. Ковальова, Н. Пов'якель, В. Семиченко, С. Максименка та інших науковців. Вони розглядали тренінгові технології як ефективний інструмент розвитку особистості, формування комунікативної культури та оптимізації міжособистісних стосунків у різних соціальних групах.

Особливістю СПТ є його активний характер. На відміну від традиційних лекційних форм роботи, учасники не виступають пасивними слухачами, а безпосередньо залучаються до виконання вправ, рольових ігор, дискусій, аналізу ситуацій, групових обговорень та рефлексії. Завдяки цьому

створюються умови для отримання нового досвіду взаємодії та закріплення конструктивних моделей поведінки.

До основних характеристик соціально-психологічного тренінгу належать активність учасників, групова форма роботи, спрямованість на розвиток практичних навичок, використання зворотного зв'язку, принцип психологічної безпеки та добровільності участі. Важливе значення має також атмосфера довіри, яка сприяє відкритому обміну думками та переживаннями між учасниками.

Соціально-психологічний тренінг широко використовується для підвищення рівня згуртованості групи, оскільки його механізми безпосередньо пов'язані з формуванням позитивних міжособистісних відносин. Згуртованість групи розглядається як інтегральна характеристика колективу, що відображає ступінь привабливості групи для її членів, готовність до співпраці та досягнення спільних цілей. Згідно з концепцією Л. Фестінгера, групова згуртованість визначається сукупністю сил, які утримують індивіда в групі та мотивують його підтримувати групове членство.

Одним із найважливіших чинників формування згуртованості є спільна діяльність і позитивний досвід взаємодії між членами групи. Саме тому тренінгові методи вважаються особливо ефективними для розвитку групової єдності. У процесі виконання спільних завдань студенти вчаться координувати свої дії, враховувати позиції інших, вирішувати конфлікти та досягати взаєморозуміння. Такі форми взаємодії сприяють виникненню довіри, взаємної підтримки та почуття належності до групи.

К. Левін, засновник теорії групової динаміки, одним із перших довів, що зміни в поведінці людини найбільш ефективно відбуваються саме в умовах групової взаємодії. На його думку, група виступає своєрідним соціальним середовищем, у якому формується новий досвід міжособистісних відносин. Подальший розвиток ці ідеї отримали у роботах І. Ялома, який виділив такі терапевтичні фактори групової роботи, як згуртованість, міжособистісне навчання, розвиток соціальних навичок і взаємна підтримка.

У контексті студентського середовища проблема згуртованості набуває особливого значення. Період навчання у закладі вищої освіти супроводжується активною соціалізацією молоді, формуванням професійної ідентичності та системи життєвих цінностей. Студентська група виступає важливим соціальним середовищем, у якому відбувається особистісний розвиток майбутнього фахівця. Водночас на початкових етапах навчання студенти часто стикаються з труднощами адаптації, міжособистісними конфліктами, недостатнім рівнем довіри та взаєморозуміння.

Саме тому соціально-психологічний тренінг активно використовується для формування згуртованості студентських груп. Результати численних досліджень свідчать про його позитивний вплив на соціально-психологічний клімат колективу, розвиток комунікативних навичок та підвищення рівня групової єдності.

Зокрема, у працях українських дослідників В. Семиченко, Н. Пов'якель, О. Бондарчук та Л. Карамушки зазначається, що використання тренінгових технологій у студентському середовищі сприяє формуванню позитивних міжособистісних відносин, розвитку емпатії, толерантності та взаємної підтримки. Автори підкреслюють, що участь студентів у тренінгових заняттях дозволяє не лише покращити психологічний клімат групи, але й підвищити ефективність навчальної діяльності.

Подібні результати отримано і в зарубіжних дослідженнях. Так, роботи Дж. Морено, Б. Такмена, Д. Джонсона та Р. Джонсона демонструють, що групові тренінгові програми сприяють розвитку кооперації, взаємодовіри та згуртованості учасників. Особливе значення має створення ситуацій спільного успіху, під час яких члени групи усвідомлюють власну залежність від результатів колективної діяльності.

Дослідження, проведені серед студентів університетів, показують, що після проходження програм соціально-психологічного тренінгу підвищується рівень групової ідентифікації, покращується емоційний клімат колективу, зменшується кількість міжособистісних конфліктів та зростає готовність до

співробітництва. Встановлено також позитивний вплив тренінгових програм на розвиток навичок конструктивної комунікації та формування спільних цінностей групи.

Особливої уваги заслуговує взаємозв'язок між ціннісними орієнтаціями та згуртованістю студентської групи. Як зазначають М. Рокич, Ш. Шварц та Г. Андрєєва, спільність цінностей є важливою передумовою формування позитивних міжособистісних відносин та групової єдності. Саме тому тренінгові програми, спрямовані на підвищення згуртованості, часто включають вправи на усвідомлення особистих і групових цінностей, обговорення життєвих пріоритетів та формування спільних цілей.

Під час розроблення соціально-психологічного тренінгу для підвищення згуртованості студентської групи психологу необхідно враховувати низку важливих чинників. Насамперед слід звертати увагу на особливості вікового розвитку студентів. Молодіжний вік характеризується активним пошуком власної ідентичності, прагненням до самоствердження та підвищеною чутливістю до оцінок оточення. Тому тренінгові вправи мають забезпечувати можливість самовираження та підтримувати позитивну самооцінку учасників.

Важливим є врахування етапу розвитку групи. Відповідно до моделі Б. Такмена, групи проходять стадії формування, конфронтації, нормування та ефективного функціонування. На кожному етапі доцільно використовувати різні методи роботи. Наприклад, для новостворених груп актуальними є вправи на знайомство та формування довіри, тоді як для більш сформованих колективів – завдання на співробітництво та вирішення групових проблем.

Психологу також необхідно враховувати рівень згуртованості групи до початку тренінгу, наявність міжособистісних конфліктів, особливості комунікативної структури та неформального лідерства. Попередня психодіагностика дозволяє визначити актуальні потреби групи та адаптувати програму відповідно до отриманих результатів.

Важливим принципом є добровільність участі та забезпечення психологічної безпеки. Учасники повинні мати можливість відкрито

висловлювати свої думки без страху осуду чи негативної оцінки. Для цього психологу необхідно встановити правила групової взаємодії, забезпечити конфіденційність та підтримувати атмосферу взаємної поваги.

Доцільно також поєднувати вправи різної спрямованості: на знайомство, розвиток довіри, командну взаємодію, усвідомлення цінностей, формування навичок ефективного спілкування та рефлексію отриманого досвіду. Особливу увагу варто приділяти вправам, які сприяють усвідомленню спільних цінностей і цілей студентської групи, оскільки саме вони виступають важливим підґрунтям для формування згуртованості.

Отже, соціально-психологічний тренінг є одним із найбільш ефективних методів підвищення рівня згуртованості студентської групи. Його ефективність зумовлена активним залученням учасників до спільної діяльності, створенням умов для розвитку довіри, взаєморозуміння та позитивних міжособистісних відносин. Теоретичні положення та емпіричні дослідження українських і зарубіжних учених свідчать про значний потенціал тренінгових технологій у формуванні сприятливого соціально-психологічного клімату студентського колективу.

У процесі тренінгової взаємодії студенти отримують можливість краще пізнати один одного, розвинути навички ефективного спілкування, навчитися конструктивно вирішувати конфлікти та досягати спільних цілей. Особливого значення набувають вправи, спрямовані на усвідомлення та узгодження ціннісних орієнтацій, оскільки спільність цінностей виступає важливою умовою формування групової єдності. Водночас результативність соціально-психологічного тренінгу значною мірою залежить від професійної підготовки психолога, урахування особливостей студентського віку, рівня розвитку групи та специфіки міжособистісних відносин у колективі. Таким чином, соціально-психологічний тренінг може розглядатися як дієвий засіб розвитку згуртованості студентської групи та оптимізації її функціонування, що є особливо важливим у контексті дослідження впливу ціннісних орієнтацій на групову єдність студентської молоді.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретико-емпіричне дослідження впливу ціннісних орієнтацій на згуртованість студентської групи дозволило зробити такі висновки:

1. Ціннісні орієнтації – це конкретний прояв або спосіб реалізації цінностей у поведінці та мисленні, що виражається у виборі певних підходів до фундаментальних людських проблем. Вони є фундаментальними компонентами структури особистості, які визначають її життєві пріоритети та регулюють соціальну поведінку. У студентському віці (18–23 роки) ціннісна сфера проходить етап активної трансформації, пов'язаний із професійним самовизначенням та формуванням ідентичності. Згуртованість групи при цьому виступає не лише як показник міцності міжособистісних зв'язків, а й як результат спільності ціннісних координат учасників колективу.
2. Структура ціннісних орієнтацій студентів має дворівневий характер. На рівні нормативних ідеалів провідними є самостійність, безпека сім'ї, мир, здоров'я та рівність. Це відображає гуманістичну спрямованість молоді та вплив сучасного воєнного контексту, що актуалізує потребу в безпеці. На рівні реальної поведінки домінують цінності гедонізму, стимуляції та самостійності, що вказує на прагнення студентів до емоційної насиченості, новизни та автономії.
3. Емпіричне дослідження підтвердило, що міжособистісна взаємодія в студентських групах характеризується переважанням альтруїстичних та доброзичливих установок. Студенти-першокурсники більше орієнтовані на встановлення теплих контактів та співпрацю. У випускників поряд із приязністю з'являються риси авторитарності (енергійність, домінантність) та покірності, що відображає складніший процес розподілу соціальних ролей на етапі завершення навчання. Рівень згуртованості та структура груп за результатами соціометрії свідчать про сприятливий клімат у більшості

колективів. Виявлено наявність «соціометричних зірок» (лідерів) та відсутність повністю ізольованих студентів. Індекс згуртованості Сішора в досліджуваних групах варіюється від середнього до високого, що корелює з рівнем емоційної привабливості та задоволеності членів групи своїм колективом.

4. Кореляційний аналіз підтвердив роль цінностей як чинників згуртованості. Позитивними чинниками є цінність відповідальності та фактор доброзичливості, які зміцнюють єдність групи. Деструктивними чинниками виступають підозрілість та агресивність, що руйнують довіру та емоційну цілісність колективу. Лідерський статус у групі прямо пов'язаний із цінністю самостійності та соціальної сили, тоді як орієнтація суто на гедонізм знижує шанси на отримання формального визнання як лідера. Факторний аналіз дозволив виокремити шість інтегральних параметрів, що структурують життя групи, серед яких ключовими є «Доброзичливе ставлення», «Лідерська автономія» та «Просоціальна безпека». Це підкреслює, що згуртованість є багатовимірним феноменом, де особистісна впевненість лідерів має гармоніювати з гуманістичними установками більшості учасників.
5. Отримані результати актуалізували необхідність обґрунтування ефективності соціально-психологічного тренінгу як методу підвищення згуртованості студентської групи. Саме така програма, спрямовані на усвідомлення спільних цінностей та розвиток навичок конструктивної взаємодії, є дієвим інструментом для покращення психологічного клімату в студентських академічних групах.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у апробації програми соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на підвищення рівня згуртованості студентської групи та емпіричну перевірку її ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук І. П. Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. 22 с.
2. Бакіко І. Формування ціннісних орієнтацій підлітків у процесі фізичного виховання. *Sport Science Spectrum*. 2024. 1. С. 62-67. URL: https://spectrum.uni-sport.edu.ua/index.php/main/article/view/13?utm_source=chatgpt.com
3. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 468 с.
4. Бевз Г. М. Тренінгові технології у роботі практичного психолога : навч. посіб. Київ : Главник, 2005. 112 с.
5. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
6. Бондарчук О. І. Психологія управління : курс лекцій. Київ : МАУП, 2008. 168 с.
7. Бохонкова Ю. О. Соціально-психологічна адаптація першокурсників до умов вищих навчальних закладів : монографія. Луганськ : Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2011. 199 с.
8. Бочелюк В. В. Психологія вивчення ціннісних орієнтацій сучасної особистості. *Теорія і практика сучасної психолог.* Харків, 2012. Вип. 4. С. 5–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tpcp_2012_4_3.
9. Вікова психологія : навч. посіб. / Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
10. Ганчева В., Лященко Т. Особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді. Нові технології навчання: зб. наук. пр. Київ : ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», 2021. Вип. 95. С. 20-30.

11. Дейнеко О. О. Адаптація соціально вразливих категорій студентства крізь оптику концепцій соціальної згуртованості: потенціал практичного застосування. *Габітус*. 2021. № 22. С. 17–24.
12. Деркач В. Л. Що таке цінність? (досвід критичного аналізу). *Політологічний вісник*. 2018. № 46. С. 25–37.
13. Джонсон Д. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування. Київ : КМ Академія, 2003. 288 с.
14. Долинська Л. В., Максимчук Н. П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: Навч. посіб. для студентів ВНЗ. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2008. 124 с.
15. Енциклопедія освіти Акад. пед. наук України / ред. В. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
16. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І. А. Зязюна. 2-ге вид. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.
17. Іванова А. О. Формування ціннісних орієнтацій молоді в сучасному українському суспільстві. *Doctoral dissertation, Національний авіаційний університет*. 2022. URL: <https://er.nau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6939bfd0-7f2a-4a05-b326-835981559e1c/content>.
18. Іванова Т. П. Я-концепція як складова професійної свідомості психологів. *Соціальна психологія*. 2009. Вип. 9. С. 36–39.
19. Ігнатенко П. Р. Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблем. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 118–123.
20. Карамушка Л. М. Психологія освітнього менеджменту : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. 424 с.
21. Кислинська Д. М., Мілорадова Н. Е. Цінності та ціннісні орієнтації в психологічних теоріях. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. 2016. № 53. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/psychology/article/view/774>.

22. Коваль Г. Сутність поняття «ціннісні орієнтації». *Humanitas*. № 6 (17 березня 2023) : 24–30. URL: <http://dx.doi.org/10.32782/humanitas/2022.6.4>
23. Кравець І. М., Совира Н. Р. Соціально-психологічний клімат в трудовому колективі та шляхи його поліпшення // *Modernization of Socio-Economic Systems: The New Economic Conditions* : Proceedings of the International Scientific Conference (Kielce, Poland, September 28, 2016). Kielce : Baltija Publishing, 2016. Pt. II. P. 73–76.
24. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика : навч. посіб для вузів. Київ : Ельга Ніка-Центр, 2004. 400 с.
25. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 272 с.
26. Максимчук Н. П. Професійні ціннісні орієнтації майбутнього вчителя в системі особистих ціннісних орієнтацій. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2011. Т. 12. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2011-12.%25p>
27. Москалець В. П. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 262 с.
28. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник : у 2 кн. Київ : Либідь, 2004. Кн. 1. 576 с.
29. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник : у 2 кн. Київ : Либідь, 2004. Кн. 2. 560 с.
30. Панчук Н.П. Психологічні механізми становлення ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 37. С. 322.
31. Перевізна Т. Ціннісні орієнтації студентської молоді: соціально-психологічний аспект. Київ, 2010.
32. Пінська О. Л. Міжособистісні відносини як психологічний чинник педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу у вищій школі. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Педагогіка і психологія*. 2017. Вип. 2. С. 14–15.

33. Пов'якель Н. І. Практична психологія професійного становлення особистості. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. 294 с.
34. Подолянчук Д. С. Чинники формування ціннісних орієнтацій студентів, які беруть участь у волонтерському русі. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. Вип. 1. С. 168–172. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/part_1/35.pdf
35. Психологія особистості / за ред.: П. П. Горностай, Т. М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. С. 71-72.
36. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання. Київ : СПД «Цудзинович Т. І.», 2007. 204 с.
37. Савченко О. Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Початкова школа*. 2001. № 7. 176 с.
38. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академія, 2017. 366 с.
39. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. 280 с.
40. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2004. 335 с.
41. Сухомлинська О. В. Цінності освіти і виховання. *Шлях освіти*. 1997. № 1. 154 с.
42. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ : Радянська школа, 1977. 382 с.
43. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2020. 160 с.
44. Фройд З. Невдоволення культурою. Київ : Основи, 2021. 154 с.
45. Фройд З. Я і Воно. *Філософія* : хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. Київ : Знання, 2009. 196 с.

46. Фромм Е. Мати чи бути? / пер. С. І. Наливайко. Київ : Основи, 1990. 207 с.
47. Фурман А. В. Психологія групи та колективу : навч. посіб. Тернопіль : Економічна думка, 2012. 216 с.
48. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Ярема О.Й. та ін.; гол. ред. колег. Жданов І.О. Київ, 2016. 200 с.
49. Целякова О. М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві [Електронний ресурс] / О. М. Целякова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 38. – Режим доступу : http://zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_38_22.pdf
50. Черкаський А. Соціально-психологічні особливості групової згуртованості та їх вплив на ефективність спільної діяльності. *Актуальні проблеми психології*. 2012. Т. 10, Вип. 23. С. 966–974. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i23/99.pdf>.
51. Чіп Р. С. Ціннісні орієнтації як механізми регуляції поведінки особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 18. С. 809-819. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2012-18.%25p>
52. Шайгородський Ю. Ж. Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості. *Соціальна психологія*. 2009. Т. 4 (36). С. 65–73.
53. Шварц Ш. Теорія базових людських цінностей. *European Journal of Social Psychology*. 1992. Vol. 22. P. 1–65.
54. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів : Астролябія, 2013. 608 с.
55. Ялом І. Екзистенційна психотерапія. Львів : Український католицький університет, 2014. 544 с.
56. Ялом І. Коли Ніцше плакав / пер. з англ. Київ : КМ-Букс, 2019. 416 с.

57. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. Київ : Вища школа, 2006. 382 с.
58. Adler A. Understanding human nature. Center City : Hazelden, 1998. 247 p.
59. Beck A. T. Cognitive Therapy and the Emotional Disorders. New York : International Universities Press, 1976. 356 p.
60. Ellis A. Reason and Emotion in Psychotherapy. New York : Lyle Stuart, 1962. 442 p.
61. Erikson E. Identity: Youth and Crisis. New York, 1968. 336 p.
62. Festinger L. A Theory of Cognitive Dissonance. Stanford, 1957. 291 p.
63. Festinger L., Schachter S., Back K. Social Pressures in Informal Groups. Stanford : Stanford University Press, 1950. 210 p.
64. Forsyth D. R. Group Dynamics. 7th ed. Boston : Cengage Learning, 2018. 752 p.
65. Fromm E. Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics. New York : Rinehart, 1947.
66. Horney K. Neurosis and Human Growth: The Struggle Toward Self-Realization. New York : Norton, 1950.
67. Johnson D. W., Johnson F. Joining Together: Group Theory and Group Skills. 12th ed. Boston : Pearson, 2017. 384 p.
68. Kluckhohn F. R., Strodtbeck F. L. Variations in Value Orientations. Evanston, IL : Row, Peterson and Company, 1961.
69. Miller N. E., Dollard J. Social Learning and Imitation. New Haven : Yale University Press, 1941. 366 p.
70. Rogers C. R. Client-Centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory. Boston : Houghton Mifflin, 1951.
71. Rogers C. R. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Boston : Houghton Mifflin, 1961.
72. Rokeach M. The nature of human values. N.Y., 1973. 438 p.

73. Rokeach M. The Nature of Human Values. New York : Free Press, 1973. 438 p.
74. Rudestam K. Group Psychotherapy and Group Counseling. New York : Brooks/Cole Publishing Company, 1998. 640 p.
75. Schwartz S. H. Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*. Orlando, FL., 1992. Vol. 25.
76. Schwartz S. H., Ros V. Value priorities in West European nations: A crosscultural perspective. *Studies in psychology: A volume in honor of Sonny Kugelman. Scripta Hierosolymintana. Ed. By G. Ben Shakhar and A. Liebllich*. Jerusalem, 1994. Vol. 36.
77. Ștefănescu A., Albulescu I., Cârciaș P. D., Boeriu D. M., Coșarbă E. M. Measuring cohesion indicators in middle school: membership, implication and satisfaction. *Educația* 21. 2020. No. 19. P. 169–179. DOI: 10.24193/ed21.2020.19.22.
78. Sherif M. Group Conflict and Co-operation. London, 1966.
79. Skinner B. F. Science and Human Behavior. New York : Macmillan, 1953. 461 p.
80. Tuckman B. W. Developmental Sequence in Small Groups. *Psychological Bulletin*. 1965. Vol. 63(6). P. 384–399.
81. Watson J. B. Behaviorism. New York : W. W. Norton & Company, 1924.
82. Watson J. B., Rayner R. Conditioned emotional reactions. *Journal of Experimental Psychology*. 1920. Vol. 3, №1. P. 1–14.
83. Weber M. Economy and Society. Berkeley, 1978.
84. Yalom I. D. Staring at the Sun: Overcoming the Terror of Death. San Francisco : Jossey-Bass, 2008.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЦІННІСНИЙ ПИТАЛЬНИК ШВАРЦА

Інструкція. У цьому питальнику Вам потрібно відповісти на питання: «Які цінності важливі для мене, як керівні принципи мого життя і які цінності менш важливі для мене?». Далі на наступних сторінках наведені два списки цінностей, взятих з різних культур. В дужках наведено пояснення кожної цінності.

Ваше завдання полягає в тому, щоб оцінити ступінь важливості кожної цінності, як керівного принципу у Вашому житті. Використовуйте оцінну шкалу оцінок від -1 до 7. Чим вище номер (-1, 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7), тим важливішою дана цінність для Вас як керівний принцип Вашого життя. При цьому приблизно орієнтуйтеся на наступні значення відміток:

позначка «-1» характеризує цінності, протилежні Вашим принципам, відмітка «0» означає, що цінність абсолютно не має значення, не є керівним принципом Вашому житті, відмітка «3» означає, що цінність важлива, відмітка «6» означає, що цінність дуже важлива, відмітка «7» характеризує цінності вищої значущості, зазвичай таких цінностей не повинно бути більше двох.

Перед кожною цінністю в списку проставте номер, який вказує на важливості цієї цінності особисто для вас як керівного принципу вашому житті. постарайтеся розрізнати цінності наскільки це можливо, використовуючи всі номери від -1 до 7 (-1,0, 1, 2, 3,4, 5,6, 7).

Для початку перегляньте цінності зі Списку 1, виберіть одну з них, яка є найважливішою для Вас, і оцініть її значимість (відмітка «7»). Далі виберіть цінність, яка найбільш суперечить Вашим принципам, і оцініть її (відмітка «-1»). Якщо немає такої цінності, виберіть цінність, найменш важливу для Вас, і оцініть її відміткою «0» або «1», відповідно до її значимості. Потім оцініть всі інші цінності зі **Списку 1**.

СПИСОК ЦІННОСТЕЙ 1

- 1 - РІВНІСТЬ (рівні можливості для всіх)
- 2 - ВНУТРІШНЯ ГАРМОНІЯ (бути в мирі з самим собою)
- 3 - СОЦІАЛЬНА СИЛА (контроль над іншими, домінантність)
- 4 - ЗАДОВОЛЕННЯ (задоволення бажань)
- 5 - СВОБОДА (свобода думок і дій)
- 6 - ДУХОВНА ЖИТТЯ (акцент на духовних, а не матеріальних питаннях)
- 7 - ВІДЧУТТЯ БУТИ ПОТРІБНИМ (відчуття, що інші піклуються про мене)
- 8 - СОЦІАЛЬНИЙ ПОРЯДОК (стабільність суспільства)
- 9 - ЖИТТЯ ПОВНЕ ВРАЖЕНЬ (прагнення до новизни)
- 10 - СЕНС ЖИТТЯ (цілі в житті)

- 11 - ВВІЧЛИВІСТЬ (люб'язність, хороші манери)
- 12 - БАГАТСТВО (матеріальна власність, гроші)
- 13 - НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА (захищеність своєї нації від ворогів)
- 14 – САМОПОВАГА (віра у власну цінність)
- 15 - ПОВАГА ДУМКИ ІНШИХ (врахування інтересів інших людей, уникнення конфронтації)
- 16 - КРЕАТИВНІСТЬ (унікальність, багата уява)
- 17 - МИР У ВСЬОМУ СВІТІ (свобода від війни і конфліктів)
- 18 - ПОВАГА ТРАДИЦІЙ (збереження визнаних традицій, звичаїв)
- 19 - ЗРІЛА ЛЮБОВ (глибока емоційна і духовна близькість)
- 20 - САМОДИСЦИПЛІНА (самообмеження, стійкість до спокус)
- 21 - ПРАВО БУТИ НА САМОТІ (право на особистий простір)
- 22 - БЕЗПЕКА СІМ'Ї (безпека для близьких)
- 23 - СОЦІАЛЬНЕ ВИЗНАННЯ (схвалення, повага інших)
- 24 - ЄДНІСТЬ З ПРИРОДОЮ (злиття з природою)
- 25 – МІНЛИВІСТЬ ЖИТТЯ (життя, наповнене проблемами, новизною і змінами)
- 26 - МУДРІСТЬ (зріле розуміння світу)
- 27 - АВТОРИТЕТ (право бути лідером або командувати)
- 28 - ІСТИННА ДРУЖБА (близькі друзі)
- 29 - СВІТ КРАСИ (краса природи і мистецтва)
- 30 - СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ (виправлення несправедливості, турбота про слабких)

СПИСОК ЦІННОСТЕЙ 2

Тепер оцініть, наскільки важлива кожна з наступних цінностей для Вас, як керівний принцип Вашого життя. Ці цінності виражені в способах дії, які можуть бути більш-менш важливими для Вас. Спробуйте розрізнити цінності, наскільки це можливо, використовуючи всі номери. Для початку прочитайте цінності в списку 2, виберіть те, що для Вас найбільш важливо, оцініть на шкалі (відмітка «7»). Потім виберіть цінність, яка суперечить вашим принципам (відмітка «- 1»). Якщо такої цінності немає, виберіть цінність найменш важливу для Вас і оцініть її відмітками 0 або 1, відповідно до її значимості. Потім оцініть інші цінності.

- 31 - САМОСТІЙНИЙ (хто ж має надію на себе, самодостатній)
- 32 - СТРИМАНИЙ (уникає крайностей в почуттях і діях)
- 33 - ВІРНИЙ (відданий друзям, групі)

- 34 - ЦІЛЕСПРЯМОВАНИЙ (працьовитий, натхненний)
- 35 – ВІДКРИТИЙ ДО ЧУЖИХ ДУМОК (терпимий до різних ідей і вірувань)
- 36 - СКРОМНИЙ (простий, що не прагне привернути до себе увагу)
- 37 - СМІЛИВИЙ (який шукає пригод, ризик)
- 38 – ТОЙ, ЩО ЗАХИЩАЄ НАВКОЛИШНЄ ДОВКІЛЛЯ (зберігає природу)
- 39 - ВПЛИВОВИЙ (має вплив на людей і події)
- 40 – ТОЙ, ЯКИЙ ШАНУЄ БАТЬКІВ І СТАРШИХ (виявляє повагу)
- 41 – ТОЙ, ХТО ЗАХИЩАЄ ВЛАСНІ ЦІЛІ (має власні наміри)
- 42 - ЗДОРОВИЙ (не хворий фізично або душевно)
- 43 - ЗДІБНИЙ (компетентний, здатний ефективно діяти)
- 44 – ТОЙ, ХТО ПРИЙМАЄ ВЛАСНУ ДОЛЮ (який підпорядковується життєвим обставинам)
- 45 - ЧЕСНИЙ (відвертий, щирий)
- 46 – ЗБЕРІГАЄ СВІЙ ІМІДЖ (захист власного «обличчя»)
- 47 - СЛУХНЯНИЙ (виконавчий, який підпорядковується правилам)
- 48 - РОЗУМНИЙ (логічний, мислячий)
- 49 - КОРИСНИЙ (який працює на благо інших)
- 50 – НАСОЛОДА ЖИТТЯ (насолада їжею, сексом, розвагами та ін.)
- 51 - БЛАГОРОДНИЙ (дотримується релігійної віри і переконань)
- 52 - ВІДПОВІДАЛЬНИЙ (надійний, яке заслуговує на довіру)
- 53 - ДОПИТОИВИЙ (цікавиться всім, допитливий)
- 54 – СХИЛЬНИЙ ПРОЩАТИ (прагне прощати іншого)
- 55 - УСПІШНИЙ (що досягає мети)
- 56 - ОХАЙНИЙ (охайний, акуратний)
- 57 – ПОТУРАННЯ ВЛАСНИМ БАЖАННЯМ (займається тим, що приносить задоволення)

ПРОФІЛЬ ОСОБИСТОСТІ

Інструкція: Нижче наведені описи деяких людей. Будь ласка, прочитайте кожне опис і подумайте, наскільки кожна людина схожий або не схожий на вас. Поставте хрестик в одній з клітинок праворуч, яка показує, наскільки описувана людина схожа на Вас.

	Дуже схожий на мене	Схожий на мене	В деякій мірі схожий на мене	Трохи схожий на мене	Не схожий на мене	Зовсім несхожий на мене
1. Придумувати щось нове і бути винахідливим важливо для нього. Він любить чинити по-своєму, на свій лад.						
2. Для нього важливо бути багатим. Він хоче, щоб у нього було багато грошей і дорогих речей.						
3. Він вважає, що важливо, щоб з кожною людиною в світі зверталися однаково. Він вірить, що у всіх повинні бути рівні можливості в житті.						
4. Для нього дуже важливо показати свої здібності. Він хоче, щоб люди захоплювалися тим, що він робить.						
5. Для нього важливо жити в безпечному оточенні. Він уникає всього, що може загрожувати його безпеці.						
6. Він вважає, що важливо робити багато різних справ в житті. Він завжди прагне до новизни.						
7. Він вірить, що люди повинні робити те, що їм кажуть. Він вважає, що люди повинні дотримуватися правил завжди, навіть коли ніхто не бачить.						
8. Для нього важливо вислухати думку людей, які відрізняються від нього. Навіть якщо він не згоден з ними, він все одно хоче їх зрозуміти.						
9. Він вважає, що важливо не просити більшого, ніж маєш. Він вірить, що люди повинні задовольнятися тим, що у них є.						

10. Він завжди шукає привід для розваги. Для нього важливо робити те, що приносить йому задоволення.						
11. Для нього важливо самому вирішувати, що робити. Йому подобається бути вільним у плануванні та виборі своєї діяльності.						
12. Для нього дуже важливо допомагати оточуючим. Він хоче піклуватися про їх благополуччя.						
13. Для нього дуже важливо досягти успіху в житті. Йому подобається справляти враження на інших людей.						
14. Для нього дуже важлива безпека його країни. Він вважає, що держава повинна бути готова до захисту від зовнішньої і внутрішньої загрози.						
15. Він любить ризикувати. Він завжди шукає пригод.						
16. Для нього важливо завжди поводитися належним чином. Він хоче уникати дій, які люди вважали б невірними.						
17. Для нього важливо бути головним і вказувати іншим, що робити. Він хоче, щоб люди робили те, що він говорить.						
18. Для нього важливо бути відданим своїм друзям. Він хоче присвятити себе своїм близьким.						
19. Він щиро вірить, що люди повинні дбати про природі. Піклуватися про навколишнє середовище важливо для нього.						
20. Бути релігійним важливо для нього. Він дуже намагається дотримуватися своїх релігійних переконань.						
21. Для нього важливо, щоб речі були у порядку і в чистоті. Йому дійсно не подобається безлад.						

22. Він вважає, що важливо цікавитися багатьма речами. Йому подобається бути допитливим і намагатися зрозуміти різні речі.						
23. Він вважає, що всі народи світу повинні жити в гармонії. Сприяти встановленню миру між усіма групами людей на землі важливо для нього.						
24. Він думає, що важливо бути честолюбним. Йому хочеться показати наскільки він здатний.						
25. Він думає, що краще за все робити згідно з усталеними традиціями. Для нього важливо дотримуватися звичаїв, які він засвоїв.						
26. Для нього важливо отримувати задоволення від життя. Йому подобається «балувати» себе.						
27. Для нього важливо бути чуйним до потреб інших людей. Він намагається підтримувати тих, кого знає.						
28. Він вважає, що завжди повинен проявляти повагу до своїх батьків і людей старшого віку. Для нього важливо бути слухняним.						
29. Він хоче, щоб з усіма поводитись справедливо, навіть з людьми, яких він не знає. Для нього важливо захищати слабких.						
30. Він любить сюрпризи. Для нього важливо, щоб його життя було сповнене яскравих вражень.						
31. Він дуже старається не захворіти. Збереження здоров'я дуже важливо для нього						
32. Просування вперед у житті важливо для нього. Він прагне робити все краще, ніж інші.						
33. Для нього важливо прощати людей, які образили його. Він намагається бачити добре в них і не ображатися.						

34. Для нього важливо бути незалежним. Йому подобається покладатися на себе.						
35. Мати стабільний уряд важливо для нього. Він турбується про збереження громадського порядку.						
36. Для нього дуже важливо весь час бути ввічливим з іншими людьми. Він намагається ніколи не дратувати і не турбувати інших.						
37. Він по-справжньому хоче насолоджуватися життям. Добре проводити час дуже важливо для нього.						
38. Для нього важливо бути скромним. Він намагається не привертати до себе увагу.						
39. Він завжди хоче бути тим, хто приймає рішення. Йому подобається бути лідером.						
40. Для нього важливо пристосовуватися до природи, бути частиною її. Він вірить, що люди не повинні змінювати природу.						

Додаток Б

Методика дослідження особливостей міжособистісних взаємин»

Т. Лірі

Інструкція: Прочитай уважно наступні твердження. Поруч з тими пунктами, які відповідають тобі як користувачу соціальних мереж, постав "+". Якщо немає повної впевненості, став знак "-".

1. Інші думають про нього прихильно	I 35. Володіє талантом керівника
2. Справляє враження на оточуючих	36. Любить відповідальність
I 3. Уміє розпоряджатися, наказувати	37. Упевнений в собі
4. Уміє наполягти на своєму	38. Самовпевнений і наполегливий
5. Володіє відчуттям власної гідності	II 39. Діловий і практичний
6. Незалежний	40. Любить змагатися
II 7. Здатний сам подбати про себе	41. Строгий і крутий, де треба
8. Може проявити байдужість	42. Невблаганний, але неупереджений
9. Здатний бути суворим	III 43. Дратівливий
10. Строгий, але справедливий	44. Відкритий і прямолінійний
III 11. Може бути щирим	45. Не терпить, щоб ним командували
12. Критичний до інших	46. Скептичний
13. Любить поплакатися	IV 47. На нього важко справити враження
14. Часто засмучений	48. Образливий, педантичний
IV 15. Здатний проявити недовіру	49. Легко бентежиться
16. Часто розчаровується	50. Невпевнений в собі
17. Здатний бути критичним до себе	V 51. Поступливий
18. Здатний визнати свою неправоту	52. Скромний
V 19. Охоче підкоряється	53. Часто вдається до допомоги інших
20. Поступливий	54. Дуже поважає авторитети
21. Благородний	VI 55. Охоче приймає поради
22. Вміє захоплюватися і схильний до наслідування	56. Довірливий і прагне радувати інших
VI 23. Поважний	57. Завжди люб'язний і ввічливий
24. Шукає схвалення	58. Дорожить думкою оточуючих
25. Здібний до співпраці	VII 59. Товариський
26. Прагне ужитися з іншими	60. Добросердечний
VII 27. Дружелюбний, доброзичливий	61. Добрий, вселяючий упевненість
28. Уважний і лагідний	62. Ніжний і м'якосердий
29. Делікатний	VIII 63. Любить піклуватися про інших
30. Схвалюючий	64. Безкорисливий, щедрий
VIII 31. Чуйний до прохань про допомогу	65. Любить давати поради
32. Безкорисливий	66. Справляє враження значущості
33. Здатний викликати захоплення	I 67. Начальницько-наказовий
34. Користується повагою в інших	68. Владний

69. Хвалькуватий
70. Гордовитий і самовдоволений
II 71. Думає тільки про себе
72. Хитрий і обачливий
73. Нетерплячий до помилок інших
74. Корисливий
III 75. Відвертий
76. Часто недружній
77. Озлоблений
78. Скаржник
IV 79. Ревнивий
80. Довго пам'ятає образи
81. Схильний до самоаналізу
82. Соромливий
V 83. Безініціативний
84. Покірливий
85. Залежний, несамостійний
86. Любить підкорятися
VI 87. Надає іншим ухвалювати рішення
88. Лякливий
89. Легко попадає під вплив друзів
90. Готовий довіритися будь-якому
VII 91. Прихильний до всіх, не перебираючи
92. Всім симпатизує
93. Прощає все
94. Переповнений надмірним співчуттям
VIII 95. Великодушний і терплячий до недоліків
96. Прагне захищати
97. Прагне до успіху
98. Чекає захоплення від кожного
I 99. Розпоряджається іншими
100. Деспотичний
101. Сноб (судить про людей за рангом і статками, а не за їх особистими якостями)
II 102. Пихатий
103. Егоїстичний
104. Холодний, черствий
105. Уїдлиий, глузливий
106. Злобний, жорстокий
III 107. Часто гнівливий
108. Бездушний, байдужий
109. Злопам'ятний
110. Проїнятий духом суперечності
IV 111. Упертий
112. Недовірливий і підозріливий
113. Боязкий
114. Сором'язливий
V 115. Відрізняється надмірною готовністю підкорятися
116. М'якотільний
117. Майже ніколи нікому не заперечує
118. Ненав'язливий
VI 119. Любить, щоб його опікали
120. Надмірно довірливий
121. Прагне здобути прихильність кожного
122. Зі всіма погоджується
VII 123. Завжди доброзичливий
124. Всіх любить
125. Дуже поблажливий до оточуючих
126. Прагне утішити кожного
VIII 127. Піклується про інших на шкоду собі
128. Псує людей надмірною добротою

Обробка результатів: На першому етапі обробки даних проводиться підрахунок балів за кожною октантою з допомогою ключа до опитувальника:

1. Авторитарний: 1 - 4, 33 - 36, 65 - 68, 97 - 100.
2. Егоїстичний: 5 - 8, 37 - 40, 69 - 72, 101 - 104.
3. Агресивний: 9 - 12, 41 - 44, 73 - 76, 105 - 108.
4. Підозрілий: 13 - 16, 45 - 48, 77 - 80, 109 - 112.
5. Підпорядковується: 17 - 20, 49 - 52, 81 - 84, 113 - 116.
6. Залежний: 21 - 24, 53 - 56, 85 - 88, 117 - 120.
7. Доброзичливий: 25 - 28, 57 - 60, 89 - 92, 121 - 124.
8. Альтруїстична: 29 - 32, 61 - 64, 93 - 96, 125 - 128.

На другому етапі отримані бали переносяться на діаграму, при цьому відстань від центру круга відповідає числу балів по даній октанті (мінімальне значення – 0, максимальне – 16). Кінці таких векторів з'єднуються і утворюють профіль, що відображає уявлення про особистість цієї людини. Окреслений простір заштриховується. Для кожного подання будується окрема діаграма, на якій характеризується вираженість ознак кожного октанта.

Інтерпретація результатів: Підрахунок балів ведеться окремо для кожної особистості. Максимальна оцінка рівня – 16 балів, розділена на чотири рівні:

0-4 бали – низька:	адаптивна поведінка
5-8 балів – помірна:	
9-12 балів – висока:	екстремальна поведінка
13-16 балів – екстремальна:	патологічна поведінка

Позитивне значення результату, отриманого за формулою «домінування», свідчить про виражене прагнення людини до лідерства у спілкуванні, до домінування. Негативне значення вказує на тенденцію до підпорядкування, відмови від відповідальності й позиції лідерства.

Позитивний результат за формулою «дружелюбність» є показником прагнення особистості до налагодження доброзичливих стосунків і співпраці з оточенням. Негативний результат вказує на прояв агресивно-конкурентної позиції, що перешкоджає співпраці та успішній спільній діяльності.

Кількісні результати є показниками рівня вираження цих характеристик. Найбільш заштриховані на профілі октанти відповідають переважаючим стилям міжособистісних стосунків даного індивіда. Характеристики, що не виходять за межі 8 балів, властиві гармонійним особистостям. Показники, що перевищують 8 балів, свідчать про акцентуації властивостей, що виявляються за даним октантом. Бали, що досягають рівня 14-16, свідчать про труднощі соціальної адаптації. Низькі показники за всіма октантами (0-3 бали) можуть бути результатом скритності і нещирості випробуваного. Якщо в психограмі немає октантів, заштрихованих вище 4-х балів, то дані сумнівні в плані їх достовірності: ситуація діагностики не прихилила до відвертості.

Перші чотири типи міжособистісних стосунків (октанти 1-4) характеризуються тенденцією до лідерства і домінування, незалежністю думки, готовністю відстоювати власну точку зору в конфлікті. Інші чотири октанти (5-8) – відображають переважання конформних установок, невпевненість у собі, піддатливість думці оточення, схильність до компромісів.

Загалом інтерпретація даних повинна орієнтуватися на переважання одних показників над іншими і в меншій мірі – на абсолютні величини. В нормі зазвичай не спостерігаються значні розбіжності між «Я» актуальним і ідеальним. Помірна розбіжність може розглядатися як необхідна умова самовдосконалення. Незадоволеність собою частіше спостерігається у осіб з заниженою самооцінкою (5, 6, 7 октанти), а також у осіб, що знаходяться в ситуації тривалого конфлікту (4 октант).

Переважання одночасно 1 і 5 октантів властиво особам з проблемою хворобливого самолюбства, авторитарності, 4 і 8 – конфлікт між прагненням до визнання групою і ворожістю, тобто проблема пригніченої ворожості, 3 і 7 – боротьба мотивів самоствердження і афіліації, 2 і 6 – проблема незалежності-підкорення, що виникає в складній службовій або іншій ситуації, що змушує коритися всупереч внутрішнього протесту.

Особи, у яких виявляються домінантні, агресивні і незалежні риси поведінки, значно рідше виявляють невдоволення своїм характером і міжособистісними стосунками, проте і у них може виявлятися тенденція до вдосконалення свого стилю міжособистісної взаємодії з оточенням. При цьому зростання показників того чи іншого октанта визначить напрям, за яким самотійно рухається особистість в цілях самовдосконалення, рівень усвідомлення наявних проблем, наявність внутрішньособистісних ресурсів.

Типи міжособистісних стосунків:

I. Авторитарний

13 - 16 - диктаторський, владний, деспотичний характер, тип сильної особистості, яка лідирує у всіх видах групової діяльності. Всіх наставляє, повчає, у всьому прагне покладатися на свою думку, не вміє приймати поради інших. Навколишні відзначають цю владність, але визнають її.

9 - 12 - домінантний, енергійний, компетентний, авторитетний лідер, успішний у справах, любить давати поради, вимагає до себе поваги.

0-8 - упевнена в собі людина, але не обов'язково лідер, завзятий і наполегливий.

II. Егоїстичний

13 - 16 - прагне бути над усіма, але одночасно в стороні від усіх, самозакоханий, розважливий, незалежний, себелюбну. Труднощі перекладає на оточуючих, сам відноситься до них дещо відчужено, хвалькуватий, самовдоволений, зарозумілий.

0 - 12 - егоїстичні риси, орієнтація на себе, схильність до суперництва.

III. Агресивний

13 - 16 - жорсткий і ворожий по відношенню до оточуючих, різкий, жорсткий, агресивність може доходити до асоціальної поведінки.

9 - 12-вимогливий, прямолінійний, відвертий, строгий і різкий в оцінці інших, непримиренний, схильний у всьому звинувачувати оточуючих, глузливий, іронічний, дратівливий.

0 - 8 - впертий, завзятий, наполегливий і енергійний.

IV. Підозрілий

13 - 16 - відчужений по відношенню до ворожого і злісного світу, підозрілий, образливий, схильний до сумніву в усьому, злопам'ятний, постійно на всіх скаржиться, всім незадоволений (шизоїдний тип характеру).

9 - 12 - критичний, нетовариський, відчуває труднощі у інтерперсональних контактах через невпевненість в собі, підозрілості і боязні поганого ставлення, замкнутий, скептичний, розчарований в людях, потайний, свій негативізм проявляє у вербальній агресії.

0 - 8 - критичний по відношенню до всіх соціальних явищ і оточуючим людям.

V. Підлеглий

13 - 16 - покірний, схильний до самоприниження, слабовільний, схильний поступатися всім і в усьому, завжди ставить себе на останнє місце і засуджує себе, приписує собі провину, пасивний, прагне знайти опору в кому-небудь більш сильному.

9 - 12 - сором'язливий, лагідний, легко ніяковіє, схильний підкорятися сильнішому без урахування ситуації.

0 - 8 - скромний, боязкий, поступливий, емоційно стриманий, здатний підкорятися, не має власної думки, слухняно і чесно виконує свої обов'язки.

VI. Залежний

13 - 16 - різко невпевнений у собі, має нав'язливі страхи, побоювання, тривожиться з будь-якого приводу, тому залежний від інших, від чужої думки. 9-12 - слухняний, боязливий, безпорадний, не вміє проявити опір, щиро вважає, що інші завжди праві.

0 - 8 - конформний, м'який, очікує допомоги і порад, довірливий, схильний до захоплення оточуючими, ввічливий.

VII. Доброзичливий

9 - 16 - доброзичливий і люб'язний з усіма, орієнтований на прийняття і соціальне схвалення, прагне задовольнити вимоги всіх, "бути хорошим" для всіх без урахування ситуації, прагне до цілей мікрогруп, має розвинені механізми витіснення і придушення, емоційно лабільний (істероїдний тип характеру).

0 - 8 - схильний до співробітництва, кооперації, гнучкий і компромісний при вирішенні проблем і в конфліктних ситуаціях, прагне бути у згоді з думкою оточуючих, свідомо конформний, слідує умовностям, правилам і принципам «хорошого тону» у відносинах з людьми, ініціативний ентузіаст у досягненні цілей групи, прагне допомагати, відчувати себе в центрі уваги, заслужити визнання і любов, товариський, проявляє теплоту і дружелюбність у відносинах.

VIII. Альтруїстичний

9 - 16 - гіпервідповідальний, завжди приносить у жертву свої інтереси, прагне допомогти і співчувати всім, нав'язливий у своїй допомозі і занадто активний по відношенню до оточуючих, приймає на себе відповідальність за інших (може бути тільки зовнішня "маска", що приховує особистість протилежного типу).

0 - 8 - відповідальний щодо до людей, делікатний, м'який, добрий, емоційне ставлення до людей проявляє у співчутті, симпатії, турботі, ніжності, вміє підбадьорити і заспокоїти оточуючих, безкорисливий і чуйний.

Перші чотири типи міжособистісних стосунків (1, 2, 3 і 4) характеризуються переважанням неконформних тенденцій і схильністю до диз'юнктивних (конфліктних) проявів (3, 4), більшою незалежністю думки, завзятістю у відстоюванні власної точки зору, тенденцією до лідерства і домінування (1, 2).

Інші чотири октанти (5, 6, 7, 8) представляють протилежну картину: переважання конформних установок, конгруентність у контактах з оточенням (7, 8), невпевненість у собі, піддатливість думці оточення, схильність до компромісів (5, 6).

Додаток В**Визначення індексу групової згуртованості Сішора**

Інструкція. «Оберіть один варіант відповіді в кожному запитанні та обведіть відповідну кількість балів. Порахуйте загальну суму балів»

Бланк для відповідей

Запитання	Відповідь
I. Як би ви оцінили свою належність до групи?	
1) Відчуваю себе її членом, частиною колективу	5
2) Беру участь у більшості видів діяльності	4
3) Беру участь в одних видах діяльності і не беру участь в інших	3
4) Не відчуваю, що є членом групи	2
5) Живу й існую окремо від неї	1
6) Не знаю, важко відповісти	0
II. Перейшли б ви в іншу групу, якби випала така можливість (без зміни інших умов)?	
1) Так, дуже хотів би перейти	1
2) Швидше перейшов би, ніж залишився	2
3) Не бачу жодної різниці	3
4) Швидше за все залишився б у своїй групі	4
5) Дуже хотів би залишитися у своїй групі	5
6) Не знаю, важко сказати	0
III. Які взаємини між членами вашої групи?	
1) Краще, ніж у більшості колективів	3
2) Приблизно такі самі, як і в більшості колективів	2
3) Гірше, ніж у більшості класів	1
4) Не знаю, важко сказати	0
IV. Які у вас взаємини з керівництвом (вчителем)?	
1) Краще, ніж у більшості колективів	3
2) Приблизно такі самі, як і в більшості колективів	2
3) Гірше, ніж у більшості колективів	1
4) Не знаю.	0

V. Яке ставлення до справи (навчання і т.п.) у вашому колективі?	
1) Краще, ніж у більшості колективів	3
2) Приблизно таке, як і в більшості колективів	2
3) Гірше, ніж у більшості колективів	1
4) Не знаю	0
Сума балів	

Ключ до методики

Кількість балів	Рівень групової згуртованості
15,1 і більше	високий
11,6 - 15	вище середнього
7- 11,5	середній
4 - 6,9	нижче середнього
4 і менше	низький

Інтерпретація результатів

Звичка до спільної діяльності, сприятливий характер стосунків в групі зумовлюють формування групової згуртованості – показник міцності, єдності і стійкості міжособистісної взаємодії і стосунків у групі, що характеризується взаємною емоційною привабливістю членів групи і задоволеністю групою. У згуртованій групі кожен має авторитет, може отримати для себе привабливу роль, почуває себе вільно і захищено. У такій групі результативність різноманітних форм групової взаємодії вища, учасники швидше доходять взаємної згоди, краще розподіляють групові обов'язки, більше допомагають один одному і оперативніше виконують групове завдання. Зазвичай згуртованість виникає не сама по собі, а вимагає виконання спеціальних вправ, що налаштовують на взаємодію. Слід також пам'ятати, що для досягання згуртованості групи ефективнішими є вправи, що вимагають кооперації (наприклад, всі разом складають картинку з розрізнених фрагментів). Переважне ж використання групових форм навчання, побудованих на конкуренції (наприклад, групи змагаються між собою у виконанні певного проекту), може призвести до конфліктів і погіршенню групової соціально-психологічної атмосфери.

Соціометрія (Дж. Морено)

3.1. Запишіть прізвище свого одногрупника/ одногрупниці, до кого б Ви звернулися за допомогою при підготовці до занять:

3.2. Запишіть прізвище ще одного свого одногрупника/ одногрупниці, до кого б Ви звернулися за допомогою при підготовці до занять:

3.3. Запишіть прізвище ще одного свого одногрупника/ одногрупниці, до кого б Ви звернулися за допомогою при підготовці до занять:

3.4. Запишіть прізвище свого одногрупника, якого б Ви запросили на свій день народження:

3.5. Запишіть прізвище ще одного одногрупника, якого б Ви запросили на свій день народження:

3.6. Запишіть прізвище ще одного одногрупника, якого б Ви запросили на свій день народження:
